

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BAYMİRZA HAYİT'İN HAYATI VE FAALİYETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GANİMET KARACADAĞ BAYKAN

BALIKESİR, 2022

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BAYMİRZA HAYİT'İN HAYATI VE FAALİYETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GANİMET KARACADAĞ BAYKAN

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. SEBAHATTİN ŞİMŞİR

BALIKESİR, 2022

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı'nda 202012517003 numaralı Ganimet Karacadağ Baykan'ın hazırladığı "BAYMİRZA HAYİT'İN HAYATI VE FAALİYETLERİ" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 07/07/22 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Prof. Dr. Vefa Kurban

İmza

Üye (Danışman) Prof. Dr. Sebahattin Şimşir

İmza

Üye Dr. Öğr. Üyesi Merve Üner

İmza

.../.../...

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

..../..../2022

İmza

Ganimet KARACADAĞ BAYKAN

ÖNSÖZ

Türklerin ana yurdu olan Türkistan için, 19. Ve 20. Yüzyıllar çok sıkıntılı süreçleri beraberinde getirmiştir. Çarlık Rusya ile başlayan Rus hâkimiyeti Bolşevik ihtilali sonrasında da devam ettirilmiştir. Ancak Türkiye’de 20. Yüzyıl içerisinde Türkistan Türkleri ile ilgili bilgiler ne yazık ki eksik ve neredeyse çok az bilinmekteydi. Bu dönemde ceditçi aydınlar Türkistan için bir umut ışığı olmuştur. 19. yüzyıl sonunda başlayıp, 20. Yüzyıl başlarında devam eden ceditizm hareketinden, Türkistan bölgesi de etkilenmiştir. Önemli münevverler tarafından, ilerleyen yıllarda Türkistan davasını duyurabilecek güzide şahsiyetler yetiştirilmiştir. Baymirza Hayit, bu dönemlerde ailesi ile beraber Sovyet Rusya’nın baskıları içerisinde büyümüş, ancak şansı ona ilmi konuda önemli münevverlerle tanışmasına olanak sağlamıştır. Bunun sonucunda, milli benliğini öğrenerek büyümüştür.

Yaşadığı sıkıntılı hayatın yanında kendisi hiçbir zaman milli duygularından ve vatanına olan sevgisinden ödün vermemiş ve çalışmalarına her alanda devam etmeye çalışmıştır. Çok yönlü kişiliği sayesinde gerektiğinde savaşmış, gerektiğinde ise tarihi yazmıştır. Türkistan ile ilgili eksik bilgilerin bulunduğu dönemde ortaya çıkarak tüm dünyaya Türkistan’ın ne olduğunu ve Rusların kapalı kapılar ardında uyguladıkları politikaları anlatmıştır.

Baymirza Hayit ile ilgili çalışmam konusunda beni motive edip, desteklemesi ve tez sürecimde her türlü yardımlarından dolayı, Prof. Dr. Sebahattin Şimşir’e teşekkürleri bir borç bilirim. Aynı zamanda sorularına her zaman yanıt alabildiğim Dr. Öğr. Üyesi Merve Üner’e, yine Baymirza Hayit ile yaşamında tanışmış ve bilgi sahibi olup bunları paylaşmaktan çekinmeyen, Çağatay Koçar’a ve onunla görüşmemi sağlayan Nilüfer Doğan’a teşekkürler ederim. Ve son olarak tez sürecim boyunca beni her zaman destekleyen eşime, aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

BALIKESİR, 2022

GANİMET KARACADAĞ BAYKAN

ÖZET

BAYMİRZA HAYİT'İN HAYATI VE FAALİYETLERİ

KARACADAĞ BAYKAN, Ganimet

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR

2022, 106 Sayfa

Baymirza Hayit'in hayatı dünya savaşlarının ortasında cereyan etmiştir. Şimdiki Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Yarkorgan köyünde dünyaya gelmiştir. Çarlık Rusya'nın yıkılması ve yeni düzenin temini konusunda Sovyet Rusya'nın baskıları ve Türklere yaptıkları zulümler içerisinde çocukluğunu geçirmiştir. İstiraplı hayatının ilk döneminde bunlar olurken, devamında da kendisini refah bir hayat beklememekteydi. Eğitimini Sovyetlerin baskısı altında devam ettirmiştir. Ancak ailesi ve eğitim hayatında karşısına çıkan yüce mücahitlerin de etkileriyle, Türk milli mefkûrelerini bilerek yetişmiştir.

Hayit, Sovyet Rusya'da öğretilmeyen ya da öğrenilmesi istenmeyen Türk illeri ile ilgili eğitimi kendisi araştırıp öğrenmiştir. II. Dünya savaşı başladığında, sürgüne gönderilmekten kurtulmak için savaşa katılmış ve öncelikle Sovyet ordusu içerisinde yer alıp, Almanlara karşı savaşmıştır. Almanların güçlü saldırıları sonucunda esir düşmüştür. Sonrasında, Mustafa Çokay ile tanışmış ve Türkistan için savaşmaya karar vermiştir. Doğu lejyonları adı altında kurulan Türkistan lejyonlarına katılmış ve burada birçok mücahitle beraber, Sovyetlere karşı savaş vermiştir.

II. Dünya savaşı sonucunda, birçok arkadaşından daha şanslı olan Hayit Sovyetlere teslim edilmeden kurtulabilmiştir. Almanya'da yaşamaya başlamış, burada evlenmiş ve hayatının geri kalanını Almanya'da devam ettirmiştir. Mücadeleci ruhundan dolayı Türkistan için savaşa yazarak devam etmiştir. Yaptığı araştırmalar, yazdığı kitaplar hep bu doğrultuda olmuştur. Eşinin de desteği ile yazmaya devam etmiş, Çarlık Rusya'dan başlayarak, Sovyetler Birliğinde Türklere

karşı yapılanların hepsini, dünyaya duyurmak için gayret göstermiştir. Hariçte Türkler için faaliyette bulunmuş ve yayınlar oluşturmuştur.

Ömrü vefa etmiş ve yıllardır beklediği SSCB'nin dağılmasına şahit olabilmıştır. 89 yıllık ömrünün sonunda, arkasında birçok kitap, makale ve dergi bırakmıştır. Tüm ömrünü Türkistan'ın haklı davası için harcamıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Baymirza Hayit, Milli Türkistan, Rusya

ABSTRACT

BAYMİRZA HAYİT’S LIFE AND ACTIVITIES

KARACADAĞ BAYKAN, Ganimet

Master Thesis, Department of History

Advisor: Prof. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR

2022, 106 pages

Baymirza Hayit lived in the middle of the world wars. He was born in villige of Yarkorgan which is in Uzbekistan nowadays. His childhood was in pressure of Soviet Rusia to ensure the new order and persecution to Turks because of the callopse of Tsarist Russia. He was born in suffer, but also his future life would not change. He get his education under pressure of Soviet Rusia. But he grew up knowing Turkish national ideals thanks to his family and mujahideen who he met in his education life. Hayit, learn thing by himself what Soviet Rusia didn't teach -or didn't want to teach- in school about Turkish provinces. When II. World War has began, he join to army in Soviets side and fight with Germans to avoid exile. Due to stong attack of Germans, he became captive. Then, he met with Mustafa Çokay and decide to fight for Turkistan. He join to Turkistan legion wich named as an 'East Legion'. Hayit and lots of mujahideen were fight with Soviets Hayit was luckier then his friends when II.Wolrd War was end he could survive befor surrender to the Soviets. He carried on his after life in Germany and get married in there. Because of his combative spirit he continued fighting for Turkistan by writing. Researchs all he made and books all he wrote were for this. Starting from the Tsarist Russia after then Soviets, he wrote everything what they do to Turks. He tried let to world know everything. Also he made activity and wrote for Turkey too. Finally he able to saw USSR fell apart what he has been waiting for years. After 89 year in his life, he left us lots of books, articils and journals. He spend all of his life to defend Turkistan's right case.

Keywords: Turkistan, Baymirza Hayit, National Turkistan, Russia

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi	2
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Önemi	2
1.4. Araştırmanın Varsayımları	3
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	3
1.6. Tanımlar	4
2. İLGİLİ ALANYAZIN	5
2.1. Kuramsal Çerçeve	5
2.2. İlgili Araştırmalar	5
3. YÖNTEM.....	7
3.1. Araştırmanın Modeli	7
3.2. Verilerin Toplama Teknikleri ve Araçları	7
3.3. Verilerin Toplanma Süreci	7
4. BULGULAR VE YORUMLAR	8
4.1. 20. Yüzyıl Başlarında Türk Dünyasının Genel Durumu	8
4.1.1. 1905 İhtilali ve Rusya Türkleri.....	10
4.1.2. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Rusya Türkleri	13
4.2. Baymirza Hayit'in Hayatı	15
4.2.1. Hayit'in Ailesi, Eğitim hayatı ve Gençlik yılları.....	16
4.2.2. II. Dünya Savaşı ve Kızıl orduya Katılması	23
4.2.3. Almanlara Esir Düşmesi ve Türkistan Lejyonlarına Katılması.....	29
4.2.4. II. Dünya Savaşının Sonlanması ve Almanya'daki Hayatı	40
4.2.5. Baba Oğul Kavuşması	49

4.2.6. 52 Yıl Sonra Vatanını Ziyareti	52
4.2.7. Baymirza Hayit'in Şahsiyeti.....	55
4.2.8. Gelecek İçin Planları ve Vefatı.....	58
4.3. Baymirza Hayit'in Fikri Hayatı ve Faaliyetleri	60
4.3.1. Türkistan ve Sovyetler Meseleleri Hakkındaki Düşünceleri	60
4.3.2. Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin Kuruluşu.....	62
4.3.3. Hayit'in Millî Türkistan Birlik Komitesi'ndeki Faaliyetleri	70
4.3.3.1. Suriye Ziyareti	72
4.3.3.2. Türkiye Ziyareti	73
4.3.3.3. Ürdün Ziyareti.....	75
4.3.3.4. Mısır Ziyareti	77
4.3.3.5. Suudi Arabistan Ziyareti	78
4.3.3.6. Pakistan Ziyareti	80
4.3.3.7. Hayit'in Ortadoğu Ziyaretinin Basındaki Yeri	81
4.4. Baymirza Hayit'in Eserleri ve Kendisi İçin Yapılan Değerlendirmeler	82
4.4.1. Baymirza Hayit'in Kısa Bibliyografyası	82
4.4.2. Baymirza Hayit'in Azası Olduğu Cemiyetler.....	85
4.4.3. Baymirza Hayit Hakkında Bildirilen Fikirler	86
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	93
KAYNAKÇA	95
EKLER	98
Ek 1: Türkistan Lejyonu ve Milli Marşı	98
Ek 2: Baymirza Hayit ve Türkistan Lejyonları Askerleri.....	99
Ek 3: Türkistan Lejyonları İçin Oluşturulan Arma.....	99
Ek 4: Milli Türkistan Dergisine Ait Bir Sayı.....	100
Ek 5: Baymirza Hayit	101
Ek 6: Baymirza Hayit	102
Ek 7: Baymirza Hayit, 1992 Yılında Vatanı Özbekistan'da Akrabalarıyla.....	103
Ek 8: Baymirza MTBK Doğu Ülkeleri Gezisi Kapsamında Adana'da Haziran 1953	104
Ek 9: Baymirza Hayit Suudi Arabistan'da	105
Ek 10: Hayit'in Vefatı Üzerine Timur Kocaoğlu'nun Yazdığı Kısa Şiir.	106

KISALTMALAR LİSTESİ

- A. g. e.** : Adı Geçen Eser
A. g. g. : Adı Geçen Görüşme
A. g. m. : Adı Geçen Makale
Bkz. : Bakınız
c. : Cilt
Doç. : Doçent
KONR : Rusya Halklarını kurtarma komitesi
MTBK : Milli Türkistan Birlik Komitesi
No. : numara
Öğr.. : Öğretim
Prof. : Profesör
ROA : Rus Kurtuluş Ordusu
s. : Sayfa
S. : Sayı
S.S.C. : Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
ss. : Sayfa Sayısı
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.D.A. : Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
T.D.A.V.: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın ana hatları biyografi üzerine kurulmuştur. Çalışmanın konusunu vatanperver, ilim insanı, savaşçı gibi birçok özelliği üzerinde barındırabilen müstesna bir kişi olan Baymirza Hayit'tir. Çalışmamızda Baymirza Hayit'in yaşadığı dönemi anlayabilmek ve onun faaliyetlerinin önemini anlamak açısından, sadece biyografi özelliğine bağlı kalınmamıştır. Dünyanın genel durumu incelenmiş ve mevcut konjonktürde yaptıklarının ne denli önemli ve kritik hamleler olduğu, daha iyi anlatılmaya çalışılmıştır.

İlk bölümde Baymirza Hayit'in hayatı hakkında bilgi verirken, mevcut dünya düzeni ve Rusya içerisindeki Türklerin genel durumu hakkında bilgi verilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile orduya alınması, esaret yılları ve Türkistan lejyonlarına katılması anlatılmıştır. Birinci bölümün sonunda, Almanya'daki yaşamı ve ilim hayatı hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde, fikri düşünceleri hakkında bilgiler verilmiştir. Rusya Müslümanları adı altında yıllarca Rusların sömürüsü altında kalmış olan Türkler için yaptığı mücadeleler anlatılmıştır.

Milli Türkistan birlik komitesi ile beraber yürüttüğü çalışmalar anlatılmış, onun vatan dışında kalan Türkler için yaptığı faaliyetler hakkında bilgiler verilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise böylesine değerli bir Türkistan Mücahit'inin bize kazandırdığı eserlerden bahsedip kısa değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca kendisi hakkında onu tanıyan değerli tarihçilerin değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Baymirza Hayit, bir ömrü ilim için tüketmiştir. Türk dünyası için geride çok sayıda eser bırakmıştır. Çalışmanın hedefi onun bu gayretlerinin tüm Türk dünyası ve Türkiye'de daha çok bilinmesine yardımcı olmaktır. Onun eserlerinden ve kişiliğinden birçok kez bahsedilirken, faaliyetleri üzerine yoğunlaşan çalışmalar pek azdır. Bunun eksikliğini giderilmesi temel amacımızdır.

1.1. Araştırmanın Problemi

20. yüzyıl birçok mücahidin doğmasına ve onların çalışmalar yapmasına müsait bir ortam sunmuştur. Burada kast edilen ortam, yaşanan dönemin Türk dünyası için meşakkatli ve sancılı bir süreç olmasından kaynaklıdır. Bu kişilerden birisi de Baymirza Hayit'tir. Birinci Dünya Savaş'ı sonunda doğan ve gençliğinde de İkinci Dünya Savaşı'na katılan Hayit, esir düştüğü Almanlarda ilderde hayatını tamamlayacaktır. Türk mücahidi derken abartılı davranmadığımız hatta aslında daha uygun birçok sıfatı üzerinde taşıyan Hayit, hayatın onu ne kadar yorduğuna bakmaksızın ilmi çalışmalarına ölümüne kadar devam etmiştir. Muhacerette, ana vatanına hasret biçimde, yine de Türklük için çalışmalar yapmaya devam etmiştir. Onu daha iyi anlamak çalışmamızın ana problemini teşkil etmektedir.

Türk dünyasında bu şekilde çalışmalar yürütmüş birden çok değerli şahıs vardır ve Baymirza Hayit'te bunlardan birisidir. Çalışmamızın bir diğer problemi ise Baymirza Hayit'in biyografisi üzerinde durulurken, aynı zamanda MTBK ile yaptığı faaliyetler ve ilim adamlığı olacaktır. Hariçte bir Türkistan Cumhuriyet'i kurmak için elinden geleni yapmış olan Türkistanlı mücahitler, hayatlarını bu uğurda devam ettirmiş ve keyfi bir hayat sürememişlerdir. Onların tüm dünyada Türkistan için yürüttükleri faaliyetler ayrıntılı biçimde ele alınması gereken önemli bir unsurdur.

1.2. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı Rusya Türklerinin ülkü ve gagesini, onların yaşadığı sıkıntıları bir ses olarak dile getiren ve ömrünü buna adayan Baymirza Hayit'in hayatını tarih metotları kapsamında anlatmak ve değerlendirmektir. Kendisi de Türkistan coğrafyasından gelen Baymirza Hayit, çağdaşları gibi zorlu bir hayat geçirmiştir. Onun bu zorlu hayatına rağmen Türkler için yaptığı çalışmaların anlaşılması bir diğer amacımızdır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Çalışmamız Türkistan coğrafyasında yaşayan ve çeşitli biçimlerde Rusya'nın baskısı altında kalan Türklerin yaşadıkları ve çektikleri sıkıntılar açısından önemlidir. Rusya öncelikle Çarlık Rusya döneminden başlayıp, Bolşevik

dönemlerinde de devam ettirdikleri bir politika ile hâkimiyeti altındaki Türklere uyguladıkları belirli uygulamalar vardır. Bunu uzun yıllar Bolşevik dönemlerinde gizlemeyi başarmış olsalar dahi, Baymirza Hayit gibi orada yaşamış ve onların yaptıklarını çekinmeden gün yüzüne çıkararak kişilerce, ortaya koyulmuştur. Türklerin bağımsızlık mücadeleleri, hatta neden bağımsızlık istemeleri gerektiği konularına dahi gerekli cevapların bulunması için çalışmamız önemlidir. Bağımsızlık için yapılan isyanlar ve birtakım siyasi faaliyetler çalışmamızın temellerini oluşturmasa da, Baymirza Hayit'in hariçte kalmış ve birçok ülkede azınlık halde yaşayan Türkler için yaptıkları açısından da, çalışmamız önemlidir.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Milli Türkistan birlik komitesi içerisinde, Baymirza Hayit'in faaliyetleri ve hariçteki Türkistanlıların birleşme konusundaki çalışmaları göz önünde bulundurulmuştur. Baymirza Hayit'in hayatına dayandırılan bu çalışma ile ülke içinde ve dışında, Türkistan birliği ve Türkistan için çözümler üretilebileceği varsayılmıştır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın konu, zaman ve mekân bakımından sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlar ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu sınırlılıkların çalışmayı olumsuz şekilde etkilememesi için elimizden gelen gayret gösterilmiştir.

Konu Bakımından Sınırlılıklar: Baymirza Hayit'in hayatı 1.Dünya Savaşı sonunda başlamıştır. 2. Dünya Savaşına katılmış, Türkistan lejyonlarında bulunmuştur. Savaş sonunda Almanya'da yaşamaya başlamış, orada Milli Türkistan Birlik Komitesi'nde görev yapmıştır. Birçok kitap ve makale yayınlamıştır. Baymirza Hayit çok yönlü bir kişidir. Bu sebeple yaşamının çok sıkıntı ve mücadelelerle geçmiştir. Çalışmamızda bütün yönlerine ağırlık vermemiz mümkün olmadığından dolayı, onun hayatı ve faaliyetlerini detaylıca inceleyeceğiz. Ancak eserlerini tek tek incelememiz mümkün olmayacaktır.

Zaman Bakımından Sınırlılıklar: Çalışma, bir biyografi çalışması olduğu için Baymirza Hayit'in ömrü (1917-2006) ile sınırlandırılmıştır.

Mekân Bakımından Sınırlılıklar: Baymirza Hayit 1917 yılında Namangan vilayetine bağlı Yarkorgan köyünde dünyaya gelmiştir. Taşkent'te eğitimini almıştır. II. Dünya Savaşına katılmış ve Almanlara esir düşmüştür. Savaş sonrası Almanya'da hayatına devam etmiştir. Sonraki dönemlerde Özbekistan'a Türkiye'ye ve bazı Ortadoğu ülkelerine ziyaretler etmiş olsa da, hayatının büyük çoğunluğu Özbekistan ve Almanya da geçmiştir. Mekân bakımından sınır Almanya ve Özbekistan olarak daraltılmıştır.

1.6. Tanımlar

Türkistan coğrafyası: Yüzyıllar boyunca Türklerin ana yurdu olan bölge için kullanılan tabirdir. Avrupalıların bölgeyi “Orta Asya” olarak atfetmesinin aksine biz çalışmada “Türkistan” şeklinde kullanacağız. Bölge olarak Horosan bölgesinden başlayıp, Pamir Dağları, Hindikuş Dağları'nın kuzey eteklerinden, Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanmaktadır. Mançurya'nın Batısı, Kazakistan'ın Güney Bozkırları, Moğolistan, Güney Sibiry, Ural Dağları ve Volga Irmağının Hazar Denizine ulaştığı noktaya kadar olan geniş coğrafyaya Türkistan coğrafyası adı verilmiştir.

Rusya Türkleri: Çarlık Rusya döneminde Türkistan bölgesindeki Türk toplulukları yavaş yavaş egemenliklerini kayıp etmiş ve Rusya'nın egemenliği altına girmişlerdir. Bolşevik döneminde de bir değişiklik olmamış ve Türkler Rusya'nın hegemonyası altında yaşamaya devam etmişlerdir. İşte bu Rus hâkimiyeti altında olan Türk topluluklarına genel olarak, Rusya Türkleri ya da Rusya Müslümanları adı verilmiştir.

Bağımsızlık: Tam anlamı bağımsız olma niteliği ya da durumudur. Devletler nezdinde ise; bir milletin veya bir devletin kendi vatandaşları tarafından özgürce yönetilebilmesidir. Yani başka bir egemenliğin altında olmama durumudur. Çalışmamızda, bağımsızlığını kazanmak için mücadele eden Türkler için bu kavram kullanılacaktır.

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Çalışmamız 20. Yüzyıl genel tablosu çizilerek başlanmıştır. Ana hatlarıyla dönem incelendikten sonra, Baymirza Hayit'in nasıl bir ideolojik çevrede doğup büyüdüğü, eğitim hayatı ve ailesinden bahsedilmiştir. Birinci bölüm onun hayatı üzerine yoğunlaşmış olup, Türkistan lejyonlarına katılması ve Almanya'daki yaşamına kadar değinilmiştir.

İkinci bölümde ise Baymirza Hayit'in fikri hayatı ve Türkistan için yaptığı faaliyetler ağırlıklı olarak anlatılmıştır. Bir bibliyografya çalışması olmasına karşın faaliyetlerinden Türkistan ve Rusya arasındaki problemlere, ikinci dünya savaşının getirdiği ve hatta çağdaş dünya düzeninde Türklerin buldukları konumlara da değinilmeye çalışılmıştır.

Son bölümde Baymirza Hayit'in çalışmaları ile ilgili önemli tarihçilerin fikirlerine yer verilmiştir.

2.2. İlgili Araştırmalar

Baymirza Hayit ile ilgili 1996 yılında Kemal Özcan tarafından “*Dr. Baymirza Hayit Hayatı ve Eserleri*” isimli bir yüksek lisans tezi ve “*Dr. Baymirza Hayit'in Türkistan Araştırmaları ve Milli Mücadelesindeki Rolü*” isminde bir kitap yazılmıştır. Aynı zamanda Erol Cihangir tarafından “*Dr. Baymirza Hayit Armağanı, Yeni Çağ Türkistan Tarihi Kaynakları ve Baymirza Hayit*”, Mehmet Saray tarafından “*Doğumunun 65. Yılında Dr. Baymirza Hayit, Hayatı ve Eserleri*”, isimli kitaplar yazılmıştır. Ayfer Kaynar tarafından hazırlanan “*Dr. Baymirza Hayit'in Eserleri ve Faaliyetleri Hakkında Bildirilen Fikirler*” isminde iki ciltten oluşan derleme, birçok tarihçinin Baymirza Hayit'in fikirleri ve faaliyetleri ile ilgili yazısının bulunduğu bir kitap mevcuttur. Son olarak 2017 yılında “*Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit*

ve *Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları*” adlı uluslararası sempozyum bildirileri yapılmış ve hatta kitap haline getirilmiştir.

Burada bahsedilen ve bahsedilmeyen diğer kitap, makale ve dergi gibi faydalanılan eserler, bölüm içlerinde ve kaynakça kısmında belirtilmiştir.

Bütün bunların yanında çalışmamızda kaynaklardan istifade ederken dikkatimizi çeken en önemli husus Hayit’in eserleri ve hayatına ağırlık verilmesi ancak, faaliyetlerinin çok üzerinde durulmamış olmasıdır. Çalışmamızda hayatı ve eserleri ile ilgili verilen bilgilerden faydalanırken, onun fikri hayatı ve faaliyetlerine ağırlık vereceğiz. Uzun bir ömrünü adadığı Türkistan davası için yaptığı çalışmalar, “Hariçte Türkler” meselesi kapsamında Milli Türkistan Birlik Komitesi ile yürüttüğü faaliyetlere daha çok değinilecektir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmadaki temel araştırma yöntemi literatür taraması ve elde edilen bilgilerin düzenlenmesi şeklinde olmuştur. Araştırmada kullanılmak üzere çeşitli kütüphane, kitap, makale ve dergiler incelenmiştir. Aynı zamanda biyografi çalışması olduğundan, katkı sağlayacak kişilerle de görüşülüp araştırma desteklenmiştir.

3.2. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Veriler toplanırken yine görsel kaynaklar için bazı kaynaklardan ve kişilerin arşivinden yararlanılmıştır. Ek1, Ek 2 ve Ek 3 'de bulunan resimler için Latif Çelik arşivinden (Çelik, 2015, 307-340), Ek 5, Ek 7 ve Ek 9'da bulunan resimler için Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit sempozyum bildirileri kitabından, Ek 8 için Çağatay Koçar arşivinden (Koçar, 2018, s. 146), Ek 10 için Timur Kocaoğlu'nun Türk yurdu dergisinde yayınlanan makalesinden (Kocaoğlu, 2006, s. 61-62) yararlanılmıştır.

3.3. Verilerin Toplanma Süreci

Çalışmanın veri toplama süreci literatür taraması yapılarak başlamıştır. Öncelikle Baymirza Hayit ile ilgili yazılan kitap ve makaleler incelenmiştir. Elde edilen bilgilere ek Baymirza Hayit'in yazdığı kitap ve makaleler okunarak veri toplama süreci devam ettirilmiştir. Bütün bu kaynaklara ek olarak kendisini hayatta iken tanıyan kişilerle görüşülüp bilgi toplanmıştır. Onun fikri dünyasını ve yazdığı kitapları daha güzel anlayabilmek ve yorumlayabilmek adına, 20. yüzyıl konjonktüründe bilgi edinilebilecek ek kaynaklar elde edilmiş ve Türk dünyası genel hatları ile incelenmiştir.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

Elde edilen bulgular kısmına geldiğimizde, yapılan araştırmalar sonucu kütüphaneler, Baymirza Hayit'in kendi kitapları ve bildirilen fikirler olarak çok kıymetli bilgiler toplandı. Bunların içerisinde Baymirza Hayit'in yazar kadrosunda bulunduğu "Milli Türkistan" süreli yayını, yayınladığı kitap ve makaleler, Türk dünyası konusundaki fikirleri ve yaptığı çalışmalar, hakkında yazılan eserler, fotoğraflar, röportaj şeklinde ses kayıtları bulunmaktadır. Bütün bu toplanan bilgiler sonrasında kaynaklar sınıflandırılmış ve çalışmanın düzeni oluşturulmuştur. Bu şekilde çalışmaya devam edilmiştir.

4.1. 20. Yüzyıl Başlarında Türk Dünyasının Genel Durumu

20. yüzyıl, sömürge arayışlarında olan gelişmiş devletler ve henüz gelişimini tamamlamamış, teknolojisi daha geride olan devletler arasında vuku bulan kanlı çatışmalar yüzyıldır. En ağır savaşların ve en çok ölümlerin yaşandığı savaşlar bu yüzyılda olmuştur. I. ve II. Dünya Savaşı bu yüzyılda patlak vermiş olmasına karşın, bunların temelleri önceki yüzyıllarda atılmıştır.

Sömürgecilik arayışında olan batılı devletler ve onlara yetişmek isteyen yeni devletler arasındaki rekabet sonucu, birçok küçük ve kendi birliğini tamamlayamamış toplulukların da sonu olmuştur. Günümüze kadar varlığını devam ettiren bu sömürgecilik hareketinin temel prensibini, ekonomi oluşturmuştur. Gelişen sanayi teknolojisi ile üretim fazlası ürünleri için kendine uygun pazar arayan emperyalist devletler, bunun için kendi aralarında da bir rekabete girişmişlerdir (Armaoğlu, 2019, s. 68-69). Orta Asya'da nüfus mücadelesi veren İngiltere ve Rusya, bölgeyi kuzeyden ve güneyden istila etmiştir. İngiltere güneyden Hindistan ve İran'ın işgali ile ilgilenirken Rusya; Hazar, Ural ve Sibirya'da nüfus alanını genişletmiştir (Doğan ve Erdoğan, 2017, s. 306-307).

Çarlık Rusya temellerini IV. İvan zamanında attığı Türkistan bölgesinin işgalini, 20. yüzyıla gelindiğinde tamamlamıştır. 1552 yılında Kazan'ın istilası ile

başlayan Rus hâkimiyeti, sırasıyla; Başkurtlar, İdil-Ural Türkleri, Küçük Cüz, Orta Cüz, Yedisu Sahası, Taşkent, Semerkant, Buhara Emirliği ve Hokand ele geçirilmiştir. 1884 yılında Aşkabat işgal edilerek, Türkistan'ın işgali tamamlanmıştır. Rusların bu denli başarılı olmalarının altında yatan sebep aslında bellidir. Onlarla mukavemet edebilecek derecede güçlü bir devlet bölgede o dönemde yoktur. Altın Orda Devleti'nin dağılmasından sonra, bölgede hanlıklar hâkim olmaya başlamıştır. Hanlıklar birbirleri ile mücadele ederken, gerçek tehtidi görememiş ya da göz ardı etmişlerdir. Aynı zamanda Ruslar Avrupalılaşıma hareketi sonucunda, sanayide ve teknolojiye gelişme kaydetmişlerdir. Modern silahlara karşı direnmek onlara pek bir fayda sağlamamıştır (Kurat, 2020, s. 366-371).

Rusya ele geçirdiği Türk topraklarında tam bir koloni siyaseti gütmüştür. Böylece Türkistan coğrafyasında yaşayan Türkler, 19. yüzyıl içerisinde Orta Çağ hayat şartlarında yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu bölgeyi kendilerinin istismar sahası haline getirmişlerdir. Ruslar Türkistan'da bölgeler oluşturmuşlardır. Bunları "Step Genel Valiliği" adı altında bir idarede toplamışlardır. Yöneticiler halkla tercümanlar aracılığı ile temas kurmuşlardır. "Aksakal" adı verilen ihtiyar yöneticilikler kurulmuştur. Bu kişilerin pek bir şey yapma hakkı yoktur. Rusya zararlı gördükleri kişileri öldürmüş, hapis etmiş ve sürgüne göndermiştir. Rusların Türkistan'da uyguladığı politika, bölge halkını memnun etmemiştir. Bunun sonucunda aralıklı olarak isyanlar olmuştur. Ancak bu başkaldırıları, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yapılan isyanlar genellikle mahalli olup, tek bir koldan yönetilemediği için pek ileri gitmemiştir (Çakmak, 1999, s. 57-61).

20. yüzyılda Rusya'daki Türklerin nüfusu 14 milyona ulaşmıştır. Baskı altında yaşayan Türklerden kültürel ve iktisadi yönde en iyi durumda olanları, Volga boyunda olan Türklerdir. Rusya'daki Türkçülük önderliğini yapma meselesi bu durumda onların üzerine düşmüştür. Gerek yer altı kaynakları, gerekse batıya daha yakın olması açısından, Türkistan coğrafyasındaki Türkler arasında gelişmelerde en çok Kazan, Kırım ve Azeriler büyük rol oynamıştır. Bu dönemde yönetim elinde olmayan Türkler yine de gelişme kaydetmek için, "Ceditçilik Hareketi" denilen bir hareketin içine girmişlerdir.

Rusya Türkleri'nin kültürel anlamda geri kalmalarının tek sebebi Ruslar değildir. Onların dil, lehçe, mezhep farklılıkları, kabilecilik gibi sebepler de etkilemektedir. Bu doğrultuda en önemli adımı Kırımlı İsmail Gaspralı atmıştır. O

“dilde işte ve fikirde birlik” şiarıyla Türkler tarafından benimsenmiştir. Ana düşüncesi bütün Türklerin aynı dili ve yazıyı kullanmasıdır. Türk dili fikrini milli bir hareket olarak ele almış ve bunun propagandasını yapmıştır. 1883’de “Tercüman” gazetesini çıkarmaya başlamıştır (Devlet, 2020, s. 16). Kırım’da “Usul-ü Cedit” okullarını kurmuştur. Okullarda sadece dini eğitim değil, aynı zamanda Türkçe, matematik, tarih, coğrafya gibi dünyevi dersler de eklenmiştir. Eğitimde Arapça yerine Türkçe kullanılacaktır. Bu yapılan uygulama Türk dünyasında ki bütün reformculara örnek olmuştur. Böylece ceditizm ortaya çıkmıştır. Reform anlamına gelen cedit, artık belli bir düre sonra Panslavizm¹ karşıtı bir siyasi akım haline dönüşmüştür. Tabi ki ne kadar destekçisi varsa da, karşı görüşte olan kişilerde mevcuttur. Bu kişilerin adı ise “Kadimcilerdir”. Kadimciler okul olarak “Usul-u Kadim” okulları istiyor ve eğitim sisteminin geleneksel düzende devam etmesini arzulamışlardır (Andican, 2020, s. 22).

Usul-ü cedit okullarının kurulması ile Türkistan’da eğitim alanında birtakım düzelmeler başlamıştır. 1901’de Türkistan’da ilk, Münevver Kari ile atılım yapılan okul düzenlemeleri, 1908 yılına gelindiğinde 92’yi bulmuştur (Devlet, 2020, s. 52).

4.1.1. 1905 İhtilali ve Rusya Türkleri

Birçok kez belirtildiği üzere 20. yüzyıl diğer bütün yüzyıllardan farklı bir dönem olmuştur. Bunun sebebi, ekonomik ve düşünce olarak çok farklı bir döneme girilmesinden kaynaklanmıştır. Teknolojinin ilerlemesi bu yüzyılda büyük bir ivme kazanmıştır. Bütün bunların beraberinde yanında sanayinin gelişmesi birtakım olumsuzlukları da getirmiştir. Üretimin çok olması, bunun için büyük devletleri pazar arayışına sokarken, daha güçsüz devletleri sömürge sistemi haline getirmiştir.

19. yüzyılda fikir akımları kendini göstermeye başlamışken, fiili anlamda pek bir yaptırım haline getirilememişlerdir. Toprak köleliği birçok ülkede ortadan kalkmış olmasına rağmen, işçi sınıfı gibi bir sınıf ortaya çıkmış ve yeni problemlere gebe olacak olan sınıf, böylece kendi belli etmiştir. İşçiler birçok sefer zor şartlar altında uzun mesailer çalışmakta ancak, yeteri kadar dinlendirilmeyip maddi karşılığı da verilmemiştir. Bu durum bir süre sonra onların gözlerini açmalarına ve isyanlarda

¹Slav asıllı bütün Halkları bir çatı altında toplamak isteyen siyasi hareket, siyasi akım.

başrol oynamalarına sebebiyet vermiştir. 19. yüzyılda ortaya çıkan sosyalizm akımının tesirleri ancak bir sonraki yüzyılda kendini göstermiştir.

Burada önemli bir isim olan Karl Marx ortaya çıkmıştır ve sosyalizme derin tesirleri olmuştur. Marx kendi sosyalist sistemini kurmuş ve bunun esaslarını işçi sınıfına dayandırmıştır. Sosyalizmin temelini oluşturduğu prensip; kanun önünde vatandaşların eşitliği ilkesine ek olarak, ekonomik eşitliğin de getirilmesi gerektiğini düşünen bir sistemden oluşmaktadır. Karl Marx işçi sınıfına dayandırdığı sistemde evrensel bir biçimde tüm dünyadaki işçileri ele aldığı için, tüm dünyadaki işçilerin örgütlenmesine önem vermiştir (Armaoğlu, 2019, s. 23-24).

Karl Marx'ın "Kapital" kitabı, 1876 yılına gelindiğinde Rusçaya tercüme edilmiştir. Böylece Rusya'da Marksizm yayılmaya başlamıştır. 1883 yılında ilk Sosyal Demokrat Partisi kurulmuştur. Ancak burada dikkat çeken partiye işçilerden daha çok üniversite öğrencilerinin destek vermesidir. Bu dönemde önemli bir siyasi figür olan Lenin, Marx ve Engels'in kitaplarını okuyarak Marksizm'i özümsemiş ve Sosyal Demokratların içinde önemli bir mevkiye gelmiştir. Çarlık hükümeti baskı ile fikirlerin önüne geçmeye çalışmış, partide ki önemli kişileri sürgüne göndermiştir. Sosyal Demokratların içerisinde belli bir süre sonra fikir ayrılıkları başlamış ve Bolşevik-Menşevik olarak ikiye ayrılmışlardır.

Bu siyasi durumlar olurken Rusya'da 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı, işçi sınıfı bir hayli artmıştır. Köylerden şehirlere yoğun bir göç olmuş ve Avrupa ekonomik krizi sonucu, işsizlik patlak vermiştir. Sosyalistler de bu zeminde faaliyetlerini artırmışlardır. 1904 yılına gelindiğinde Kafkasya'daki ihtilalciler arasında tanınmış Gürcü asıllı Cuğaşvili'nin (Stalin) kışkırtmaları sonucu, Bakü'de ki petrol işçileri greve başlamışlardır (Kurat, 2020, s. 385-398).

1904-1905 yıllarında Çarlık Rusya ve Japonya arası savaş gerçekleşmiştir. Savaşın Rusya aleyhine sonuçlanması üzerine, ülkenin içine düştüğü ekonomik buhranlar şiddetli grevler ve eylemlerin tüm ülkeyi sarmasına sebebiyet vermiştir (Şimşir, 2018, s. 154). Ocak 1905'de Petrograd'da dört günlük bir greve başlamıştır. Çar hükümeti yönetime karşı sempatiyi artırmak için, bu dönemde güvendiği şahıslar tarafından işçi teşkilatları kurdurtmuştur. Papaz Gabon'da bu greve karşı daha büyük çapta bir gösteri yapmayı planlamıştır. 21 Ocak 1905'de bir mektup göndermiş ve halkın masum dilekçelerinin kabul edilmesini, işçilerin ve arkadaşlarının temsilcisi

olarak şahsına dokunulmayacağını temin etmiştir. 22 Ocak'da Gabon önderliğinde 200 bin kişilik kalabalık saraya doğru yürüyüşe çıkmıştır. Ancak dilekçeleri kabul edilmek geride dursun, askerler ateş açıp birçok sivili öldürmüştür. Tarihe bu gün "Kanlı Pazar" olarak geçmiştir. Bunun üzerine büyüyen tepkilerle Çar II. Nikola bir Manifesto yayınlamak durumunda kalmıştır. 17(30) Ekim Manifestosunda Rusya'daki herkese söz, basın ve toplantı hürriyeti tanınacağı açıklanmıştır (Devlet, 2020, s. 110-113).

1905 yılında azınlık olarak görülen ve neredeyse hiç hakkı olmayan topluluk Türklerdir. Herhangi bir örgütlenme söz konusu değildir. Ancak 1905 manifestosundan sonra, Rusya Türkleri'nin uyanmış ve örgütlenme için önemli adımlar atmaya başlamışlardır. 1905-1907 yılları arasında Rusya Türkleri ufak ölçüde siyasi varlık da göstermişlerdir. Türk kökenli mebuslar, Devlet Duma'sına katılmış, medrese reformları yapılmaya başlanmıştır. Gazete dergi yayınları oluşturmaya çalışılsa da, Rusya'nın baskılarıyla karşılaşmıştır. Tek Rus baskısı değil, maddi yetersizlikler, aydınlar arası fikir çatışmaları yüzünden de süreklilik olamamıştır (Devlet, 2020, s. 260-264).

Manifesto sonucunda Rusya Türklerinde birtakım hareketlenmeler olduğundan söz edilmişti. Bunlar sırasıyla Ufa Kurultayı, Rusya Müslümanlarının birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü kongresi olarak toplanmalara da olanak vermiştir. Bu kongrelerde Rusya Türklerini bir olarak toplanmak istemişler ve Duma'ya seçilen milletvekillerinin Türkler için söz sahibi olması istenmiştir. Bu kongrelerde dikkat çeken unsurlar mevcuttur. Kongrelerde iki grup ortaya çıkmıştır. İhtilalciler ve ittifakçılar. Yapılan görüşmeler sonucu ittifakın bir siyasi parti haline getirilmesine karar verilmiştir. Ancak II. Duma'ya sadece 25 milletvekili ile girilebilmiştir. Bu durumda Duma'da başarısızlık kaçınılmaz hale gelmiştir. Merkez komite kendisini 1908'de fesih etmiştir ve 1914 yılında ittifak tamamen ortadan kalkmıştır (Şimşir, 2018, s. 160-170).

1905 olayları, Rusya Türkleri için uyanışın temellerini atmıştır. Rusya'da basın yayın organları bir hayli çoğalmış, milli birlik ve Rusya Müslümanlarının teşkilatlanması temel ölçüde atılmıştır. Bu gelecekte olacak Bolşevik ihtilalinde bağımsız devletler kurulabilmesinin bir nevi programı ve stratejik olarak belirlenmesine yardımcı olmuştur.

4.1.2. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Rusya Türkleri

Birinci dünya savaşı Fransız ihtilali ve sonrasında süregelen sosyal ve ekonomik bir takım olayların doğal bir neticesidir. Fikir akımları, devletlerarası siyasi münasebetler ve sömürgecilik yarışı, sanayileşmede olan yarışlar genel sebepler olarak alınabilir. 1912-13 yılları arasında olan Balkan Savaşları sonuçları 1. Dünya savaşı için temel bir zemin hazırlamıştır. Devletlerin bloklaşması yalnızca 1914 yılında olmamış olup, önceden gelen siyasi çıkarlar çerçevesinde gelişmiştir. Savaşın patlak vermesine olanak sağlayan olay ise; 28 Haziran 1914 yılında Avusturya-Macaristan veliahdı Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesidir. Bu olay neticesinde Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş ilan etmiştir. Rusya'nın balkanlardaki faaliyetleri bu dönemde artmış durumdadır. Uzun yıllardır takip ettiği sıcak denizlere inme politikası Osmanlı Devleti üzerinden oldukça mümkündür ve bunun sonucundaki süreçte, bloklar kendini belli etmeye başlamıştır. Almanya, Avusturya-Macaristan tarafında yerini alırken, Rusya Sırbistan'ın yanında yerini almıştır. Bu sırada devletlerarası ultimatolar ve savaş ilanları devam etmiştir. Savaş için ülkeler saflarını almış vaziyetteydiler. Almanya; Belçika, Rusya ve Fransa'ya savaş ilan etmesi sonucunda İngiltere de Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Avrupa'daki karışıklıktan istifade etmek isteyen ve yayılcı politika izleyen Japonya da Almanya'ya savaş ilan etti. Osmanlı, itilaf devletleri bloğuna katılamamış ve bunun sonucunda Almanya ile ittifak yapmak zorunda kalmıştır. Bu durumda Almanya savaşı daha geniş bir coğrafyaya yaymış ve yükünü hafifletmiştir. (Armaoğlu, 2019, s. 82-88).

Çarlık Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesinerağmen, içerisinde bulunduğu mevcut durumu daha önce ifade etmiştik. Savaşa girilmesine sosyalist partideki bazı kesimler karşı çıkmıştır. Ancak savaş başlayınca işçilerin yaptıkları grevler sona ermiştir. Savaş için Çar'a halk tarafından destek verilmiş ve savaşa katılmışlardır. Savaşın basından itibaren Rusya kaynamaya başlamıştır. İdarede ki yolsuzluklar ve bunları ihtilalcilerin kullanması, önemli etkenlerdendir. Ekonomi seyrinin kötü gidişatı, karaborsacılığı hat safhaya ulaştırmıştır. Bu durum memnuniyetsizliği de peşi sıra getirmiştir. Ayrıca bu dönemde Çar II. Nikola'nın yaptığı birçok şey halk tarafından hoş karşılanmamıştır. Mesela Rasputin isimli bir

mujik² için verdikleri tavizler, hükümet ve yüksek zümredeki kişileri rahatsız etmiştir. Çocuklarını iyileştirebileceklerine inandıkları Rasputin'e fazla iltimas göstermiş hatta onun devlet işlerine karışmasına dahi izin vermişlerdir (Kurat, 2020, s. 445-449).

Çar II. Nikola aldığı bir kararla 25 Temmuz 1916 yılında Türkistan ahalisinden 19-43 yaşları arasında olan erkekleri, cephede geri hizmette kullanmak için orduya çağırmıştır. Rusya Türkleri savaşa katılmayacaklarını söylemiştir ve isyan hareketleri ilk Semerkant'ta baş göstermiştir. Özbekler çocuklarımızı vermeyeceğiz, işçi olmayacağız ve gitmeyeceğiz burada ölürüz şeklinde isyan etmiştir. Bunun üzerine Rus askerler üzerlerine sevk edilmiş ve 5 kişi öldürülmüştür. Haberi alan birçok Türk vilayetinde isyanlar çıkmıştır. Andican, Namangan ve Taşkent'te ölü ve yaralıları olmuştur. Çatışmalarda sayısı tam belli olmayan Türk öldürülmüş ve 184 kişi de idam edilmiştir. Rusya Türklerinin savaşa katılmak istememelerinin en önemli sebeplerinden biri de, Osmanlı Devletine karşı savaşmak istemiyor olmalarıdır. Hatta Osmanlı devletinin Çanakkale üzerindeki zaferine kutlamışlardır. Her ne olursa olsun isyanlar sonuçsuz kalmış ve Türkler askere alınmıştır. Ancak planlanan sayıdan daha az Türk alınabilmiştir. İsyanda Türkler çok zarar görmüş olmasına karşın, Rusya da bu isyandan etkilenmiştir. Zaten savaşın içerisinde olan Rusya Türkistan coğrafyasına da isyanları bastırmak için belli miktar asker göndermek zorunda kalmıştır. Hatta Kerenski bu durum için Bütün cephelere birde Türkistan Cephesi eklendiğini söylemiştir (Devlet, 2020, s. 291-304).

Rusya'nın içinde bulunduğu karışıklıktan yararlananlar sosyalistler olmuştur. Bazı sosyalist kesimlerin savaşa girmek istemediğini belirtmiştik. Bu kişilerin önde geleni Lenin'dir. Lenin savaş sırasında manifestolar yayınlayıp bunun işçilerin savaşı olmadığı, ancak emperyalistlerin birbiriyle yapacağı bir savaş olabileceği fikrini aşılama çalışmıştır. Mevcut durumda Lenin'in lehine gelişmiştir. Nitekim savaş sırasında ekonomi kötü bir seyir almıştır. İtilaf devletlerinden gelmesi beklenen yardım da boğazlardan geçememiştir.

9(22) Ocak 1917'de "Kanlı Pazar" yıl dönümünde yiyecek sıkıntısını protesto etmek amacıyla büyük bir gösteri yapılmıştır. Petersburg'da gerçekleşen bu gösteri büyümüş ve karışıklık çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu gösteriler kısa bir süre

²Mujik: Rus köylüsü

içerisinde siyasi bir durum haline gelmiş ve rejime karşı bir hareket haline gelmiştir. Askerlerden birçoğu ihtilalcilerin yanında yer almıştır. Bu olaylardan sonra Çar II. Nikola kardeşini (Michail) kendisine halef tayin edip tahttan ayrılmıştır(2-15 Mart 1917). Michail durumun farkındadır ve o da (3-16 Mart 1917) tahttan vazgeçmiştir. Böylece 3 asır süren Romonavlار'ın hâkimiyeti sona ermiş, geçici bir hükümet kurulmuştur (Kurat, 2020, s. 452-457).

Ekim 1917'de Lenin yönetimi eline almıştır. Güçlendikten sonra demokratik haklar fesih edilmiş ve meclis kapatılmıştır. Özel mülkiyet ortadan kalkmıştır. Bolşevikler kendi partileri hariç bütün siyasi partileri, yasa dışı saymıştır. Lenin, Karl Marx'ın fikirlerinin bazılarını yeniden yazarak çözüm bulmuştur. En önemli yeniden yazdığı fikir, devrimci aydınların köylü kitlelere öncülük yapacak olmasıdır. Oysa bu Marx'ın düşüncesinin tam zıddı olmuştur. Yeni hükümetin çıkardığı karar ile Rusya'da yaşayan bütün milletlerin eşit olduğu kabul edilmiştir. Bunun sonucunda Türk aydınlar siyasi alanda aktif hale gelmişlerdir. Bu dönemde Kazakistan'da Alaş-orda hükümeti, Hokand'da ise Türkistan Milli Hükümeti kurulmuştur. Ancak uzun süre geçmeden Bolşevikler kendi iç dinamiklerini yerine oturunca, Türklerin üzerine gelmişler ve kurulan bu devletleri ortadan kaldırmışlardır. Sovyetler içerisinde federal Türk Devletleri kuran Sovyet Rusya aslında, kendi yönetimi altında sadece ismen cumhuriyetler kurmuştur (Köseoğlu, 2020, s. 2-14). Rusya ve Taşkent'teki Rus komünistleri milli muhtariyetin yıkılmasına 30 Ocak 1918'de karar vermiştir. 20 Şubat 1918'de Kızıl Ordu Hokand şehrine girmiştir. Kızıl askerler, 10.000'de fazla Türkü öldürmüşlerdir (Hayit, 1971, s. 33). Sovyet Rusya, Türk Cumhuriyetlerini ortadan kaldırırken bu devletlerin temsilcilerini de tutuklamış ve çeşitli cezalar uygulamıştır. Mustafa Çokay gibi önemli siyasi figürler de ülkeden baskı ile çıkarılmıştır (Şimşir, 2018, s. 218-222).

4.2. Baymirza Hayit'in Hayatı

Baymirza Hayit doğduğunda böylesi karmaşık bir dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi 17 Aralık 1917'dir. Dünyanın genelinde ve Türkistan'da yaşananlar göz önüne alındığında, sıkıntılı bir hayatı olacağını kestirmek zor değildir. Türkistan'ın Namangan şehri, Uyçi kazası, Yorkorgan (Yarçek) köyünde doğmuştur. Doğduğu

topraklar mevki öncesinde Hokand Muhtar Cumhuriyetine aittir, şimdi ise Özbekistan toprakları içerisinde yer almaktadır (Özcan, 1996, s. 1).

4.2.1. Hayit'in Ailesi, Eğitim hayatı ve Gençlik yılları

Baymirza Hayit'in ailesi peygamber efendimizin sütannesi ile akrabalığından dolayı Seyit, Şerif ve Mirza ismini taşımaktaydı. Annesinin adı Rabiya, babasının adı ise Hayitmirza Mehmutmirzaoğlu'dur. Doğduğu sene pamuk ve pirinç tarlalarının bereketinden dolayı, ismini "Zengin Bey" anlamına gelen Baymirza koymuşlardır. Hayit kalabalık bir ailede dünyaya gelmiştir. O, on altı çocuğun dokuzuncusudur (Cihangir, 2000, s. 7).

Hayit'in babası çiftçilikle uğraşmıştır. Pirinç, pamuk, ipek, meyve gibi ürünleri yetiştirip satmaktadır. Baymirza Hayit çocukluk yılları "Dutar" ve "Gıçcak" musiki aletleri çalmakla, masallar ve şiirler okumakla geçtiğini anlatmıştır. Çocukluk yıllarında unutmadığı anılarından birisi de Narmirza abisinin kendisine at binmeyi öğretmesidir. Türkistan'da diğer tüm çocuklar gibi at binip toplu yarışlara katılmıştır. Baymirza Hayit kendisi ve diğer Türkistanlılar gibi ana ve babaya saygılı bir biçimde yetiştirilmiştir. İlk ve orta tahsilini Namangan'da Cedit Mektebinde tamamlamıştır. Bütün Türkistanlı çocukları yaptığı gibi yazları su meselesi, pamuk ve pirinç toplama gibi işlerde çalışmıştır. Aynı zamanda birkaç koyun ve at bakmak sorumluluğu, küçüklükten itibaren verilmiştir ve böylece sorumluluk alması öğretilmiştir. Unutamadığı bir durum ise babasının ekonomik durumu pekiyi olmadığından, ancak bayramdan bayrama kıyafet alınıyor olmasıdır. 1933 yılına kadar ortaokul tahsilini bitirmiştir. Bu dönemde 1929 yılına kadar Sovyet Rusya baskılarını henüz çok kuvvetlendirmemiştir ve dini konuda çocukken daha rahat bir eğitim görebilmiştir. 1929 yılından sonra Sovyetlerin din aleyhindeki çalışmaları yoğunlaşmıştır (Saray, 1983, s. 9-10).

Bildiğimiz gibi 1917 yılında olan Bolşevik ihtilali sonucunda birtakım hareketlenmeler olmuş ve otonom Türk ülkeleri oluşmuştur. Baymirza Hayit tam bu dönemde doğmuştur ancak, bu ülkelerin içerisinde yaşayamamıştır. Hayit'in doğumundan 5 gün önce Hokand vilayeti, "Türkistan Muhtar Cumhuriyeti" ilan edilmiştir. Ancak Türkistanlıların bu sevinci kısa sürecektir. Nitekim 12 Şubat 1918 yılında Taşkent'teki Rus askerleri tarafından Cumhuriyet'e saldırılmıştır. Halkın

sevinci burada sona erdirilmiş ve Rus ve Ermeni işgal ordusu, Fergana vadisinde eşi görülmemiş bir katliamda bulunmuştur. Ermeni ve Rus askerleri sayısı tam olmamaklar beraber, 10.000 Müslüman'ı öldürmüştür. Ayrıca yaptıkları işkence ve akıl almaz sapkınlık ve vahşetleri görgü tanıkları anlatmaktadır. Sovyet sancağı altında şehri 9 gün boyunca yağmalamışlardır. Çocukları parçalamış, erkeklerin kol ve bacaklarını kesmiş, kadınların ise memelerini kesip tecavüz etmişlerdir. Hokand Milli Hükümeti'nin yetkilileri bu olaylar yaşanırken orada bulunmamışlardır (Hayit, 1997, s. 35-40). Bu kişilerin içerisinde ünlü mücahit Mustafa Çokay'da bulunmaktadır. Türkistan Milli Hükümeti Şefi olan Mustafa Çokay, Bolşevik baskısı sonucunda ülke dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Hatta hareketlerine ülke dışında devam etmeye çalışmış ve Yaş Türkistan isimli dergiyi yayınlamaya başlamıştır. Ülke dışından yine sesini duyurmak için çaba sarf etmiş ve II. Dünya savaşında Türkistan lejyonlarının oluşması için katkıda bulunmuştur (Şimşir, 2018, s. 218-222).

Hayit ve ailesi yerin altında bulunan kiler içerisinde saklanarak kendilerini kurtarmışlardır. Baymirza Hayit'in Anne ve babasının anlattıklarına göre bu sıkıntılı süreçte saklanarak yaşayan Hayit henüz 3 yaşındadır. Hayit gündüz evin damına çıkıp etrafı seyretmeyi sevmiş, uzaktan gördüğü başı sarıklı atlıları kahramanlar geliyor şeklinde sevinçle bağırarak, geldiklerinde ise Folşevikler diye bağırarak anlatmıştır (Cihangir, 2000, s. 8). Hayit 6 yaşına kadar İslami eğitimini güzel bir şekilde almış olsa da 1929 yılından itibaren, SSCB'nin uygulamaya başladığı baskıcı politika kendini göstermiştir. Sovyetlerin İslam aleyhtarı politikalarına kadar Hayit, babası ve kardeşleri ile namaza gitmiştir (Saray, 1983, s. 10).

Türkistan milli kurtuluş savaşı diye nitelendirebileceğimiz “Basmacılar Harekâtı” ise yine Baymirza Hayit'in çocukluk yıllarına denk gelmiştir. Bu harekât 1918 ve 1934 yılları arasında kapsamaktadır. Türkistan'ın özgürlüğü için savaşılmıştır. Bunun için savaşan mücahitlere “Basmacı” adı verilmiştir. Bunun sebebi ise Rusların bu harekâtı kötü bir anlamda kullanmak istemeleri ve harekâta katılan bazı kişilerin öncesinde “basmacılık” yapmış olmasından kaynaklanmaktadır (Hayit, 1997, s. 2). Türkistan milli hükümetinin yıkılması ve Rusların yaptığı zulümlerin sessizce karşılanması beklenemeyecek bir durumdur. Bu saldırılarda Hayit 4 ağabeyini kaybetmiştir (Özcan, 1996, s. 3). Bu şartlar altında mücadeleye katılıp basmacılar harekâtında hayatını hiçe sayanlardan biriside Baymirza Hayit'in abisi Narmiza'dır.

Harekâta katıldıktan sonra 4 yıl boyunca abisinden haber alınamamıştır. 1922 yılına gelindiğinde, savaşırken öldürülmüştür. Bunun sonrasında ise Bolşevikler bu haberi aileye son derece acımasız bir biçimde vermiştir. Bir kurban bayramı aileye hediye olarak bir kutu gönderilir. Kutuyu açtıklarında Narmirza'nın başını içinde gören anne ve babası feryat etmişlerdir. Kesik başın yanında da şöyle bir not bırakılmıştır. “Basmacı olanın kaderi budur (Cihangir, 2000, s. 9).” Bu korkunç hikâyeye Baymirza Hayit'in ne yazık ki unutamayacağı bir hatıra olmuştur.

Baymirza Hayit 1923'de dini eğitim veren bir mektebe gitmiş olduğunu söylemiştik. Burada yaşadığı birtakım eğitim dışı hareketten sonra babası onu 1924 yılında cedit mektebine yollamıştır. Ve hatta burada dikkat çeken kısım on ay boyunca yazmayı öğrenememiş olmasına rağmen, cedit mektebinde 6 ay içerisinde okuma ve yazmayı öğrenmiştir (Cihangir, 2000, s. 10). Ceditçi okullar Hayit'in çocukluğunda ve gençliğinde varlığını sürdürmüştür ancak, Sovyet Rusya'nın okullara el atması çokta uzun sürmemiştir. 1929'dan sonra başlayan ve yoğun şekilde yürütülen milletler politikasından nasibini, ceditçi aydınlar da almışlardır. Sovyetlerin tesiriyle ceditçi aydınlar ikiye ayrılmıştır. Bir takım ceditçiler Bolşeviklerin planlarına alet olurken, diğer ceditçi aydınlar bu durumda dahi kendi fikirleri ve milliyetçi özelliklerini korumuş, dik duruşlarını kaybetmemiştir. Bunlardan bazıları: Mir Yakup Dulat, Mağcan Cumabay, Abdulrauf Fitret, Abdülhamit Süleyman- Çolpan gibi şairlerden oluşmaktadır. 1934 yılından itibaren ise “mefkûre meydanında mücadele” kapsamında ceditizmden kurtulmak için faaliyetlerde bulunmuşlardır (Hayit, 2000, s. 118).

Baymirza Hayit köy okulunda 4. sınıfını bitirdikten sonra, 1928 yılında Namangan Vilayeti merkezindeki Talim Terbiye Tekniklerine kayıt yaptırmıştır. Bu okulda bulunduğu dönemde içine dönük yapısını bir kenara bırakarak okulun cemiyet faaliyetlerine katılmaya başlamıştır. Okulun “Bizim Fikir” adındaki bir gazetesinde tahrir yapmakla beraber, daktilo olmadığından elle yazıp duvar gazetesi yapmaya başlar. Okulun müdürü Salihov ve öğretmenler ders sonraları Türkistanlı ve sonradan çok duyulacak olan yeraltı milliyetçileriyle tanışma imkânı bulmuştur. Bunlar Çolpan, Gafur Gulam, Safizade, Refik mümin gibi kişilerdir. Okula şiir dinletisine gelmişlerdir. Hayit, Çolpan'dan için sesinin ahenkle dans ettiğini bütün beden ve ruhen şiirin içerisinde olduğunu anlatmıştır. Hayit okulda müzik grubu başkanırken Çolpanın dikkatini çekmiştir. Ona kendi yazdığı “Görünmeyen

Aynur'u" isimli şiirini okuması için ricada bulunur. Hatta ona nerelerde nefes alıp vereceğini dahi anlatmıştır. Bunun sonunda Hayit hayatında ilk defa 700 kişilik bir topluluk önünde kürsüye çıkmış ve şiiri okumuştur. Şiir bitiminde seyirciler ve öğretmenlerin alkışı eşliğinde Çolpan, Hayit'i tebrik etmiştir (Cihangir, 2000, s. 12-13).

Baymirza Hayit, İlyas Salihov'un çağırması neticesinde Çınar altı Kahvehanesine gitmeye başlamıştır. Burada önemli kimselerle oturup sohbet etme imkânı bulurken, kendi milli benliğinin gelişmesinde de etkileri olmuştur. Aynı zamanda aileden gelen milliyetçilikte aslında Baymirza Hayit'in gelişimde etkili olmuştur. Annenin amcası Nasır Han Tora da, Türkistan Muhtar Cumhuriyeti'nin maarif nazırı olmuştur. Bu gibi etkenler Hayit'in sonradan olduğu ve olacağı kişiyi tahmin etmekte zorlanmamamıza yol açmaktadır. Hayit bu dönemde çok sevdiği öğretmeni Salihov, halk düşmanı sıfatı altında tutuklanmıştır. 1933 yılında vuku bulan bu hadise Hayit'i derinden etkilemiştir. Bu durumun peşine düşmüş ve araştırmadan edememiştir. Sonunda 1936 yılında Salihov "halk düşmanı ve milliyetçilik" suçu kapsamında kurşuna dizilmek suretiyle idam edilmiştir (Cihangir, 2000, s. 13-14).

Bütün bunlara rağmen Baymirza Hayit'in milli mücadeleye katılması çocukluk döneminde olmuştur. 1918 yılında kurulan iki gizli cemiyet bulunmaktadır. Bunlardan biri "Milli İstiklal" diğeri ise " Milli İttihat" bunlar yazdıkları bildirimleri dağıtmak için çocuklara görev vermişlerdir. Baymirza Hayit'te bu çocuklardan birisidir. Bildiri ve dergileri dağıtıp, arkadaşları arasında milli düşünceleri teşvik edici konuşmalar yapmalarını teşvik etmişlerdir. Ancak Stalin terörünün başlaması ile 1938-1939 yıllarına kadar neredeyse tamamı yok edilen milliyetçi mücahitlerden biriside Hayit'in öğretmeni Salihov olmuştur (Kaynar, 1994, s. 477).

Burada Stalin dönemi genel durumlara değinmeden geçemeyeceğiz. Stalin 1927 yılında iktidarı tamamen eline almış durumdadır. Stalin döneminde devlet her anlamda totaliter bir yapıya sahip olmuştur. 1929 yılında kolektivizasyon uygulaması ile Lenin'in yarın kalan toprakları devletleştirme politikası tamamlanması planlanmıştır. Bu bağlamda köylülerin ellerinde toprakları alınmış ve ettikleri biçtikleri sebzelere de el koyulmuştur. Bunun sonucunda kıtlık çıkmış ve milyonlarca insan bu sebepten hayatını kaybetmiştir. Toprak sahipliğini kaldırıp yerine

Kalhozlar³ ve sovhozlar⁴ kurulmuştur. Bununla beraber göçebe yaşam şeklinde olan Türkler yerleşik hayata geçmeye mecbur edilmiştir. Türkistan'da Türk sayısını azaltmak için bölgeye, Rus muhacirleri yerleştirilmiştir.

SSCB'de dinsizlik bir devlet politikası haline gelmiştir. Bunun sonucunda birçok ibadethane kapatılmıştır. Dini bayramlar yasaklanmış ve hatta nevrusun da dini bayram olduğu gerekçesiyle kutlanmasına izin verilmemiştir. Rusça eğitim veren okullar açılmış ve kültürel değerler unutturulmaya çalışılmıştır.

Türkistan'da 1930 yıllarına gelindiğinde, Stalin'in uygulamaya koyduğu sistemler bir hayli rayına oturmuş biçimdedir. Artık mevcut sisteme aykırı gördüğü Türk aydınlarına sıra gelmiştir. Esas adı "büyük temizlik" olmuş ancak açıklamaları "halk düşmanı" tabiriyle birçok rejim karşıtı gördükleri aydınları ortadan kaldırmışlardır. İdam cezası ya da sürgüne gönderilerek bu kişilerden ve fikirlerinden kurtulabileceklerini düşünmüşlerdir (Köseoğlu, 2020, s. 5-7).

Burada gözden kaçan kısım Türk milletinin bu tarz olaylardan sonra korkacaklarını beklemektir. Stalin'in uyguladığı bu politika meseleyi ortadan tamamen kaldırmamış yaptığı katliamlar asla unutulmamış ve milli düşünceler daha çok insanda vücut bulmuştur.

1933 yılına gelindiğinde Baymirza Hayit üniversiteye başlamıştır. Önce Andican vilayetindeki Sulama Enstitüsünü kazanmıştır. Babası buradan çok hoşlanmamış ve onu Hokand vilayetindeki Tıbbiye Enstitüsü'ne göndermiştir. Burada da cesetlerden rahatsız olan Hayit en son Taşkent'te bulunan Orta Asya Üniversitesi'ne gitmiştir. Burada tarih fakültesinde okumaya başlamıştır (Cihangir, 2000, s. 15).

Tarih bölümünde dersleri hakkında Hayit şöyle bir açıklama yapmıştır;

"1934 yılında Taşkent üniversitesine girdim. Bu üniversitenin tarih bölümünde bütün milletlerin tarihi okunurdu. Burada benim dikkatimi çeken iki konu vardı: biri, doğu müstemleke halkları tarihi, diğeri de, yarı müstemleke halkları sayılan Osmanlı tarihi idi. Avrupalı devletlerin desteği ile ayakta kaldı diye Ruslar, Osmanlı Tarihini bu tasnife koymuşlardı. Birde kültür ve medeniyet okutulurdu. Ben ona da devam ettim. Taşkent'teki Üniversite'de Türk devletleri tarihi ancak VII. Asra kadar öğretilir. Sonra da Kırgız, Kazak, Özbek vb. tarihi öğretilir. Fakat bu bize

³Kolektif çiftlik.

⁴Devlet çiftliği.

büyüklerimiz tarafından öğretilen ve atalarımızın Âdeme kadar dayandırdığı hususu ile pek bağdaşmıyordu (Saray, 1983, s. 10-11).”

Hayit’in bu anlatımından Taşkent’teki üniversitenin SSCB tarafından oluşturulan milletler politikası ve Özbek, Kazak, Kırgız şeklinde ayrıştırıp farklı medeniyet, kültür ve ayrı bağlardan gelen topluluklarınışçasına aksettirilmeye çalışıldığı açıktır. Verilen bu tarz eğitim ve öğretim söz konusu tarihi yansıtmamakla beraber Türklerin kendi tarihini yanlış öğrenip milliyetçi duygulardan arınması için yapılan bir oyunun parçasıdır. Her ne kadar bu eğitimleri almış olsa da Hayit ailesinden ve büyüklerinden öğrendiği bilgiler ışığında, anlatılanları mantık süzgecinden geçirebilmiştir. Yapılan hataların farkına varması bu sebeple çok da geç olmamıştır.

Üniversiteye başladığında Refik Mümin’in kendisi için yazdığı tavsiye mektubu ile Çolpan’ın yanına gitmiştir. Çolpan ona her türlü yardımı yapacağı konusunda söz verdikten sonra, siyasi alanda önemli kişilerle tanışmıştır (Cihangir, 2000, s. 16). Önemli siyasi figürlerden birisi Özbekistan Başbakanı ve Milli İttihat Partisi başkanı Feyzullah Hoca, bir diğeri Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri ve aynı zamanda Milli İstiklal Partisi’nin Başkanı Ekmel İkrâm olmuştur. Bu önemli kişilerle ayda bir buluşup mevcut durum değerlendirir, Sovyetlerin idaresinden nasıl ve ne şekilde kurtulacağı tartışılmıştır. Ayrıca bu buluşmalarda birçok önemli Türkistanlı şairle tanışma imkânı bulmuş, şiirleri onda derin hisler uyandırmıştır. Üniversitede Abdurrazzak Hamraoğlu Hayit’e, Umum Türkler ve Özbek Türkleri tarihi derslerini sevdirmiştir. Abdurrauf Fitret’ten ise Çağatay edebiyatı derslerini öğrenmiştir. Abdurrauf Fitret’i Rus yöneticiler hiç sevmemiştir. Nitekim zamanı gelince ortadan da kaldırmışlardır (Saray, 1983, s. 11).

1937-39 yıllarına gelindiğinde Hayit’in tanıştığı birçok önemli kimse Sovyetler tarafından halk düşmanı damgası yiyerek sürgüne gönderilmiş, ya da kurşuna dizilmek suretiyle öldürülmüştür. Bu kişilerin arasında Ekmel İkrâm (1938 idam edilmiştir), Feyzullah Hoca (1938 idam edilmiştir) ve Türkistan’ın büyük şairi Çolpan (1938) bulunmaktadır. Hayit’in çok sevdiği öğretmeni de bu kıyıda hayatını kaybetmiştir. Prof. Abdurrauf Fıtrat 1939 yılında, üç kişilik gizli mahkeme (troyka) kararı ile öldürülmüştür (Hayit, 1978, s. 267-295). Bu kıyım zamanı geride kalanların hayatını da olumsuz şekilde etkilemiştir. Hayit giden siyasi kişileri tanıdığı

için bu duruma çok üzölmüş ancak, elinden gelen bir şey olmaması onu derinden etkilemiştir.

1937-1938 yılları arasında siyasi nedenle tutuklanan kişilerin sayısı 7 milyonu bulmuştur. Bunlardan 1 milyonu idam edilmiştir. İdam edilen kişiler; Milli faşistler, yabancı faşist casusu, gizli milliyetçi, halk düşmanı şeklinde yaftalamaktaydılar. Bu kişilerle akrabalığı olan, temasta olan ya da herhangi bir iletişimi olan herkesi öldürmüşlerdir. Bu sayıların içerisinde öğrenciler ve gazete yazarlarının sayısı dâhil olmamakla beraber ölüm sayıları bilinmemektedir. Stalin bu dönemde devlet içinde birçok kişiyi de kendisine rakip olmaması için öldürmüştür. Stalin'in gizli polis örgütü olan NKVD tarafından öldürölmüş ya da mahkûm edilmişlerdir (Köseoğlu, 2020, s. 9-10).

Hayit bu dönemde öğretmensiz kalmış öğrencilerin yardımına koşmuştur. Aynı zamanda bu karışık dönemde uzaklaşması onun için daha iyi olmuştur. Üniversite son sınıftayken Namangan'a dönmüş ve Sovyetlerin götüremediği az sayıda öğrenciyi, etrafına toplamıştır. Burada öğretme ihtiyacını, az da olsa gidermeye çalışmıştır. Bu dönemde aynı anda Namangan'ın Maarif Müdürlüğünü de üzerine almıştır. Üniversite öğretimini dışarıdan bitirebilmiştir. Hayit bu dönemde başka bir savaşın içine girmiştir. Bu da Namangan'da cehalete karşı açmış olduğu bir savaştır. Okuma yazma bilmeyen halka karşı öğretme seferberliği içine girmiştir. Rus alfabesi kullanılmasından dolayı bunda çok güçlükler yaşamıştır. Hayit sınırlı sayıda da olsa başarı sağlayabilmiştir. Bu azmi o zamanın Özbekistan İcra Komitesinin Başkanı Ahunbabaoğlu'nun dikkatini çekmiştir. Hayit'in bu gayesi, Sovyetler Birliği'nin "Hürmet Bilgisi" madalyasını almasına sebep olmuştur (Saray, 1983, s. 12-13).

Hayit'in bu dönemdeki davranışları ve konuşmalarından birçok kişi onu komünist olmakla yaftalamıştır. Ancak o bu dönemde milli hislerini bir nebze gizlemeye çalışmış ve Sovyetler Birliğinin bir görevlisi olduğundan, mecburen bu hareketlerde bulunması gerektiğini söylemiştir. Ancak bu davranışlarının samimi olmadığını anlatmıştır (Özcan, 1996, s. 6).

4.2.2. II. Dünya Savaşı ve Kızıl Orduya Katılması

1939 yılına gelindiğinde Sovyet Rusya'nın içerisinde yaşanan karışıklıklar devam etmekteydi. Ancak dünya çapında da birtakım çalkantılar, I. Dünya savaşından sonraki yılları izleyen sürede devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda oluşan sistem bazı devletleri memnun etmişken bazılarını etmemiştir. Yenilen devletler ve galip devletler tarafında olmasına karşın ikinci sınıf muamele gösterilen devletler, bu durumdan rahatsız olmuştur. Almanya ile yapılan barış şartlarının ağırlığı Alman milletini çok yoğun baskı altında tutmakta ve bu baskı onların gururuna dokunmuştur. Aynı zamanda İtalya ve Japonya I. Dünya Savaşında galip devletler tarafında olmalarına karşın dışlanmış ve kandırılmışlardır. Savaş sırasında yapılan anlaşmalarda vaat edilen topraklar bu iki devlete verilmemiştir. Bu durum onların Birinci Dünya Savaşı sonrası siyasi faaliyetlerini belirlemelerine neden olmuştur. (Özal, 2019, s. 29).

II. Dünya Savaşına hazırlanılan bu dönemde gerçekleşen gelişmeler radikal olmuştur. İtalya'da Radikal milliyetçi ve Faşist Partinin lideri Mussolini, 1922'de iktidarı eline geçirmiştir. Aynı zamanda Japonya Meiji restorasyonu⁵ döneminden başlayarak yayılmacı bir siyaset izlemektedir. Amaçları Çin ve Rusya'nın bazı bölgelerini ele geçirmektir. I. Dünya Savaşından sonraki dönemde, Avrupa ekonomisi de pekiyi durumda değildir. İtilaf devletlerinin, yenik devletlere yükledikleri tazminat o kadar yüksekti ki tekrar ayağa kalkmamaları için yapılmış anlaşmalardır. Ancak bu durum bütün Avrupa ekonomisini kötü bir şekilde etkilemiştir. Ekonomik kriz zaten hâlihazırda olan sosyal huzursuzluğu da tetiklemiştir. Bütün ülkelerde politik kutuplaşmalar artmıştır (Özal, 2019, s. 39).

1918 yılında biten I. Dünya Savaşı sonunda, Almanya'da belli kitlelerde bazı düşünceler bulunmaktaydı. Savaşın kaybedilmesini hazmedememişler ve bunun bir sebebe dayandırılmasını isteyen kişilerin düşünceleri; mutlak suretle kazanılacak bu savaşın kaybedilmesinin sebepleri iktidardaki seçkin budalalar, hain Yahudiler ve Marksistlerdi. Eğer onlar olmasaydı savaşın kesinlikle kazanılacak olduğunu düşünenlerden biriside Adolf Hitler'dir. Bu onun ileride uygulayacağı siyasetin temellerini oluşturmuştur (Stone, 2019, s. 27).

⁵İslah, reform ya da Meiji Yenilenmesi olarak bilinen, 1868 yılından itibaren İmparator Meiji idaresi altındaki Japonya'nın imparatorluk yönetimini etkileyen olaylar zinciridir.

Almanya’da 1933 yılında Nazi Partisi iktidara gelmiştir. Adolf Hitler ise Şansölye⁶ seçilmiştir. Bu durum Fransa ve Sovyet Rusya’nın aleyhine olacağı düşüncesi hâkimdir. Nitekim kaygılar yanlış çıkmadı ve onların aleyhinde propaganda yapacaklardır. Aryan ırk düşüncesi etrafında toplanmış, milliyetçilik ilkesini benimsemiş Nazi Partisi için en rahatsız edici durum komünistlerdi. Ülke içerisinde bu tür oluşumlara izin vermek istemiyorlardı. Sonuçta komünist milletvekillerini tevkif etmişlerdir (Armaoğlu, 2019, s. 185-186). Nazi partisine göre, Nasyonal Sosyalizm ülkeyi bulunduğu durumdan kurtaracaktı ve bunun için çalışmalara girilmiştir. Ancak kendilerine tehdit olarak gördükleri etnik grupları ortadan kaldırmaktan da çekinmiyorlardı. Eylül 1935 yılında çıkarılan Nürnberg yasaları ile Yahudiler vatandaşlıklarını kaybetmişlerdir. Bunun sonucunda Yahudilerin büyük bir kısmı ülkeyi terk etmiştir (Özal, 2019, s. 81).

1939 yılına gelindiğinde Almanya Lebensraum⁷ politikası altında yayılmacı bir güç halinde savaşıma başlamıştır. Bunun için Polonya’nın topraklarını ele geçirmesi gereklidir. Ancak bütün Avrupa’yı karşısına almaktan imtina etmiştir. Bunun sonucunda iki cepheli savaş sıkıntısı çekmemek için, nefret ettiği “Bolşevizm” e rağmen Sovyet Rusya ile bir pakt imzalamıştır. Sonuçta, Sovyet Rusya ile beraber Polonya işgal edildi. Bu pakta rağmen Almanya aslında Rusya’nın işgali için Polonya bölgesini bir tampon bölge olarak düşünmüştür. Çünkü sıra Rusya’ya da gelecektir. İdeolojik olarak karşıt iki devletin anlaşma yapması ise o günün koşullarında iki devlet içinde çıkar için yapılmıştır (Hart, 2016, s. 17).

Bütün bunlar olurken aynı zamanda bütün yayılmacı siyaset izleyen devletler anlaşmalar imzalamıştır. İtalya, Almanya ve Japonya aynı taraftaydılar. Alman orduları 1 Eylül 1939 Cuma günü Polonya’ya girince İngiliz hükümeti ve onu takiben Fransız hükümeti Almanya’ya savaş açmıştır. Bu dönemde savaş açmış olsalar da, çok net hamleler görülmemektedir. Bu tarihlerde yaşanan savaşlar, ileride olacaklara kıyasla çok daha az ve dağınık şekildedir. Dönemin bu şekilde olması muhtemel savaş hazırlıkları sebebiyledir. Ancak Almanya bundan kuvvet almış ve kendini yenilmez olarak görmeye başlamıştır. Polonya’nın işgali 1 ay gibi kısa bir sürede tamamlanmıştır. Toprakları Sovyet Rusya ile Almanya arasında

⁶Almanya ve Avusturya’da devlet başkanına verilen isim.

⁷Kelime anlamı yaşam alanıdır. Doğu Avrupa’da, Almanya topraklarının dışında kalan bölgede yaşayan Alman azınlıkların, Almanya’nın hâkimiyetinde birleşmesi ve Alman popülasyonunun bu topraklara yerleşmesi politikasıdır.

paylaşımıştır. Batılı müttefikler verilen ultiमतolar haricinde, Polonya'ya hiçbir destek göstermemişlerdir. Bu savaşta 6 milyon Polonya vatandaşı öldürülmüştür (Stone, 2019, s. 50).

Polonya işgalinden sonra Alman orduları Hollanda, Danimarka ve Belçika'yı işgal etmiştir. Ardından kısa süren bir savaşın sonunda Fransa teslim olmuştur. Almanlar bu başarıları ile Avrupa'daki savaşlarını bitirmişlerdi. Almanya, 1941 yılına gelindiğinde, Rusların hala iyi durumda olması ve olası bir İngiliz-Rusya yakınlaşmasında iki ateş arasında kalacağını bilmekteydi. Bunun korkusuyla biran önce Rusya'yı oyundan çıkarması gerektiğini düşünmüştür (Stone, 2019, s. 65).

Almanya Sovyet Rusya'yı 1 yazda tamamen işgal edebileceğini düşünmüştür. Bu şekilde düşünmesinin sebebi ise Sovyet Rusya'nın Finlandiya savaşında aldığı hezimetten kaynaklanmaktadır. Sonucunda Finlandiya'yı yenik konuma getirmiş olsa bile, Sovyet Rusya gibi büyük bir devler Finlerden çok büyük zayıflar görmüşlerdir. Bütün dünyada Sovyet Rusya'nın askeri zayıflığı konusu gündem olmuştur (Hart, 2016, s. 61-68).

Almanya'nın Sovyetlere savaş açması kesinleşmiştir. Harekâtın adı "Barbarossa Harekâtı" olacaktır. Almanların harekâtı ile ilgili İngilizler çok önemli bilgiler almış ve bunları Ruslara aktarmışlardır. Aynı zamanda Sovyet Rusya'nın Tokyo'daki casusu tarafından da bu işgal bildirilmiştir. Ancak gel gelelim ki Stalin bu dönemde kimseye güvenmeyen bir tutum içerisindeydi. Tek güvendiği kişi kendisidir ve bütün bu duyduklarını yanlış bilgi olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Sovyet Rusya- Almanya arasındaki Pakta güvenmektedir (Hart, 2016, s. 2013; Stone, 2019, s. 77).

22 Haziran 1941'de sabah saat 03.30'da Hitler'in emri ile tarihin gördüğü en büyük saldırılardan birisi olan, Barbarossa Harekâtı başlamıştır. Bu taarruzda Alman zırhlı gücü 3.550 tanktır. Tırtıklı araçları ise 300'den azdır. Kızıl Ordu tank ve uçak sayısı bakımından üstün durumdadır fakat bunlar eskilerdir. Ayrıca komutanları Stalin terörüne uğramış olduğundan eğitimli subayların eksikliği yaşanmaktadır. Aniden gelen saldırı karşısında Sovyet Rusya'da bölükler teker teker yok edilmiştir. 29 Haziran tarihine kadar Ruslar 290.000 askeri, 1200 uçağı, 5000 tankı ve 10.000 topu kaybetmiştir (Stone, 2019, s. 78-80). Ağustos ayına gelindiğinde bu esir sayısı 300.000'i bulmuştur (Hart, 2016, s. 226).

Ağustos ve Eylül ayları boyunca Stalingrad ve Leningard Almanya tarafında ele geçirilmiştir. 1942 yılına gelindiğinde Moskova'ya ilerlemek yerine cephe daha çok Kafkasya bölgesine doğru ilerlemiş ve Gürcistan'ın kuzey sınırına kadar Alman güçleri gelmiştir (Andican, 2020, s. 353). Barbarossa harekâtı ile başlayan Sovyet Rusya'nın işgali planında, Almanya'nın eline toplamda 3 milyondan fazla esir geçmiştir. Bunun sayısı birçok kaynakta farklı gösterilmesinin yanında neredeyse 3 milyon kadar esirinde kamptan kampa geçirilirken yahut kamplarda ölmüş ya da kayıp sayıldığı bilinmektedir (Aydın, 2019, s. 629).

22 Haziran 1941 yılında Almanların saldırıları sonucu Sovyetler birliğinde radyoda yayınlar olmuştur. Bu yayınlarla Stalin bütün halklardan birlik ve düşmana karşı devletin yanında olmalarını istemiştir. Stalin adeta yalvaran ses tonu ile şunları söylemiştir;

“ Kardeşlerim, oğullarım, kız kardeşlerin düşman, savaş ilan etmeden vatanımıza saldırmıştır. Düşman küçümsenecek bir düşman değildir. Vatanımızı faşist Alman ordularından ancak sizlerin birliğiniz ve komünist cennetinin koruyucusu olmanız kurtaracaktır (Ertürk, 2005, s. 100).”

Cabbar Ertürk hatıratında aktardığına göre aslında Rus olamayan unsurlar yani yıllardır Rus mezalimi altında yaşayanlar bu durumu bir kurtuluş olarak görmüşlerdir. Hatta Almanların Fransa'yı, Hollanda'yı Danimarka, Belçika ve neredeyse tüm Avrupa'yı birkaç aya içinde işgal etmiş olması, Rusya'yı da kısa bir sürede ele geçireceğini düşündürmüştür. Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moskova yakınlarındaki Rus vilayetlerinin Alman işgali sonrası işgalcileri tuz ve ekmekle karşılaşmış, onları kurtarıcı olarak görmüş olduklarını da aktarmıştır (Ertürk, 2005, s. 100-102).

Baymirza Hayit 1939 yılında dünyada bu siyasi durumlar cereyan ederken romatizma hastalığına yakalanmış ve öğretmenlik görevini yapmaya devam etmektedir. Kasım ayına gelindiğinde romatizması iyice ağırlaşmıştır ve koltuk değnekleriyle ayakta duracak dereceye gelmiştir (Özcan, 1996, s. 7).

Bu sıkıntısının yanında Sovyetlerde mücahitlerin temizliği devam etmekteydi. Hayit'in de faaliyetleri dikkat çeker olmuş ve hakkında kötü kararlar verilecek ve sürgüne gönderileceği haberini almıştır. Bu haberi almasını sağlayan kişi ise Sovyet Gizli polis ve haber alma Teşkilatı'nın Fergana eyaletindeki en önemli yetkililerinden Burnaşev isimli Ufali bir Türk sayesinde olmuştur. Kendisi Başkurt

Türklerinden ya da Tatar Türklerinden mi olduğu bilinmemektedir. Hayit verdiği röportajda kendisinin hayatta olmadığı için ismini böylesine rahat bir şekilde açıkladığını da belirtmiştir. Burnaşev'in görevi Fergana eyaletindeki gizli milli teşkilatları ve mensuplarını tespit etmek ve bunları tevkif etmektir. Ancak gerçekte bir Türk milliyetçisi olan Burnaşev milli kurtuluş ve en az zayıyla kurtulmak için elinden geleni yapmıştır. Bunun için önceden tevkif edilecek ve sürgüne gönderilecek kişilere haber göndererek kaçmalarını sağlamıştır. Baymirza Hayit'i de bir gün yanına çağırması ve tevkif edileceği haberini vermiştir. Tek kurtuluş yolunun Türkistan'dan ayrılması olduğunu da bildirmiştir. Bunun için de tek çare, Kızıl Ordu'ya katılması ve Sovyetlerin başka bir bölgesine gönderilmesi ile mümkün olacaktır (Kaynar, 1994, s. 479-480). Ancak Hayit öncesinde romatizma hastalığı sebebiyle raporluydu ve askere gidemez haldeydi. Bu durum iyice karmaşık bir hal almıştır. Hayit bu sürgünden kurtulmak için SSCB Savunma Halk Komiseri Mareşal Klim Vorosilov'a bir telgraf göndererek hastalığına rağmen askerlik hizmeti yapmak istediğini bildirmiştir (Saray, 1983, s. 13). Devlet parti kademelerindeki dostlarının da yardımı ile bu ricası kabul edildi ve böylece Sibirya'ya sürgün edilmekten kurtulmuştur (Kaynar, 1994, s. 480).

Hayit'in orduya katılmadan önce annesi mutlaka evlenmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Bunun sonucunda Hayit annesinin isteğini yerine getirir. Cepheye gitmeden kısa bir süre önce Tohtohan adında 15 yaşındaki bir hanım ile evlendirilmiştir (Cihangir, 2000, s. 22).

Hayit arkadaşları ile beraber 24 Aralık 1939 yılında Namangan'da bir yük treni vagonuna bindirilerek uğurlanmıştır. Gitmeden önce annesi ile vedalaşmış annesinin ricası üzerine gözyaşları içerisinde kelime-i şahadet getirmiştir. Böylece Hayit sevdiklerine veda etmiştir. Yük vagonları içinde 22 günlük bir yolculuk sonunda 22 Ocak 1940'da Rus işgali altındaki bir Polonya şehri olan Baranova yakınındaki köye getirilmişlerdir (Saray, 1983, s. 13-14). Onları karşılayan subay Hayit'i göstererek böyle hasta birisinin neden Ordu'ya alındığını sorgulamıştır. Beraber geldikleri askerlerden biriside onun yolda hastalandığını ve koltuk değneklerini verdiklerini, hizmet etmek istediği için getirdiklerini söylemiştir (Özcan, 1996, s. 8).

Hayit doktor tarafından muayene edilmiş ve bahara kadar iyileşmiştir. Bundan sonra tank bölümüne tayin edilmiştir. 1940 sonbaharından 1941 başlarına

kadar burada eğitim görmüştür. Bu tanklar kimyasal silahlarla donatılmıştır. Ruslar tankların pahalı teçhizatları gereği vazgeçmiş ve Hayit'i normal tank birliğine tayin etmişlerdir (Saray, 1983, s. 14).

Türk asıllılar cepheye geldiklerinde çok kısa bir eğitime tabi tutulduktan sonra savaşılamaya başlamışlardır. Türklere eğitimlerde tahta kılıçlar verilmiş ve savaş sırasında da en kötü silahlar yine Türklere verilmiştir (Koçar, kişisel iletişim, Nisan 2022). Buradaki önemli kısım aslında Türk gençlerinin bir şekilde imhasını da sağlamaktır. Türkler aslında iki düşman arasında kalmışlardır. Hem Almanlar hem de Ruslar tarafından vurmuşlardır. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki, bölük komutanı vb. yönetecek kimse Türk değildir. Kumandanlar Rus, Ukraynalı, Ermeni ya da Gürcülerden oluşmaktadır (Ertürk, 2005, s. 108). Ordunun dili Rusçadır. Ancak köylerden gelen Türkler Rusça bilmiyorlar ve Ruslar onlardan iki ay içerisinde Rusça öğrenmesini beklemişlerdir. Silahsız Türkler Alman tanklarının üzerine sürülmüştür. Ruslar tarafından Türklerin kanı kolayca akıtılmış ve harcanmıştır (Kaynar, 1994, s. 480).

Türkler kendi aralarında da anlaşmakta ilk başta zorluk çekmişlerdir. Yüzyıllardır Türkistanlı, Kırımli, Kazanlı, Dağıstanlı ve Azerbaycanlı gibi isimlerle ayrılmış ve görüşememiş olan Türklerin hepsinin lehçeleri farklılık göstermekteydi. Bu savaş nedeniyle yıllar sonra aynı ortam içerisinde bulunan başka bölgelerden gelen Türkler, ilk onca zorluk çekmiş olsalar dahi bir süre aynı yerde kalınca birbirlerini çok rahat anlamaya ve hatta soydaşlarına yardım etmeye başlamışlardır. Özellikle eğitilmiş ve önder olarak gördükleri kişileri canları pahasına korumak istemişlerdir (Ertürk, 2005, s. 110-111). Savaş esnasında Rusların Türklere karşı bu kötü muamelesi karşı bir direnme ile kendisini göstermiştir. Bu direnme sesli bir direnme değildir. Ruslar için savaşmanın manasız olduğu konusunda birçok Türk hemfikirdir. Kulaktan kulağa yayılan söylentilerde kendini göstermeye başlamıştır. Söylentilere göre, milli kurtuluş teşkilatının ordu içinde bulunan kanadının kızıl ordu safında savaşmasının doğru olmadığı kararını aldığı, Türkistan'ı kurtarmaya karar vermiş olan büyüklerin Almanya'da Milli Türkistan ordusu kurmaya başladığı ve ilk fırsatta Almanların tarafına geçilmesi gerektiği gibi sözlerdir (Kaynar, 1994, s. 481).

Savaş devam ederken Almanlar Hayit'in içinde bulunduğu tank birliğinin yerini keşfetmişlerdir. Ani yapılan bir hava saldırısı sonucu tankların çoğu tahrip olmuştur. Hayit'in ve kendi birliğine ait tankların bir kısmını Dağıstanlı bir onbaşının

yardımı ile kurtarabilmişlerdir. Ancak yoğun Alman hücumu sonucunda Sovyet birlikleri geri çekilmek durumunda kalmıştır. Sovyet ordusu Slutsk şehri yakınlarına geldiğinde, geri çekilme artık bir bozguna dönüşmüştür. Rus askerleri, Rus subayların yardımı sayesinde tanklara el koymuşlar ve kaçmaya başlamışlardır. Rus olmayan milletlerden olan askerleri tüm yalvarmalarına rağmen oracıkta ölüme terk etmişlerdir. Hayit 'de firar esnasında arabalara alınmayan askerlerdendir. Yaya olarak kaçmak zorunda kalmıştır. 4 Temmuz 1941'de Slutsk şehri yakınlarında Almanlara esir düşmüştür. Esir kampındaki sayıyı görünce şaşırmıştır ve hatta bu sayıyı Almanlar dâhil kimse beklememiştir. Üç milyonu aşkın Sovyet askeri esir olmuştur (Saray, 1983, s. 14-15).

4.2.3. Almanlara Esir Düşmesi ve Türkistan Lejyonlarına Katılması

Savaş esnasında Kızıl Orduda görev yapmak istemeyen Türkler bulunmaktaydı. Bunlar Kızıl Orduda savaş esnasında saflarını terk ederek Almanların saflarına geçmeye başlamışlardır. 1941 yılında 1 milyondan fazla Türkistanlı asker Almanların safına geçmiştir. Hayit'te yapılan röportajında Rusya için savaşmanın manasız olduğunu düşündüğünden bahsetmiştir. Savaş sırasında verdiği kararlar Almanların safına geçmek istediğini anlatmıştır. Almanların safına geçip, memleketi için bir şeyler yapmak istemiştir. Ancak Almanların safına geçenler için de hayat ne yazık ki güllük gülistanlık değildir. Almanlara esir düşen kişiler de çok kötü bir muamele görmüşlerdir.

Kendi istediği ile Almanların safına geçen askerler ile Sovyet askerleri aynı esir kampında bulunmuştur. Kamplarda hayat şartları çok ağır olmakla beraber Hayit şu örneği verir. "Benim bulunduğum kampta 36000 kişi vardı ve bir kış sonra esir sayısı 3000'e düştü (Kaynar, 1994, s. 481-482)." Bu çok büyük miktarda insanın ölümü demektir. Yapılan kıyımın ve esirlerin yaşadığı kötü muamele böylelikle anlaşılabilir.

Nazi ırk tasnifine göre milletler sınıflandırılmıştır. Buna göre Baltık milletleri Almanyalılarla eş olamamakla beraber Almanlaştırmak mümkündür. Ukrayna, Belorusya ve Rusya gibi ülkelerde yaşayanlar ise aşağı ırk kabul ediliyorlardı. Ermeniler Yahudilerle aynı değerlendirilirken, Gürcüler ari ırk olarak değerlendirilmiştir.

Nazi sıralamasında Asyalılar yani Türkler de aşağı ırk olarak görülmüşlerdir. Sovyetlerde yaşayan Slav dışı milletleri ayırtmaksızın hepsini “Moğol” deyiimiyle tanımlamışlardır. Hatta düşüncelerine göre, Rusya’da Bolşevizm’in ortaya çıkmasına sebep olanlar, Yahudiler ve Asyalılardır. Hatta Hitler’e göre Slav ırkı Moğol şeytanlar tarafından aldatılmış ve ırkı bozulmaya uğramıştır. Bu uygulama neticesinde yüzbinlerce tatar Türkü ve Türkistanlı Asyalı kategorisinde öldürülmüştür (Andican, 2020, s. 354-355). Harbin son yıllarına kadar Alman propagandacılar, Bolşevizm’in temel kaynağının Asyalılar olduğu düşüncesinde vazgeçmemiştir (Hayit, 2000, s. 202).

Hayit’in esir alındığı kampta, Yahudi olanları direk öldürmüşlerdir. Esirlerin Yahudi olup olmadıklarını kontrol etmek için sünnetli olup olmadıklarına bakmışlardır. Irk genel müdürlüğünde görevli bir SS subayı Türkistanlı esirler içerisinde de Yahudi aramıştır. Onların kafa ölçülerine ve burunlarına bakılmıştır. 160 tane Türkistanlı, Yahudi olduğu düşünülerek öldürülmüştür (Cihangir, 2000, s. 25). Hayit’te bu durumdan nasibini almıştır. Sünnetli askerleri bir tarafa ayırıp onlara kendi mezarlarını kazdırdıklarını anlatmıştır. Hatta kenara ayırdıkları kişilerden birisi de Hayit’tir. Almanca bilmediğinden derdini anlatamayan Hayit, son bir isteğinin yerine getirilmesini istemiştir. Buda namaz kılmak olacaktır. Abdest alıp namaz kılar ve bunu alman subayı görür. Bu ibadet şeklinin Yahudilerde olmadığını söylemesi üzerine Hayit’de Yahudi olmadığını, Türk ve Müslüman olduğunu söylemiştir. Böylece Hayit kurşuna dizilmekten kurtulmuştur (Kaynar, 1994, s. 482).

Almanlar esirleri sıralar şeklinde Polonya’ya götürmek için yola çıkmışlardır. Yolda ağır şartlara dayanamayan esirler yere yıkıldıkları anda kurşuna dizilmişlerdir. Bu sırada Hayit ishal olup güçsüz düşmüş ve ölümle karşı karşıya kalmıştır. Türkistanlı soydaşları ona yardım etmiş ve sedye yapıp taşımışlardır. Yurttaşlarının yaptığı bu fedakârlık Hayit’i derinden etkilemiştir. Bu günden sonra kendisine onlar için çalışmayı görev telakki etmiştir. Hayit’in de içinde bulunduğu esirler 1941 Kasım ayı sonlarına doğru Polonya’nın Cnestahov şehrindeki kampa gelmişlerdir.

Almanlar bu kamp yerinde biraz daha sağlıklı olan esirlere saman balyaları taşıttırılmışlardır. Burada sağlığını toparlayan Hayit saman balyaları taşımıştır. Hayit bir gün saman balyalarını taşıırken bir grup alman subaylardan biri Hayit’e Yükünü indir emrini vermiştir. Hayit indirip tekrar kaldıramayacağını düşündüğü balyaları indirmek istememiş ve bu yükü indirirsem tekrar kaldıramam demiş ve ceza

alabileceğinden bahsetmiştir. Bunun üzerine tekrar yükü at emri üzerine yükü atmış ve karşında bir general olduğunu fark etmiştir. Kendisine hangi millettten olduğunu ve Stalin'in aleyhinde çalışmak isteyip istemediğini sormuştur. Hayit Stalin'in bu savaşta olmadığını ve bu sebeple yapamayacağını söylemiştir. Subay bunun üzerine kimliğini açıklamıştır. Kendisinin General Ritter Von Niedermayer olduğunu söylemiş ve ardından Bolşevizm'in aleyhine çalışmak isteyip istemediğini sormuştur. Hayit bunu memnuniyetle kabul etmiştir. Bundan sonra Hayit mutfakta çalışmak için görevlendirilmiştir. Bu günü "bahtlı gün" olarak adlandırmıştır. Çünkü artık istediği kadar yemek yer ve Türkistanlı yurttaşlarına da yiyecek verebilmiştir (Saray, 1983, s. 16).

Hayit bu durumda bir hayli şanslı sayılırdı. Mevcut şartlar altında esirler için harcama yapmayı Almanlar gereksiz bulmuşlardır. Türk esirler önce sağlam kalan ahır ve barakalarda tutulmuş, sonra kilometrelerce yürütülmüştür. Kamplardaki ortam ve sunulan şartlar ölüm için oldukça müsaittir. Kamplarda en basit ihtiyaçlar dahi karşılanmamıştır. Esir kamplarına astıkları ilanlarda sizleri kendi memleketinizde bulduğumuz malzemelerle doyurmaya mecburuz yazılarıyla Cenevre anlaşmasını yok saymışlardır. Esirlerinde belli statüde tutulması gerekiyordu, ancak Almanlar buna asla uymamışlardır. Naziler esirleri katı kurallara tabi tutmuşlardır. 50 gram ekmek ve yarım litre su ile günlerini geçirmeleri sağlanmıştır. Güvenlik kapsamı altında kampı çevreleyen çitlere 5 metreden fazla yaklaşan olursa kurşuna dizileceği, saat 19.00'dan sonra barakada birbiriyle konuşmak, ateş yakmak, sigara içmek yasaklardan birkaçıdır (Aydın, 2019, s. 630-631).

Resmi alman verilerine göre bu yapılan muamele, bakımsızlık ve ölüme terk etme durumlarından dolayı doğu cephesinde, savaş boyunca toplan 5 milyon 162 bin kişi esir alınmıştır. Bunların 1.981.000 kamplarda ölmüştür. Nakiller sırasında ölenler ya da kayıp olan kişilerin sayısı ile birlikte bu sayı 3 milyonun üzerine çıkmıştır. Sağ kalan esirlerden 818 bin kadarı da çeşitli lejyonlarda görev almış ve Sovyetlere karşı cephede ya da cephe gerisinde savaşmıştır. Geri kalanları ise işçi statüsü ile çalıştırılmıştır (Andican, 2020, s. 357).

Sovyet esirlerinin esaret günlerinin bu denli sıkıntılı geçmesinin bir diğer sebebi ise, Stalin'in savaşta esir olan askerin vatana ihanetle eş değer saymasından dolayıdır. Bu nedenledir ki Stalin Kızılhaç birliğine üye olmamıştır. Bilinen üzere Kızılhaç savaş zamanı esirlere devletlerden yardım ulaştıran bir birliktir. Türkistanlı

esirler farklı yerlerde tutulmalarına rağmen Fransızlara gelen yemekleri ve bakımı görmüşlerdir. Bunun neden olduğunu sorguladıklarında Sovyetler Birliği'nin Kızılhaç üyesi olmadığını ve bu sebeple yardım alamadığını öğrenmiş oldular. Onlara doktor ve hatta çikolata bile verilirken, Türk esirler bir ekmek için resmen savaşmak zorunda kalmışlar, açlıktan ve hastalıktan milyonlarcası ölmek zorunda kalmıştır. Bu şekilde ölen esirler de diğer esir arkadaşlarına taşıtılıp gömdürülüyordu. Bazen ölen kişinin ne zaman öldüğü anlaşılmıyor ve kokmaya başlayınca anlaşılmıştır. Esirler açlıktan bahar zamanı geldiğinde etrafta çıkan yeşillikleri yemeye çalışmış, bazıları da bu yedikleri yeşilliklerden dolayı hayatını kaybetmiştir (Gamalı Haç ve Kızıl Yıldız Arasında, 2006).

Alman dışişleri bakanlığı, henüz alman Rus savaşı başlamadan önce doğu seferinin olası sonuçları üzerine çalışmaya başlamıştır. Bunun sonucunda bir Alman Doğu Bakanı tayin edilmiştir. Başkanlığına Alfred Rosenberg getirilmiştir. Doğu bakanı Rosenberg 30 Aralık 1941 tarihli emirle, işgal edilen Sovyet topraklarında yaşayanlardan gönüllü birlikler kurmak istemiştir. Alman makamları tarafından bu niyetle 25 komisyon kurulmuştur. Hitlerin emri ile Doğu Bakanı bu konuda tek yetkili merci kabul edilmiştir. Komisyonda Almanların yanı sıra önceden Almanya'ya göç etmiş kimseler de komisyonda bulunmuş ve esir kamplarını ziyaret ederek, buradaki Müslüman Türk esirlerin listesini çıkarmıştır (Aydın, 2019, s. 634-635). Resmiyette yaşananlar bunlar, Almanya'da sayıları çok az olan SSCB'nin sürgününe maruz kalmış Türkistanlı mücahitler çalışmalarını başlatmışlardı. Mustafa Çokay ve Veli Kayyum Han gibi kişilerin içerisinde bulunduğu Türk kökenli liderler, Alman ordusunun eline esir düşen Sovyet askerlerinin büyük kısmının Türkistan kökenli olduğunu bildirmiştir. Türk asıllı savaş esirlerinden "Türk-İslam Lejyonu" adlı birlikler kurulması fikri, Türkiye'nin Alman Büyükelçisi Hüsrev Gere ve General Erkilet Paşa gibi isimlerin 1941 yılı Ekim ayında Kırım yarımadasını ziyaret etmeleri etkili olmuştur. Bu ziyaret Gerald Von Mende'nin görüşüne göre Türkistan lejyonları kurulmasına iten son hamle olmuştur.

Uzun hazırlıklar sonucu Türkistan lejyonları kendi uniformaları, flamarı ve komutanları olarak yapılandırılmıştır. Almanya'nın müttefiki olarak savaş cephelerine gönderileceklerdir. Savaş esirlerinin milletlerine göre tasnif edilip lejyon birliklerinin kurulması fikrine sıcak bakan Almanlar Veli Kayyum Han ve Mustafa Çokay'a görev vererek iki şahsın, Alman Doğu Bakanlığı yetkilisi Von Mende ile

beraber çalışması istenmiştir. İki önemli liderin isteği biran önce esirlerin milliyetlere göre ayrılıp, kamplardaki hastalıklara daha fazla maruz kalıp ölmelerini engellemektir (Çelik, 2018, s. 64-66). Bunun neticesinde kampları dolaşmışlar ve esir Türkleri tespit etmişlerdir.

Mustafa Çokay eşine gönderdiği mektuplarında gördükleri ve yaşadıklarının onu ne denli üzdüğünü anlatmıştır. Türkistanlı esir askerlere gösterilen muameleden dolayı yaşadığı üzüntü, ona “ben ölmek istiyorum” kelimesini kullanmasına sebep olmuştur. Dinledikleri, gördükleri, onu çok derinden yaralamıştır. Nitekim önceden de bahsedildiği Nazi Almanya’sının Asya kökenlilerle ilgili düşünceleri sabittir. II. Dünya Savaşı sırasında Yahudilere yapılanlar birçok kaynak tarafından bahsedilirken, Türkistan kökenli esirlere yapılanlar ne yazık ki bu denli yankı uyandırmamıştır (Andican, 2020, s. 358-359).

İlk deneme taburu 1941 yılında oluşturulmuştur. Mustafa Çokay ve Veli Kayyum Han askerleri bizzat seçmişlerdir. Kurulan taburun üstün başarılar elde etmesi üzerine Alman Genel Kumandanlığı birkaç yüz bin kişilik Türkistan ordusu kurulmasına izin vermiştir. Bu sırada Hayit de esir kampında sıkıntı çekmektedir. Hayit’e 1942 yılının Mart ayında, bir hemşerisinin ziyaret etmek istediği bildirilmiştir. Gardiyanlar Hayit’i o kişinin karşısına çıkarmıştır. Türkistanlı şahıs Hayit’e selam vermiş ve ona birkaç soru sormuştur. Bu sorular Türkistan’daki milli kurtuluşa görev almış büyükler hakkındadır. Hayit bu sorulara cevap vermiş ve en başta Mustafa Çokay’dan bahsetmiştir. Aslında Hayit’in konuştuğu kişi Mustafa Çokay’dan başkası değildir. Mustafa Çokay, Hayit’in milli kurtuluş ve hareketinin yabancı olmadığını anlamıştır. Karşısındaki kişinin Mustafa Çokay olduğunu öğrenen Hayit, heyecanmış ve bunu belli etmekten çekinmemiştir. Çokay, Hayit’e Almanlarla anlaşmaya vardıklarını ve Türkistanlı askerlerden meydana gelen bir ordu kurulacağından bahsetmiştir. Hayit’te bu birliklerde görev alacaktır. Adını not etmiştir. Böylelikle Hayit artık esir kampından ayrılacaktır (Kaynar, 1994, s. 483). Hayit, Mustafa Çokay Bey’i bir daha görememiştir. Çünkü komisyon kamp alanında bulunan hastalıktan etkilenmiş ve Aralık 1941 yılında Berlin’e geri dönmüştür.

Mustafa Çokay bu yaptığı ziyaretleri aslında uzaktan radyo yayınıyla da yapabiliyordu. Ancak kendisi bizzat esirlerle görüşmek onların fikir dünyasını, Sovyetlere karşı bakış açılarını da dinlemek istemiştir. Kendisi Türkistan’dan gönderilen muhacerette dergi çıkaran ve Türkistan için hayatını vermiş kişilerden

birisidir. 1929-1939 yılları arasında da “Yaş Türkistan” isimli dergiyi çıkarmıştır. Kamplarda gördükleri onu dehşete düşürmüş ve kızdırmıştır. Bunu yazdığı mektuplarla da belirtmiştir. Esirler ile yapılan görüşmelerde Mustafa Çokay uyarılmasına rağmen esirlerle yakinen ilgilenmiş ve onların kendisine sarılmasına izin vermiştir. Bu uyarıların sebebi esirlerde bulunan bit ve tifüs salgınından kaynaklanmaktadır. 3 ay gibi bir süre kamplarda durduktan sonra Berlin’e dönen komisyonda bulunan Mustafa Çokay’da, yolculuk esnasında, hastalık kendini göstermeye başlamıştır. 22. 12. 1941 yılında Berlin’e varılmıştır ancak, Mustafa Çokay’ın hastalığı ağırlaşmıştır. Veli Kayyum Han derhal, Mustafa Çokay’ın hastaneye kaldırılmasına yardım etmiştir. Ancak bu durum için artık geç kalınmıştır. Durumu ağırlaşan Mustafa Çokay bundan 5 gün sonra vefat etmiştir.

Mustafa Çokay’ın ölümü ile hariçte Türkistanlılar ile ilgili çok önemli bir lider kaybedilmiştir. Bunun sonucunda doğu cephesinde esir düşen Türkistanlılar ile ilgili çalışmaların tümü Veli Kayyum Han’a kalmış bulunmaktadır (Andican, 2020, s. 365-366).

Kampta hüküm süren açlık ve salgınlar Hayit’i de etkilemiştir. Soğuk ve pislik yüzünden hastalıklar kolayca yayılmaktadır. Hayit ’de bu salgın hastalığa yakalanmıştır ancak Peter Petrosyan isimli bir Ermeni doktorun yardımıyla kurtulmuştur. Kış aylarında esir kamplarındaki durum daha da ağırlaşmıştır (Özcan, 1996, s. 14).

1942 senesinin sonbaharına kadar 260 Bin kadar gönüllü askerden lejyonlar oluşturulmuştur. Bu kişiler ömürlerinde askerlik yapmamış kişilerdi. Alman subayları idaresinde aldıkları birkaç aylık eğitimden sonra cephelere gönderilmişlerdir (Ertürk, 2005, s. 160-161).

İlk birlikler Ocak 1942’de istihbarat teşkilatının gözleminde işgal altındaki Polonya’da eğitilmiştir. 1942 Mart ayında Kırım ve Kalmuk bozkırında özel birlikler oluşturulmuştur. Esir Türkler sonrasında, aslında gönüllü birliklerin pek gönüllülük esasıyla olmadığından bahseder. Esir kampında ölümden başka çıkış yolları olmadığını ve asker olurlarsa ölmekten kurtulacakları için bu yolu seçtiklerini söylemişlerdir (Gamalı Haç ve Kızıl Yıldız Arasında, 2006).

Hayit ise 1942 yılının mart ayından itibaren serbest bırakıldı ve Türkistanlı esirlerden oluşan Legionovo’daki lejyona katılmıştır. Türkistan lejyonunun 2.

Taburunda askerlik hayatı tekrar başlamıştır. Hayit de Türkistan'ın bağımsızlığı için Ruslara karşı savaşılmasına gerektiğine inanmıştır. Cephede taktik ağırlıklı alanlarda çalışmıştır. Kafkasya'dan Kırım'a, oradan da Berlin'e kadar uzanan doğu hattındaki cephelerde bir fiil bulunmuştur. Bu savaşlardaki başarıları neticesinde yüzbaşı rütbesine kadar yükselmiştir (Özcan, 1996, s. 15). Gösterdiği başarılar neticesinde "Türkistan Fedailer bölüğü" ne komutan tayin edilen Hayit, 1942 Ekim ayına kadar bu görevde kalmıştır (Saray, 1983, s. 17).

Almaya SSCB'nin daha az ilgilendiği milletlere faaliyet serbestliği tanımıştır. Bu durum 1942 baharında milli Türkistan birlik komitesinin hazırlıklarını yapanlara Türkistanlılar için geçerli olmuştur. 1942 yazından 1943 sonbaharına kadar geçici milli temsilcilikler oluşturulmuştur (Gamalı Haç ve Kızıl Yıldız Arasında, 2006).

Komisyunun başında bulunan Kayyum Han bu konuda büyük çabalar sarf etmiştir. Mayıs 1942'de Türkistan komisyonu kurulmuştur. Böylelikle Türkistan Lejyonunun alman ordusu ile ilişkilerini yönlendirecek bir Türkistan milli komisyonu oluşturulmuştur. Türkistan komisyonu 15 Haziran 1942 tarihinden itibaren lejyonda bulunan askerler için "Milli Türkistan" isimli bir yayın organı çıkarmaya başlamıştır. Milli Türkistan dergisinin yayıncısı ve başyazarı olan Veli Kayyum Han Türkistan'daki, her Türk boyundan ikişer kişi alarak bir yazı kurulu oluşturmuştur (Andican, 2020, s. 387-388).

Hayit ise, 6 Ekim'de MTBK'da Türkistanlı askerlere Türkistan Milli Tarihini öğretmekle görevlendirilmiştir. Hayit askerlerden birçoğunun Türkistan kelimesinin manasını dahi bilmediğini söylemiştir. Bu durum ne kadar iç acıtıcı olsa dahi, kendisinin de çabalar sarf ederek öğrendiği bilgilerin birçok kişi tarafından bilinmemesi aslında olağan bir durumdur. Neticede Sovyetlerin milliyet kavramı ve eğitim sisteminde yaptıkları değişiklikten sonra SSCB'de yaşayan birçok Türk Türklüğün anlamını dahi neredeyse unutmuştu. Büyük bir hevesle askerlere tarihi öğretmek için çaba sarf etmiştir (Saray, 1983, s. 17).

Baymirza Hayit MTBK'da çalışmak için Ekim 1942'de Berlin'e çağırılmıştır. Hayit 1 Kasım 1942'den itibaren resmen milli komitede çalışmaya başlamıştır. 1943 yılının başlarında yüzbaşı terfiyle askeri meselelere yönelmiştir. 1944'de ise komitenin askeri bölüm başkanı olmuş ve aynı zamanda komitenin Türkistan ordusunun bağlı olduğu Alman Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın vekili tayin

edilmiştir. Bu dönemde Veli Kayyum Han Milli Türkistan Birliğinin başkanlığında bulunmaktaydı. Baymirza Hayit'i de kendisinin muavinliğine getirmiştir. Ancak bundan Hayit'in haberi 1971 yılında olacaktır. Savaş sırasında ve sonrasında uzun bir süre bu verilen görev tebliğ edilmemiş olup, hakkında yazılan birçok yazının asılsız ve Rus basınının aleyhinde yürüttüğü propaganda olduğunu zannetmiştir. Yıllar sonra savaş sırasında aslında haberi olmayan bir görevi olduğunu da öğrenmiştir (Cihangir, 2000, s. 30-31).

MTBK'nın resmen kurulması ile beraber Türkistan lejyonu komitenin askeri kanadı haline dönüşmüştür. Lejyona gidecek askerlerin seçimi MTBK'a bağlanmıştır. Eğitimlerini tamamlayan savaş esirleri MTBK bayrağı altında yemin ederek asker olmuşlardır. Sovyetlere karşı savaşmak için cephelere gönderine birliklerin her biri 130-150 kişilik dört gruptan oluşmuştur. Subaylar ile birlikte özel görevli personel de dâhil olmak üzere 750 kişilik üniteler halinde oluşturulmuştur. Her birliğin subay kadronun %15'i Almanlardan oluşmaktadır. Baymirza Hayit'in verilerine göre 1944 yılına gelindiğinde alman cephesine sevke dilen Türkistanlı asker sayısı 181.402'dir. Bu askerlerin haricinde alman üniforması giydirilerek, geri hizmette çalıştırılan 85 bin civarında Türkistanlı da bulunmaktadır (Andican, 2017, s. 25-26).

Türkistan asıllı askerlerin oluşturduğu lejyon birliklerinin görev için kısa bir eğitim almaları, silahları tam anlayıp kavrama zamanının olmaması, dil eksikliği gibi sebepler olumsuz etkilemiştir. Bunun sonucunda cephelerde çok büyük zayıflar vermelerine sebep olmuştur. Kızıl Ordu'ya karşı verdikleri aktif mücadelede ve çatışma ortamlarında hayatını kaybeden lejyonere karargâh merkezlerinde yapılan yas ve cenaze törenleriyle milliyetçilik ve aidiyet duyguları pekiştirilmiştir. Bu cenaze törenlerinde "Türkistan Marşı"⁸ çalınırken yaralı olarak dönerlerse Alman Kara Kuvvetleri'ne ait Nazi Sembolleri ile süslü olan askeri madalyalar verilmiştir (Çelik, 2018, s. 67).

Lejyonlar için milli temsilcilikler sadece Türkistan nezdinde değil birçok etnik unsur için oluşturulmuştur. Almanların bu durumdan çıkarları da bittabi vardır. Milli temsilcilikler Şark Bakanlığının sansüründe bulunmaktaydı ve bu şekilde dergi gazete gibi propaganda araçları oluşturmaktaydılar. Bununla esir askerler bunu milli

⁸Türkistanlı Çolpan'ın şiirinden uyarlanmış bir marştır. Türkistan Lejyonları tarafından son ana kadar her türlü cenaze, kutlama ve törenlerde milli mars olarak çalınmıştır.

kuruluş olarak görürken Almanlarda ihtiyaç duyduğu insan gücünü sağlıyordu. Kendi milletlerinden kişilerin yazdıkları ve propagandaları da esirler için daha etkili olmaktadır. Milli temsilcilikler de desteği Prof. Von Mende'den almaktaydılar.

Ancak buna rağmen milli temsilciliklerde tamamen iradesiz değillerdi. Zaman zaman alman makamlarının kararlarını ertelemek ve durdurmakta başarılı olabilmişlerdir (Gamalı Haç ve Kızıl Yıldız Arasında, 2006).

Yaşanan dönemden ve esirlerin Alman saflarında savaşmalarından sonra, esirlerin kandırıldığı ve Nazilerin aleti olduğu konusunda bazı düşünceler bulunmaktadır. Bu soru Hayit'e sorulduğunda net bir şekilde cevabı hayır olmuştur. Hiçbir zaman Nazilerin aleti olmadıklarını ve hatta Nazileri kendi davalarına alet ettiklerini söylemiştir. Eğer Almanların safına geçilmeseydi, Sovyetler için savaşmış olacaklarını da eklemiştir. Ancak yaptıklarının kendi vatanlarının kurtuluşu için silaha sarılmak olduğunu anlatmıştır. Aynı zamanda savaş yıllarında Viyana'da lejyonlardaki asker ve subaylardan seçilen delegeler ile kongreler düzenlenmiştir. Kongrelerde oluşan kararlarda, Nazi ile işbirliği yaparak kendi vatanımız için dövüşüyoruz fikirleri hâkimdir. Savaş sırasında da Türkistan Milli Komitesini, Geçici Türkistan Hükümeti oluşturulmuştur. Komite başkanı olan Veli Kayyum Han'da bağımsız Türkistan Devlet Başkanı olarak kabul edilmiştir. Yani ikinci dünya savaşında Nazi yanında yer alarak, aslında kendi milli gayesi için çalışan Türkistanlılar, milli hükümetini kurmuştur (Kaynar, 1994, s. 487).

1945 başında "Türkistan milli ordusu" olarak bilinen Türkistan lejyonundaki birliklerin sayısı 260.000'i bulmuştur. Savaş sonrasında da müstakil bir devlet haline geleceği, yalnız Hayit'i değil, Türkistanlı bütün askerleri büyük bir sevince sevk etmiştir. Bu vaziyette Hayit, gecesini gündüzüne katmış bir taraftan Türkistanlı askerlerin eksiklerini gidermek, diğer taraftan da onları kumanda eden alman subaylarına Türkistanlıların milli hususiyetleri hakkında bilgi vermeye çalışmıştır (Saray, 1983, s. 18).

II. Dünya savaşı sırasında Türkistanlı esirler için sıkıntı süreçler sürekli birbirini kovalamıştır. Savaş devam ederken Almanya ve Türkiye'nin karşı karşıya gelme ihtimalinin olduğu bir dönem bulunmaktaydı. Buda milli komite ile almanlar arası problemlerin başlamasına sebebiyet vermiştir. 194 yılı sonunda alman genel komutanlığı komiteye Almanya'nın Türkiye'ye savaş açması durumunda, Türkistan

lejyonlarının takınacağı tavrın ne olacağını sormuştur. Çünkü Türkiye'ye karşı savaş açılması durumunda Türkistan lejyonlarına görev verilmesi düşünülmektedir. O yıllarda MTBK'nın alman genel komutanlığı nezdinde temsilci olan Hayit, komitenin hazırladığı cevabı bildirmekle görevli olmuştur. MTBK'nın cevabı net olmuştur.

“ Türkistanlılar da Türkiye Türkleri gibi Türk'türler. Almanların Türkiye'ye savaş açması Türkistanlılar için kabul edilebilir bir vaziyet değildir. Komite olarak böyle bir durumda askerlerimizin Alman ordusu saflarında savaşmaya devam edeceğini söyleyemeyiz. Türk askerinin Türk askerine silah çekmesi mümkün değildir. Türkistanlılara böyle bir görev verildiği takdirde Türkistanlı askerler Türkiye'ye işgal kuvveti olarak girmeyeceklerdir. Türkistanlı askerler Türk ordusuna iştirak ederek alman ordusuna karşı dövüşeceklerdir. Türkistan lejyonlarının Alman ordusu bünyesinde bulunması, bu birliklerin Alman ordusunun açacağı her cephede mutlaka savaşacakları anlamına gelmez. Bir Türkistanlılar bu savaşa vatanımızı kurtarmak için katıldık. Hesabımız Ruslardır. Durumun tarafınızdan bu şekilde bilinmesini rica ederiz (Kaynar, 1994, s. 487-488).”

Sonunda Türkiye ile savaşa girilmeyeceği anlaşılınca mesele kendiliğinden kapanmıştır. Bununla beraber MTBK ve Hayit büyük bir sıkıntıdan kurtulmuştur. Ancak Almanlarla başka sıkıntılar yaşanmaya devam etmiştir. 1944 Haziran ayında vuku bulan olayda, MTBK'nın kongresine gitmek üzere Berlin'den toplanıp Viyana'ya gitmeye çalışan Türkistanlı subaylar, bu yolculuğu Hitler'in emriyle hazırlanan bir trende yapmışlardır. Tren Dresden'e geldiğinde 3 alman subayı Hayit'inde bulunduğu kompartımana gelerek gizli kurye olduklarını ve o yerin boşaltılmasını istemişlerdir. İtiraz etseler de, jandarma zoru ile trenden atılmışlardır. Viyana toplantısı için günlerdir yolculuk yapan Türkistanlı askerlerin bu duruma morali bozulmuştur. Subayların içinde bulunan Gulam Âlim, Hayit'e komutayı ele alıp duruma müdahale etmesini istemiştir. Hayit'te bu istek üzerine askerlere emir vererek havaya uyarı mahiyetinde üç el ateş açtırmıştır. Bunun neticesinde Türkistanlı askerler Viyana'ya giden trene binebilmişlerdir. Ancak Almanlar Hayit ve arkadaşlarını Viyana istasyonuna varınca tutuklatmışlardır. Veli Kayyum Han'ın müdahalesi ve ricalarıyla hapisten kurtulabilmişlerdir.

Ancak Almanlar henüz bu meseleyi kapatmak istemiyorlardır. Hayit 14 Haziran 1944'de Berlin'e dönmüştür. Kendisine tebliğ edilen bir kararla Almanya'da anarşik hareketlerde bulunduğu için yüzbaşılık rütbesi alınacak, sade asker olarak görev yapacaktı. Ceza olarak da derhâl cepheye gönderilecektir. Gideceği yer belli

olana kadar da Berlin’de gözaltında tutulacaktı. Bunu haber alan Veli Kayyum Han hemen harekete geçmiştir. Kafkasya ve Türkistan işleriyle görevli bulunan Prof. Dr. Gerhald Von Mende’ye başvurmuştur. Von Mende’ye bu emri gerçekleştirilirse bütün Türkistanlı askerlerin maneviyatının bozulacağı, ayrıca Hayit’in emri vermediği gibi açıklamalarda bulunmuştur. Von Mende’nin raporuna 11 Türkistanlı subay da şahit olarak ilave edilmiştir. Alman harp divanında yapılan sorgulama neticesinde, Hayit 1944 Aralık sonlarında serbest bırakılmış ve eski vazifesine dönmüştür (Saray, 1983, s. 19-20).

Almanlar ile MTBK arasındaki sıkıntılar ne yazık ki devam etmiştir. 1944 yılı sonlarında Doğu cephesinde Sovyetlerin üstünlüğü ele geçirmesi üzerine, Alman yönetimi yeni bir proje uygulamaya koymuştur. Esir Sovyet generali Vlasov başkanlığında “Rusya Halklarını kurtarma komitesi” (KONR) kurulmuştur. Rus harp esirlerinden ve doğuşu işçilerden oluşturulan “Rus Kurtuluş Ordusu” (ROA) bu komiteye bağlanmıştır. Burada MTBK’ya ilgilendiren boyutu bütün Türk ve Müslüman, Ermeni ve Gürcü komitelerin bir araya getirilerek KONR’a, yani Vlasov’a bağlanması kararın olmuştur. Bu durumda Türkistan askeri birlikleri ROA’ya bağlı, yani Ruslara bağlı birlikler haline getirilecekti. Bir Rus generalin komitasında olmak Türkistanlılar için kabul edilebilir bir durum değildi ve bunun sonucunda yer yer ayaklanmalar olmuştur. Bu durumda Baymirza Hayit askeri birlikler arasındaki huzursuzluğu gidermeye çalışmıştır. Hayit ordu birliklerinde kısmen başarılı olmuşsa da, SS bünyesinde pek etkili olamamıştır. SS’in en seçkim birliklerinden olan 450. Alay komutanı Gulam Âlim, Baymirza Hayit ile birebir yaptığı görüşmede eğer bu karar çekilmezse isyan edeceklerini söylemiştir. Ve neticede Gulam Âlim emrindeki Türkistanlı askerlerle birlikte isyan etmiştir. Miyava Garnizonundaki Alman askerlerin tamamı öldürüldükten sonra Çekoslovakya partizanlarına katılmıştır (Andican, 2020, s. 28). A. Ahad Andican bu şekilde aksetmiştir. Ancak Hayit verdiği röportajda Vlasov’un komutasına girmeyi kabul etmeyen Türkistanlıların kesin kararını görünce bu karardan vazgeçtiklerini söylemiştir (Kaynar, 1994, s. 486).

24 Mart 1945’de Türkistan Lejyonu, Milli Türkistan ordusu; MTBK ise Türkistan Milli Hükümeti olarak Almanya tarafından resmi olarak tanınmıştır. Ancak bu durum II. Dünya Savaşının bitimine kadar sürmüştür. Bu belge Türkistan Milli Hükümeti’ne, Almanya ve ona dost ola ülkelerle münasebette bulunma hakkı

vermiştir. Bu hadisenin gecikmiş olduğu nettir. Ancak önemli bir tarihi olay olarak kayıtlara geçmiştir. Ayrıca böylece milli komiteler satılmış asker değil, kendi hareket kabiliyeti olan askerler olduklarını bu belge ile de göstermek istemişlerdir (Özcan, 1996, s. 22).

Veli Kayyum Han ve Baymirza Hayit 24 Nisan 1945’de Berlin’den ayrılarak Çekoslovakya’nın Marianbad şehrine gitmişlerdir. Şehre geldiklerinde karşılaştıkları manzara çok fecidir. Hasta ve yaralılar çok fazladır ve askeri bir idareci dahi bulunmamaktadır. Hasta ve yaralıların tedavisi için şehirde görev yapan Kızılhaç ekibinin sorumlusu ve belediye başkanı olan Habermann, Hayit’ten şehrin kumandasını almasını istemiştir. Hayit şaşırda da bu mesuliyeti üzerine almıştır.

Hayit görevini başarı ile ifa etmiştir. Kısa süre içerisinde sakatlarla dolu olan bu şehri nizama sokmuş, burasını savaş dışı bölge olarak ilan etmiştir. Fakat Hayit’in vazifesi ancak 5 Mayıs 1945 tarihinde Amerikalılar gelene kadar devam edebilmiştir. Veli Kayyum Han ile beraber şehri tek edip, bir köye yerleşmişlerdir. Ancak burada da kısa bir süre içerisinde bulunmuşlardır. Üzerlerinde yapılan aramada Hayit’in ayakkabısının içine dikerek sakladığı bir kâğıt bulunmuştur. Bu kâğıt, Türkistan Lejyonu askerlerinin sayı ve numaralarını gösteren bir belge idi. Sorgulama sonrasında Hayit ve Kayyum Han hapse atılmıştır. Hapiste başka Türkistanlı esirlerde bulunmaktadır. Kayyum Han yurttaşlarına zarar gelmemesini istediğinden, onları tanımadığını söylemiştir. Veli Kayyum Han “Nürnberg Harp Suçları” bölümüne gönderilmiştir. Hayit ise 1944 yılında tenzili rütbeye uğratıldığı günlerde verilen bir belgeyi “sivil elbise taşıma hakkı” Amerikalılara göstererek serbest kalmıştır.

1945 Mayıs ayı sonlarında 3 arkadaşıyla beraber Marianbad’dan ayrılarak Nürnberg’e gelen Hayit, Bu şehirde mültecilerin toplandığını öğrenmiştir. Durumu araştırmak isterken bilmeden Sovyet kampına girmiştir. Şansları yaver gitmiş ve kampta doktorluk yapan Türkistanlı Esad Bey yardımıyla, oradan kurtulmuşlardır (Saray, 1983, s. 20-21).

4.2.4. II. Dünya Savaşının Sonlanması ve Almanya’daki Hayatı

1944 yılına gelindiğinde savaşın seyri artık müttefiklerin lehine doğru dönmüştür. Normandiya çıkartmasının başarılı olmasının akabinde Ruslar 23 Haziran

1944'de alman doğu cephesine genel bir taarruza geçmişlerdir. Müttefiklerden ciddi anlamda yardım gören Sovyet Rusya'nın baskısı artmış ve bütün balkanlarda neredeyse tek etkin güç konumuna gelecek durumda olacaktır. Bu durum müttefikler içinde problem oluşmasına da sebebiyet vermiştir. Almanya iki cephede birden savaştığından artık kurtuluş imkânı kalmamıştır. Nitekim güçlü devletlerin karşısında artık savaştan ekonomik olarak da yorulmuş durumdadır. Müttefik kuvvetleri Berlin'e gedikten sonra başbakanlık binasına yakın yerlerde muharebeler devam etmiştir. Bu durumda artık sonun geldiği aşikârdır. 30 Nisan 1945 tarihinde öğleden sonra Hitler intihar etmiştir. 2 Mayıs'ta Berlin teslim olmuştur. Teslimiyetler peşi sıra gelmeye devam edecektir ve en nihayetinde 7 Mayıs günü kayıtsız şartsız teslim belgeleri imzalanmıştır. Almanya bundan sonra üç işgal bölgesine ayrılmıştır. İngiltere ve Amerika kendi bölgelerinde Fransa'ya bir kısım ayırmışlardır. Berlin şehri ise ortak işgal alanı olmuştur (Armaoğlu, 2019, s. 302-307).

Almanya'nın teslim olduğu tarih 7 Mayıs olmasına karşın, öncesinde yenilginin geleceği ve son aylarda olan direnmelerin sadece yöresel olduğunun farkındadırlar. Almanlar mart, nisan aylarında birçok lejyon mensubunu çalışma kampları ya da işçi bölümlerine göndermiştir. Bazı lejyon mensupları savaştan sonra olacakları tahmin edip saf değiştirmiştir. Yani sonuçta 7 Mayıs günü teslim olunduğunda Türkistan lejyonlarının önemli bir bölümü dağılmış, firar etmiş ya da batılı müttefiklere teslim olmuştur. Belli bir kısmı da halen savaşmaya devam etmektedir (Çelik, 2018, s. 68).

Savaş bitmişti ancak Türkistanlılar için henüz sıkıntılı dönemler bitmiyordu. Şubat 1945'de toplanan Yalta konferansına göre savaştan sonra müttefik devletler esarete düşmüş olan kendi vatandaşlarını alacaklardı. Bu Sovyet Rusya'nın Türkistanlıları alması demek oluyordu. Bu olaylardan en çok zarar göreceğ olan birçok Sovyet vatandaşı milletlerarası Kızılhaç birliğine başvurmuş ve teslim edilmek istemedikleri söylenmiştir. Türkistan Milli Komitesi de müracaat etmiştir ve Türkistanlı askerlerin milli üniformaları ve milli ülküleri ile vatani kurtarmak için hazır oldukları, Sovyetlere teslim edilmeleri halinde büyük facialar yaşayacakları söylenmiştir. Fakat bu ricaya Kızılhaç yetkililerince cevap verilmemiştir (Saray, 1983, s. 22).

Konferans kararları uygulanmaya başlamıştır. Türkistanlı ve Kafkasyalılarından oluşsan lejyonlar Amerikan ve İngiliz askerlerine teslim olmaya başlamışlardır.

Bunlardan ne yazık ki çok azı saklanmayı ve kendilerini başka milletten göstermeyi başarabilmişlerdir. Kırım tatarlarından yalnızca üçte biri kadarı kendini Türkiye vatandaşı gibi göstererek Türkiye’de kalmayı başarabilmişlerdir. Teslim edilen lejyonerlerin sayısı tam bilinmemekle beraber 100.000 kişiden fazla olduğu düşünülmektedir (Zengin, 2019, s. 143). İngiltere ve Amerika elindeki Sovyet vatandaşları Rus subaylara teslim etmeye başlamıştır. Teslim edilen kişiler Sovyet sınırını geçer geçmez kurşuna dizilmiştir. Sovyetlerin elin düşmek istemeyen Hayit bu günleri eski kilise bodrumlarında ve tren istasyonlarında saklanarak geçirmiştir. Bu dönemde yine canını kurtaran yurttaşlarıyla bağlantıya geçmeye çalışmıştır. MTBK başkanı Veli Kayyum Han ise tevkif edilerek, Nürnberg’e gönderilmiştir. Orada diğer savaş suçluları ile beraber yargılanmıştır. Hayit’in şansı yaver gitmiş ve Marianbad şehrinde bir Alman tanıdığının verdiği bir Osmanlı pasaportu ile bir süre saklanmaktan kurtulmuştur. Bu Osmanlı pasaportu ise XIX. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı devletine girme hakkı tanıyan bir belgeydi. Hayit pasaportu Münih civarında esir mübadelesiyle uğraşan Sovyet subaylara göstermiş ve bu şekilde tehlikeyi atlatmıştır (Saray, 1983, s. 22).

Bu sıkıntılı günlerde Hayit, Münih’te Kurmay Yüzbaşı İhsan Ünemin isimli bir Türk subayıyla tanışmıştır. Türkiye vatandaşlığı için kendisi elinden geleni yapacağını Hayit’e söylemiştir. Yüzbaşı İhsan Bey ve Hayit oturmuş ve lejyonlarda görev yapan bütün subay ve erlerin listesini yapmışlardır. İhsan bey bu listeyi de yanına alarak Türkiye’ye gitmek için uçağa binmiştir. Uçakta annesi de bulunmaktaydı. Askeri uçak Yugoslavya da Ruslar tarafından düşürülmüştür. Uçakta bulunan İhsan Bey’in annesi dâhil herkes ölmüştür. Yalnızca İhsan Bey ufak yaralarla kurtulabilmiştir. Ancak yanında bulunan liste Rusların eline geçmiştir. Yüzbaşı İhsan durumu Genelkurmay Başkanlığına iletmiştir. Genelkurmay Başkanlığı bütün Türkistanlı askerlerin Türkiye’ye kabulünün doğru olacağı şeklinde fikir beyan etmiştir. Türk subayı önceden bir kopyasını hazırlamış ve onu önden genelkurmayına göndermiştir. Resmi makamlarda bir liste bulunmaktaydı ancak hariciyecilerin verdiği bilgiye göre Türk hükümeti isteği ret ederek, Türkistanlı askerleri Türkiye’ye kabul etmemişlerdir. Hayit ancak yıllar sonra kabul edilmeme sebeplerini öğrenecektir. İhsan Ünemin’le yıllar sonra görüştüğünde bu durumu sormuştur. O dönemde hükümetin gerekçesi, 200.000 Türkistanlı askerinin Türkiye’ye girerse ve bunlarda %10’u komünist ise, Türkiye’ye 20.000 komünist girmiş

olacaktı. Bu durumun, Türkiye'nin güvenliği için büyük bir tehlike arz etmesi sebebiyle, Türkistanlıların ülkeye alınmadığını söylemiştir (Kaynar, 1994, s. 488-489).

Türkiye II. dünya savaşı döneminde ve sonrasında tarafsız kalma politikası izlemiştir. Türkiye'ye II. dünya savaşının başından itibaren muhtelif birçok yerden Türk kökenli askeri şahıs iltica etmiştir. Türkiye gelen kişileri Yozgat'ta kurulan bir kampta tutmuştur. Savaş sonrası esirlerin iadesi konusu gündemdeyken Rusya ısrarla askerlerin iadesini istemiştir. Bunun sonunda iltica eden savaş mağduru Türklerin Rusya'ya gönderilmesi kararı alınmıştır. 237 Sovyet askeri mültecisinden ilk parti olarak 195 kişi 06.08.1945'de Tıhmıs Kapısından Sovyetlere iade edilmiştir. Ruslara teslim edilen mülteciler doğu sınırında öldürülmüşlerdir (Andican, 2020, s. 446-447). Türkiye'de çok partili hayata geçiş sağlandıktan sonra muhaceretteki Türklerin kadroları ve Türkiye'de yaşama olanakları daha rahat bir hal almıştır (Şimşir, 2019, s. 78).

Türkistan lejyonundaki askerlerin bazıları, yine Ruslara teslim olmak istemediklerinden dolayı daha delice işlere kalkışmışlardır. Altı Türkistanlı subay buldukları binayı yakmışlar ve bu şekilde ölmeye çalışmışlardır. Sağ kalan subaylar ise kendilerine soru soran Amerikalı subaylara meseleyi açıklamışlardır. Teslim edildikleri durumda zaten Ruslar tarafından öldürüleceklerini anlatmışlardır. Amerikalılar bu olaydan sonra uyanmıştır ve Eisenhower bir karar yayınlayarak, Türkistanlıların artık Ruslara teslim edilmemesini bildirmiştir. Bu sayede 800-1000 kadar kişi hayatını kurtarabilmiştir. Ancak bu karar alınan kadar 200 bin askerden ancak bin kişisi hayatta kalmıştır. Ruslar teslim aldıkları Astsubay, din adamlarını ve subayları mahkeme ile idama mahkûm etmiştir. Erleri ise Sibiry'a'da sürgüne göndermişlerdir. Sibiry'a'da hayatta kalabilen çok az sayıda kişi yıllar sonra memleketlerine dönebilmişlerdir (Kaynar, 1994, s. 489).

Hayit'te canını kurtarmak için uğraşan Türkistanlılardan biriydi. Eylül 1945'de Amerikalılar tarafından hapsedilmiştir. Amerikalılar 3 gün sonra onu subaylara teslim edeceklerdi. Hayit bunun için bir çıkar yol bulmalıydı ve buldu da. Amerikan polis şefi Sovyetlere teslim etmeden önce Hayit'e isteği olup olmadığını sormuştur. Hayit'te dayısı Mihail Von Alşibaya veda etmek istediğini söylemiştir. Ve kendisinin Mr. Stein'in arkadaşı olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Amerikalı subay bir telefon görüşmesi yapmıştır. Bir buçuk saat sonrasında Mihail Von

Alşibaya, Hayit'in yanına gelmiştir. Ona Polonya dilinde dayı demiştir ve vedalaşmak istediğini, Sovyetlere iade edileceğini ayrıca annesine de selam göndermiştir. Esasında Gürcü asıllı olan Alşibaya ile Hayit savaş zamanı tanışmışlardır ve burada imdadına yetişmiştir. Durumun ciddiyetini anlamış ve Hayit'in Polonya doğumlu olduğunu, onun gerçekten dayısı olduğu yalanını söylemiştir. Söylediklerinin doğru için papaz önünde yemin ettirilmiştir. Bu şekilde papaz ve Gürcü asıllı bir arkadaşının vasıtasıyla Hayit, Sovyetlere teslim edilmekten kurtulmuştur (Saray, 1983, s. 24).

Hayit bu şekilde kurtulduktan sonra Milli Türkistan davasını yürütmeye karar vermiştir. 1946 yılına gelindiğinde Münih'te "Anti Bolşevik Block of Nations (Bolşevikler aleyhinde Milletler Birliği) kurucularından olmuştur. O Milli Birlik Komitesinin yeniden yayın hayatına ve faaliyetlere geçmesi için çalışmalarda bulunmuştur. 1947 yılında Veli Kayyum Han'ın hapishaneden çıkması üzerine, isteğinin gerçekleşme olasılığı çoğalmıştır. Ancak sorun Kayyum Han'ın gelmesiyle bitmemiştir. Artık savaş bitmiştir ve savaş sırasındaki gibi kendilerini destekleyecek bir devlet yoktur. Bunun neticesinde Hayit kendisine başka bir yol daha bulmuştur.

Önceki bölümlerde onun tarih bölümü okumuş olduğunu ve Sovyet Rusya'da öğretmenlik yaptığından bahsetmiştik. Almanya'da da bunun devam ettirmek ve ilim alanında kendisini geliştirmek istiyordu. Bunun için başvurmuş ancak Taşkent üniversitenin denkliği sağlanamamıştır. Ancak Hayit pes etmemiş ve savaş sırasında tanıdığı olan Prof. Von mende ile bu durumu konuşmuştur. Arkadaşı onun imdadına koşmuştur böylece Hayit Münster Üniversitesi'nde yüksek tahsil imkânına kavuşabilmiştir. Üniversiteye devam ederken üniversitenin İngiliz işgali bölgesinde olmasından dolayı, İngiliz vazifelilerin engeliyle karşılaşmıştır. Ancak yine Hayit ikna ve konuşma becerisi sayesinde bu zorluğu da atlatabilmiştir. Hatta bu sefer sadece yüksek tahsil izni almakla kalmamış, Taşkent'te okuduğu 6 dönemde kabul edilmiştir. Bunun sonucunda Baymirza Hayit 1947-1950 yılları arasında Münster Üniversitesinde İslami ilimler, Şark dilleri, Orta ve Yakın Çağlar tarihi ve Slav dilleri eğitimi almıştır. Kendisine eğitimde her türlü desteği ve yardımı gösteren Prof. Teaschner, Prof. Jaeschke, Prof.Von Roumer ve Prof. Gerhaldt için şükranla bahsetmiştir. 1950 sonbaharında "Hokand ve Alaş Orda Milli Hükümetleri" adında yazdığı tez ile doktorasını bitirmiştir. Bu tez ile felsefe doktoru payesini kazanmıştır (Saray, 1983, s. 25).

Hayit 1950-1952 yılları arasında alman araştırma cemiyetinden almış olduğu bursla 20. Asırda Türkistan isimli eseri yazmıştır. Eseri bitirmesi 1956 yılını bulmuştur. Eser çok önemli ihtivalar içermekteydi. Von Mende eser için 1917-1950 yılları arasındaki olayların bir nevi ansiklopedisi olduğunu söylemiştir. Ayrıca eserin önemi başka yönden de mevcuttur. İkinci dünya savaşından sonra Sovyetlerin Türkistan siyasetini inceleyen ilk eser Sir Olaf Caroe tarafından 1953’de Londra’da yazılmıştır. Hayit’in Almanca olarak çıkan bu eseri bu sahada yapılan ikinci önemli çalışmadır. Türkistan tarihini ve kültürünü işlemiş Rusların Sovyetleştirme politikalarına anlatmıştır. Avrupa ilim âlemine girmesi bu eser ile olmuştur.

Bu eserin oluşma aşaması ne yazık ki acı dolu olmuştur. Alman araştırma cemiyeti Hayit’e aylık 200 mark burs vermiştir. Ancak bununla araştırmalarını yapmak için sıkıntı çekmiştir. Eski bir bisiklet ve battaniye ile yollara düşmüştür. 1951 Şubat’ından 1953 Ekimine kadar Köln’den Hamburg- Münih şehirlerine ve yine Köln’den Frankfurt –Marburg – Münih- Salzburg-Viyana ve Ferinurg şehri kütüphanelerine bisikletle gitmiş ve malzemelerini toplamıştır. Yağmur ve karlı zamanlarda istasyonda battaniyesi ile uyumuştur. Bu sıkıntılara rağmen kitabını tamamlamış ve yayınlamıştır. Hayit bu eserinden sonra 9 kitap, 12 risale, 260’dan fazla da makale yayınlamıştır (Cihangir, 2000, s. 49-51).

Hayit 1957 yılında Londra Üniversitesi’nde çalışmalar yapmış ve School of Orientaland African Studies’de Özbek Türkçesi- İngilizce lügatinin hazırlanmasında büyük katkıları bulunmuştur (Özcan, 1996, s. 32).

Hayit 1953-1964 yılları arasında da Prof. Von Mende ile Doğu Avrupa Araştırma Enstitüsünde çalışmıştır. Doğu Halkları Şubesi Başkanı olarak görev yapmıştır. Burada bulunduğu dönemde eserlerini yayınlamaya devam etmiştir. Eserlerini Almanca İngilizce ve Türkçe olarak üç dilde yayınlamıştır. “Türkistan’da Sovyet Rusya’nın İslam Aleyhtarı Siyaseti”, “Türkistan Misalinde Sovyet Rusya’nın Doğu Politikası”, “Türkistan’da Sovyet Rusya Koloniyalizmi ve Emperyalizmi”, “Komünist Koloniyalizmi Karşısında Türkistan” başlıca eserlerindedir (Kaynar, 1994, s. 221). 1964 yılında Prof. Von Mende’nin vefatıyla bu enstitü kapatılmıştır. Hayit bundan sonra herhangi bir ilim kurumunda çalışma fırsatı bulamamıştır. İlmi araştırmalarını bastırarak burs dahi alamamıştır. Araştırmalarını bu tarihten sonra vefakâr esi Ruth sayesinde, onun maddi yardımlarıyla bastırabilmiştir (Saray, 1983, s. 28-29).

Hayit bu dönemde sadece okulla ilgilenmemiş milli gayeleri içinde çalışmaya devam etmekteydi. İngiliz desteği ile 1949 yılında savaş yıllarında çıkardıkları dergi olan Milli Türkistan dergisini tekrardan çıkarmaya başlamışlardır. Derginin çıkarılması ve bununla ilgili faaliyetlerini hız kesmeden devam ettirmiştir (Andican, 2017, s. 29). Çıkardıkları dergi ve Türkistan asıllı mültecileri bir arada tutmaya çalışmışlardır. Bunun sonucunda hariçte Türkistan mücadelesini canlı tutmayı başaramışlardır. Hayit'e beraber bu Ruzi Nazar, Veli Kayyum Han, Halis Kanatbay, İsakcan Nazirkul ve Hüseyin İkrâm Han bu manada önemli kişilerdendir. Türkistan milli mücadelesi için uluslararası alanda önemli çalışmalar yürütmüşlerdir (Çelik, 2018, s. 73).

MTBK tarafından Berlin'de yazılan derginin 9. Sayısından itibaren Hayit sürekli yazar olarak dergide yazar kadrosunda bulunmuştur. Hayit yazılarında bazen Yalgız, Ertürk, Şöhret, Batı, Yarçek gibi mahlaslar kullanmıştır (Özcan, 1996, s. 33).

Türkistan Türklerinin dertlerini, İslam milletlerine anlatmak için 1953 yılında Hayit, 7 aylık sürecek bir geziye çıkmıştır. Türkiye, Orta Doğu memleketler, Pakistan'ı da içine alan bir gezi yapmıştır. Bu gezide Rusların, Türkistan Müslümanlarına karşı uyguladığı politikalar hakkında konuşulmuştur. Ancak burada da Türkistan Türkleri hakkında Müslüman ülkelerin çok az bilgi sahibi olduğunu göre Hayit içlerlemiştir. Bu gezisi onun için başlangıç teşkil etmiştir. Bundan sonra milletler arası konferanslar başta olmak üzere bu tür gezileri çoğaltmıştır.

Hayit her şeyden önce Türkistan meselesinin Türkistan devletlerinde daha önem kazanmasını arzu ediyordu. Öncelikle doğuda İslam devletlerine, sonrasında ise batı ülkelerine tanıtmak için uğraşmıştır. Tarafsızlar blokunun 1964 yılında tertip ettikleri "Tarafsız Devlet Başkanları Zirve Konferansına", 1965 yılında Endonezya'da yapılan "Asya ve Afrika İslam Konferansına", 1974 yılında Washington'daki "Dünya Anti-Komünist Birliği Konferansına", 1979'da Riyad'da toplanan "IV. Dünya Müslüman Gençleri Konferansına", 1981 Aralık'ında ise Kanada'da düzenlenmiş "Müslüman Azınlıkların İktisadi Problemleri Sempozyumu'na" katılmıştır. Buralarda Türkistan meselelerine dair kıymetli bildireler sunmuştur. Ayrıca Türkiye'de başlayan milli ve milletlerarası Türkoloji kongrelerinde yaptığı bildirimlerle de Türkologlara kıymetli bilgiler vermiştir (Saray, 1983, s. 26-27).

1967 senesinde Türk kültürünü araştırma enstitüsünün sağladığı burs ile Türkiye'ye gelmiş Ankara, İstanbul ve Konya kütüphanelerinde çalışmalarda bulunmuştur. Buradan yararlandığı bilgilerle “Türkistan Rusya ve Çin Arasında” adlı eserini yazmıştır. Ancak bu sefer de enstitünün imkânlarının yetersizliği sonucunda 1971 yılında Hollanda’da Almanca olarak eser basılmıştır. 1975 yılında Türkçeye tercüme edilerek İstanbul’da yayınlanmıştır. Hayit bu eseriyle birlikte 1977 yılında Türkiye Milli Kültür Vakfının tertip ettiği Kültür armağanı töreninde Tarih alanında “En iyi araştırma” ödülünü almıştır. Ödülünü yine çok önemli bir tarih profesörü olan İbrahim Kafesoğlu vermiştir. Hayit ödülü aldıktan sonra mutluluğunu ve yaşadığı kıvancı paylaşmıştır. Bu ödül onda aynı sahada çalışmalar yapması için destek ve teşvik olduğunu belirtmiştir. İçindeki yorgunluğu ve Türkiye’nin vermesi sebebiyle vatan hasreti bir nebze olsun dindirdiğini söylemiştir.

Hayit öğretmen olarak da Türkiye'ye gelmiştir. 1973-74 tarihinde Ankara Hacettepe üniversitesi sosyal ve idari bilimler fakültesi tarih bölümü başkanı Prof. Dr. Ercüment Kuran’ın tavsiyesi üzerine, tarih doktora öğrencilerine 20. Yüzyıl Türkistan tarihi” derslerini vermiştir. Öğretim görevlisi olarak onun buraya gelmesini sağlayan fakülde dekanı Emel Doğramacı ve üniversite Rektörü Prof. Dr. İhsan Doğramacı’ya karşı kendisine gösterdiği ilgi ve alakalardan dolayı minnetle anmıştır. 1974-75 eğitim öğretim yılında ise İbrahim Kafesoğlu’nun teşebbüsüyle İstanbul Üniversitesi’nde Umumi Türk Tarihi kürsüsü tezli ve yardımcı sertifikalı öğrencilerine aynı dersi okutmuştur. Son olarak, 1986-87 eğitim öğretim yılında İstanbul Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, tarih bölümünde derslere girmiştir. Böylece Türkistan tarihi ile ilgili dersler Türkiye’de okutulmasının yolu açılmıştır(Saray, 1983, s. 28). Hayit aynı dersi 1966 yılında Harvard üniversitesinde de vermiştir (Aynural, 2004, s. 32).

Ancak Hayit’in Türkiye’de bulunduğu süre zarfında yetkililerin gerekli şekilde ilgilenmediğini, Prof. Dr. Abdulkadir Donuk üzümlere belirtmiştir. Hayit’in Marmara Üniversitesinde görev yaptığı dönemde ve öncesinde tebliğiler için Türkiye’ye Almanya’dan gelirken yol parasını kendisi vermiştir. Kaldığı süre zarfında ona nerede kaldığı ve benzeri hususlar konusunda sorgu sual edilmediğinden şikâyet etmiştir. Hayit bu konu ile ilgili bir şey söylememiştir ancak Prof. Abdülkadir Donuk bu konuda yetkililerin bir şey yapmamış olmasından rahatsız olmuştur. Onu elinde bidon ile Laleli Camiinden su taşıırken görmüş ve bunu

görmemiş olmayı dilemiştir. Kaldığı yerin suyunun akmadığı ve soğuk olmasından dert yanan Hayit'in bu durumu onu rahatsız etmiştir. Donuk'a göre dış Türkler konusunda bayrak taşıyan bu önemli şahsa verilen değerin bu olmaması gerektir. Nerede bizim milliyetçi, hamiyetperver vatandaşlarımız şeklinde sitem de bulunmuştur (Kaynar, 1994, s. 535).

Hayit bundan sonraki yıllarında ise ilmi araştırmalarına devam ederek geçirmiştir. Türkiye'de ve başka birçok ülkede ilmi toplantılara ve konferanslara katılmıştır (Özcan, 1996, s. 37).

Baymirza Hayit'in ilim adına yaptıkları hiçbir zaman karşılıksız kalmamıştır. Kendisi için Türkiye'de çalışmalar yapılmış ve ödüller takdim edilmiştir. Hayit'in 70. Doğum günü münasebetiyle 17 Aralık 1987' Almanya Köln'de düzenlenen toplantıya bildiriler yazılmıştır (TDV İslam Ansiklopedisi [Dia], 2020, s. 551). Türkiye'de 1983 yılında Prof. Dr. Mehmet Saray "Doğumunun 65. Yılında Dr. Baymirza Hayit, Hayatı ve Eserleri" adlı kitabı yazmıştır. Yine 1990 yıllarında Prof. Dr. Abdulkadir Donuk önerisi ve danışmanlığıyla Kemal Özcan yüksek lisan tezi olarak Baymirza Hayit'i yazmış 1996 yılında "Dr. Baymirza Hayit'in Türkistan Araştırmaları ve Milli Mücadelesindeki Rolü" adıyla turan yayınları tarafından tez kitap haline getirilmiştir. 1999 yılında Rasim Ekşi ve Erol Cihangir tarafından "Dr. Baymirza Hayit Armağanı" çıkarılmıştır. 2000 yılında, Erol Cihangir tarafından "Yeni Çağ Türkistan Tarihi Kaynakları ve Dr. Baymirza Hayit" adlı eseri yazılmıştır. Ayrıca ilim hayatına girdiği zamandan beri hakkında bildirilen fikirler iki ciltlik bir kitapta birleştirilmiştir. Prof. Dr. Ayfer Kaynar tarafından "Dr. Baymirza Hayit'in Eserleri ve Faaliyetleri Hakkında Bildirilen Fikirler" ismi ile yayınlanmıştır.

Hayit'e Türkiye'de ödüller de taktim edilmiştir. Türkiye Milli Kültür Vakfı tarafından Hayit'e, 19 Mayıs 1977'de Tarih incelemesi altında; Türk ocakları Genel Merkezi, Prof. Osman Turan tarafından, Tarih araştırma armağanı verilmiştir (Cihangir, 2000, s. 87).

1993 yılında Türkistan araştırmaları vakfı ve Türkistan Kültür sosyal ve Yardım Derneği Prof. Ahad Andican Başkanlığında Dr. Baymirza Hayit'in Doğumunun 75. Yılı, Turan Kültür Vakfı 12 Ocak 1998 de Rasim Eksi başkanlığında 80. Doğum günü münasebetleriyle Şükran Günü tertip etmişlerdir.

Şükran gününde çeşitli kurum ve kuruluşlar plaket taktim etmişlerdir (Aynural, 2004, s. 32).

29 Mayıs 2004 tarihinde Türk dünyası araştırmaları Vakfı, Prof. Dr. Turan Yazgan Başkanlığında, Türk dünyasına katkılarından dolayı, Baymirza Hayit için yemekli bir gece tertip edilmiş burada çeşitli kuruluşlar plaket taktim etmiştir. 1 Haziran 2004 tarihinde Gebze İleri teknoloji Enstitüsü Hayit için “Fahri Doktora” töreni düzenlemiştir. Hayit’e bu törende tam yirmi dokuz kurum plaket taktim etmiştir. Bu törende dikkat çeken kısım ise esi Ruth Hanım’a da plaket verilmesidir. Nitekim Ruth hanım Hayit’e maddi ve manevi büyük destek sağlamıştır. Eğer o olmasaydı Hayit’in bunca eseri yazamazdı şeklinde bir düşüncenin sonucudur (Aynural, 2017, s. 21).

Baymirza Hayit II. dünya savaşı sırasında askere alınmadan önce bir kez evliliği olmuştur. Ancak henüz on altı günlük evliyken savaşa katılmak zorunda kalmıştır. Hayit Almanya’da yaşarken doktorasını yaptığı sırada tanıştığı tıp doktoru Ruth hanım ile evlenmiştir. Hayit’in ilk evliliğinden haberinin olmadığı bir oğlu vardır onunla da yıllar sonra buluşacaktır. Ruth hanımdan ise iki oğlu bir kızı olmuştur. İsimleri Ertay, Mirza, Dilberdir. Ayrıca Nadire, Kerime, Rana, Yaşar, Kerim, Ramin, Derya isminde de yedi torunu vardır. İlk evliliğinden olan oğlunun ismi ise Bekmirza’dır (Özcan, 1996, s. 29).

Hayit öncesinde de Türkiye vatandaşlığı için başvurmuş fakat kabul edilmemiştir. Evlendikten sonra tekrar başvurmuştur. Bu sefer de yetkililer eşinin hastanede çalışabilmesi için Türkçe bilmesi gerektiğini ve yine de kabulünün şüpheli olduğunu söylemişlerdir. Böylelikle Hayit, kalan hayatını Almanya’da geçirmiştir. Ancak kendisi Türkiye’ye olan sevgisini ve çocuklarının de bu şekilde yetişmesini istediği için onları sık sık Türkiye’ye gönderdiğini belirtmiştir. Çocuklarına kendi düşüncelerini aktarmıştır. Onlara başına gelen hadiseleri anlatmış, Türkistan tarihi ile ilgili bilgiler vermiştir. Bunun sonucunda onların da komünizme karşı bakışını belirlemiştir (Kaynar, 1994, s. 450).

4.2.5. Baba Oğul Kavuşması

Bildiğimiz üzere Hayit 1939 yılı aralık ayında Sovyetler birliği askeri olarak Polonya’ya gönderilmişti. Askere gitmeden önce annesinin isteği üzerine bir evlilik

gerçekleştirmiştir. Ve bu evlilikten Hayit'in de yıllar sonra haberinin olacağı bir çocuğu olmuştur. Savaşta görevli iken, ailesi hakkında bilgi almasının imkânı olmamıştır. Bunun neticesinde bir çocuğunun olduğunu öğrenmesi de imkânsız bir hal almıştır. Almanya'da yaşamaya başladıktan sonra onlara ulaşmaya çalışmışsa da bundan bir sonuç elde edememiştir.

Oğlunun doğum tarihi 3 Eylül 1940'dır. İsmi Sovyet halkı kahramanı olan Telman olarak koymuşlardır. Bu duruma Hayit üzülmüştür ve tanıdıktan sonra ismini Bekmirza olarak değiştirmiştir. Ancak muhtemelen Sovyet baskısı altında başlarına sıkıntılı bir durum gelmesini istemeyen büyükler tarafından bu isim münasip bulunmuştur. Bekmirza 18 yaşına gelene dek babasının kim olduğunu bilmeden yaşamıştır. Sovyet devleti ailesine Hayit'in savaşta iz bırakmadan kaybolduğuna dair bilgi gelmiş ve bunun için devlet nafaka ödemiştir. Ve belli bir zamana kadar babası hakkında yayılan dedikodu ve yalan yanlış sözlerden başka bir şey bilmemektedir. (Özcan, 1996, s. 39).

1960'lı yıllara gelindiğinde Hayit bir savaş esiri olmaktan kurtulmuş ve bundan öte yazdıkları yaşadığı şehrin sınırlarını çoktan aşmıştır. Birçok ülkeye gidip tebliğlerde bulunan bir ilim âlimi olan Hayit'in yaptıklarından rahatsız olanlarda mevcuttu. Sovyet Rusya kendi ideolojisi ve yaptığı politikaları, Türkistan'ın haklı mücadelesini tüm dünyaya haykıran Hayit'ten rahatsızlık duymaya başlamıştır. Bunun neticesinde onun yazdığı kitaplar ve bildirimlerine karşı yayınlar oluşturmak istemiştir. Bunun için 200'den fazla kitap yakılmış, broşür dağıtılmış, gazetelerde sürekli yayınlar yapılmıştır (Kaynar, 1994, s. 450). Bu tepkiler Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Yarkorgan köyüne ulaşması kaçınılmaz bir hale gelmiştir.

Bekmirza'ya “Vatan haininin oğlu” şeklinde ithamlarda bulunmaya başlamışlardır. 1960 senesinde askere gideceği zaman muayene olmuştur. Kim olduğu anlaşıldığında farklı bir birliğe verilmiş ve eline silah alması engellenmiştir. Çünkü vatan haininin oğlunun eline silah vermek istenmemektedir. Sovyet hükümeti Bekmirza'ya askerdeyken zorla babası hakkında sitem dolu bir mektup kaleme almıştır. Özbeklerin içerisinde olan ilk komünistlerden olduğunu ve bu sebepten Bolşevikler tarafından ödüllendirilmiş olduğunu söyleyerek cümlesine başlamıştır. Ardından bütün bunlara rağmen yurduna dönme cesareti gösteremeyen ve bu madalyaların karşılığını vatana ihanetle ödeyen bir kişi olduğunu yazarak devam ettirmiştir. Mektubun devamında hiçbir zaman babası gibi olmayacağı, her zaman

Sovyet ordunun saflarında bulunmaktan gurur duyduğunu yazmıştır. Mektubun sonunda ise hala geç olmadığını ve suçlarını affettirebileceğini söyleyerek çağrıda bulunmuştur. Açıktır ki bu Sovyet baskısı altında yazılmış bir mektuptu. Kendisi de sonradan söylediğine göre bu mektubu yazarken kendi hür iradesi ve düşünceleriyle değil, Sovyetlerin baskısı neticesinde yazmıştır. Babası hakkında her zaman iyi düşünceler içerisinde bulunmuştur. Nitekim ona ulaşmak için elinden geleni ilerleyen zamanlarda yapacaktır. Ancak Sovyetler içerisindeki baskıcı rejim devam ederken, bir şey yapmamak durumunda kalmıştır.

Askerden döndükten sonra çiftçilik işle meşgul olmuştur. Her an tedbirli olması gerektiğini ve herhangi bir durumda zaten ipin ucunda olan ailesini kaptırabileceği korkusu ile yaşamıştır. Dikkat çekmemek için elinden geleni yapmıştır fakat onun kim olduğunu insanlar sürekli hatırlatmaktadırlar. Çocukları ve yeğenleri okuldan ağlayarak geldiklerinde ve kendilerine vatan haini dediklerinde bu durum onu hem üzmüş hem de daha dikkatli olması için bir telkin niteliği görmüştür. Yıllarca arayıp sormamasının sebebini ise yine bu sebep dayandırmıştır. Babasını araması demek ailesine mezar kazmak demektir (Özcan, 1996, s. 40-41).

SSCB içerisinde gelişen yeniden yapılanma hareketleri sonucunda Bekmirza hareket rahatlığı sağlamaya başlamıştır. Bunun sonucunda babasını görebilmek için faaliyete geçmiştir. Babasını aramak için faaliyete geçen Bekmirza birçok yere mektuplar yazmıştır. Özbekistan gazetesinde yayınladığı bir yazı Çağatay Koçar'ın dikkatini çekmiş ve okumuştur. Mektupta kendisinin Baymirza Hayit'in oğlu olduğunu, Almanya'da yaşayan babasını aradığını yazmıştır. Çağatay Koçar'ın anlatımına göre bunu telefonla bildirmiştir (a.g.g.).

Hayit'te yüzünü görmediği oğluna kavuşmak için imkânlar aramaktadır. Sonunda aslen Taşkentli olan ve Türkiye vatandaşı olan, Hayit'in kadim dostu Hekimcan Kaynar'ın eşi Azize Kaynar'ın daveti ile Bekmirza Baymirzaev ve oğlu Şöhrethan, 30 Eylül 1991 yılında İstanbul'a gelmişlerdir (Özcan, 1996, s. 42). Buluşma anlarına şahit olan Ayfer Kaynar'ın anlatımına göre oğlu ile Hayit Sirkeci garında karşılaşmıştır. Yaşadıkları derin acının ruhlarında açtığı kabuk tutmuş yaralarıyla iki yetişkin insanın karşılaşması ancak sesiz ve uzun bir sarılmayla kendini göstermiştir. Bu çok ağır ve üzücü bir durumdur. Bekmirza ve oğlu iki hafta boyunca İstanbul'da kalmıştır. Kocaman adamın küçücük bir çocuk gibi babasının yanında uyumak istemesi, onun yıllardır nasıl bir hasretle beklediğinin bir

göstergesiydi. İki hafta boyunca Baymirza Hayit ve oğlu Bekmirza yılları telafi etmek için çırpınmışlardır. Hayit, oğlunun sağlık sorunlarıyla da ilgilenmiştir. İstanbul'dan ayrılırken hepatite bağlı karaciğer kanseri tanısı konmuştur. Bekmirza babasından ayrılmak istemiyor onu son bir kez görebilmek için tren ayrılırken dahi beline kadar sarkmış vaziyette görmek istemiştir (Kaynar, 2017, s. 35-36).

Bekmirza ve oğlu Şöhrethan Özbekistan'daki evlerine döndüklerinde sanki Hacca gidip gelmişler gibi ziyaretçi akınına uğramışlardır. Ancak Bekmirza'nın ömrü babasını bir kez daha görmeye vefa etmemiştir. Ocak 1992'de 52 yaşında vefat etmiştir. Babası Baymirza Hayit ile görüştüğten sonra onun vatanına dönebilmesi için faaliyetlere başlamıştı. Vefatıyla faaliyetlerini oğlu Şöhrethan devam ettirmiştir (Özcan, 1996, s. 42).

4.2.6. 52 Yıl Sonra Vatanını Ziyareti

Hayit, II. Dünya Savaşı için 1939'da ayrıldığı memleketine yıllarca dönememiştir. Sovyetler birliğinin kapalı politikası ve Hayit'in yazdığı kitaplar bunda etkin faktör olmuştur. II. Dünya Savaşı sonunda esir olan askerlerin lejyonlara katılmalarından dolayı duyulan rahatsızlık ve onların Sovyetler nezdinde vatan haini olarak görülmesi bir yana ele geçirebildiklerini kurşuna dizmişlerdir. Savaş sonrası ilk yıllarda memleketine dönmesi durumu imkânsız bir haldedir.

Hayit'in doktorasının bitimi ve devamında yazdığı kitaplar neticesinde Sovyetler birliğinin azılı düşmanları listesine girmiştir. SSCB'nin uyguladığı politikayı ve Türklerin yaşadığı sıkıntıları tüm dünyaya duyuran Hayit'in sesi, bittabi Sovyet yetkililerince de haber alınmıştır. Bunun neticesinde Hayit ile ilgili oluşturulan karalama politikası başlamıştır. Kendi yaydıkları fikirlere zıt savları olan Hayit için 1958'den 1991 yılına kadar, 17 kişi fikirleriyle meşgul olmuştur. Bunlardan doktora, yüksek lisans tezleri yapanlar olmuştur. 9 tanesi profesör olmuştur (Kaynar, 1994, s. 613). Yine Sovyet Rusya Hayit'i vatan haini, halk düşmanı, Hitlerin adamı, CIA adamı olarak suçlayarak onun hakkında haberler çıkarmıştır (Qasimova, 2017, s. 64). Hayit hakkında 200'den fazla kitap yazmışlar, binlerce broşür dağıtmışlardır. Parti organları ile de gazetelerde sürekli makale yayınlamışlardır (Kaynar, 1994, s. 450).

Ancak Sovyetlerde işler değişmeye başlayacaktı. 1985’de SSCB’nin başına Mihail Gorbaçov’un gelmesiyle çözülme süreci yavaş yavaş başlamıştır. Bu değişimde ekonomik ve teknolojik gelişmeler etkin bir rol oynamıştır. Bu dönem perestroyka⁹ kelimesiyle sembolleşen bir devir olmuştur. SSCB’den önce Polonya, Romanya, Çekoslovakya gibi batıya yakın devletler ardından Baltık ülkeleri ayrılmaya başlamışlardır. Bu hareketlenmeler Türkistan ve Kafkas ülkelerini de cesaretlendirmiştir.

Ancak bu dönemde Özbekistan Cumhurbaşkanı Abdulganiyevič Kerimov’dur. Kendisi diğer Türk devletleri birer birer ayrılmak için çaba sarf ederken, Moskova hükümetinin yanında kalmayı tercih etmiştir. Hatta Gorbaçov’un yeniliklerini istemeyen, radikal komünistlerle iş birliği içerisinde olan tek orta Asya lideri olmuştur. Ancak nihayetinde 31 Ağustos 1991 tarihinde Özbekistan’ın bağımsızlığı ilan edilmiştir. Bağımsızlık durumunda çok bir değişiklik olmamıştır çünkü Kerimov’un görevi devam etmektedir ve kendisi de tam bir Rus sempatzanı olarak tanınmıştır (Çakmak, 1999, s. 79-83).

SSCB’nin dağılmasının ardından yine çok bir değişiklik olmamış Rusya’nın güdümünde adı ayrı olan devletler halinde Rusya Federasyonu kurulmuştur. Ancak bir takım özgürlükler de gelebilmiştir. Bu dönemde Hayit’in oğlu Bekmirza babasının Özbekistan’a gelebilmesi için çalışmalar yapmaktaydı. Ayrıca Özbekistan’da da ona karşı oluşan soğuk hava da değişmeye başlamıştır. Özbek aydınları Hayit’in makalelerini Özbek Türkçesiyle yazmaya başlamışlardır. Ekim 1991’de Özbekistan Yazarlar Birliği X. Kurultayı yapılmıştır. Bu kurultayda şair Nurali Kabul Hayit’in birliğe üye olmasını istemiştir. Bu teklif ayakta alkışlanarak kabul edilmiştir ve bu yazarlar birliği Hayit’i Çolpan ödülüne layık görmüştür.

Hayit’e devamlı olarak ne zaman vatana geleceksiniz soruları sorulmaya başlamıştır. Taşkent üniversitesi Rektörü ve Sovyetler Birliği Halk Kongresi üyesi Erkin Yusupov 9 Aralık 1991’de Hayit’i davet etmiştir. Ancak Hayit’in vize alamaması sonucu seyahat gerçekleşmemiştir.

Ancak Hayit’in Özbekistan’a gelmesini isteyen birçok kişi vardır. Hepsi bu dönemde mücadele etmiştir. Namangan vilayetinden dilekçeler toplanıp parlamento

⁹SSCB’de 1980’li yıllarda başlayan ekonomik ves iyasi alanda yapılan yeniden yapılanma reform hareketleri.

başkanına verilmiştir. Muhacir olarak yaşayan Türkistanlı temsilcilikler de Özbekistan cumhurbaşkanı Kerimov'dan Hayit'in vatana girebilmesi için imkân verilmesini rica etmişlerdir. Aralık 1991'de İstanbul Türkistan Araştırma Vakfı ve Türkistan Derneği başkanı Prof. Ahad Andican Kerimov'dan, Hayit ve Kayyum han için memleketlerine girebilmeleri için izin istemiştir. Kerimov'un Arabistan ziyareti esnasında Ahmedali Türkistani'de Hayit'in Özbekistan'a girebilmesi için istekte bulunmuştur.

Hayit'in vatanına dönebilmesi için yoğun bir istek vardır. Hayit'e Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Şurası'nın İlim, Talim-Terbiye ve Kültür Mirası Muhafaza Komitesi'nin Başkanı ve Özbekistan İlimler Akademisi'nin tarih Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Ahmedali Akarov'dan bir mektup gelmiştir. Bu Hayit'in beklemediği bir zamanda olmuştur. Mektupta muhacerette yaşayan Özbekistanlıların gidiş gelişlerine izin verilen yönergenin kabul edildiğini yazmış, Hayit gibi değerli bir âlimin bağımsız Özbekistan da görmek istediğini belirtmiştir. Askarov mektup haricinde birde telefonla arayarak davetini yinelemiştir (Özcan, 1996, s. 44-46).

Hayit yıllar sonra vatanına dönecek olmanın heyecanı içerisindeydi. Doğduğu toprakları ve ailesini görmeyeli uzun zaman geçmiştir. Yolculuğa eşi Ruht ve kaynar ailesi ile beraber çıkmıştır. Ayfer kaynar yazdığı makalesinde Hayit'in çok heyecanlı olduğunu aktarmıştır. Vatan topraklarına ayak basınca toprağı öpmüştür. Taşkent hava alanına iner inmez ise Hayit'in etrafı gazeteciler ve yetkililerce sarılmıştır (Kaynar, 2017, s. 35). Karşılamanın arasında Cumhurbaşkanlığı görevlisi Bahtiyar Nazarov, akademi ve parlamentodan Prof. Akarov, Yazarlar Birliği Başkanı Cemal Kamal ile diğer aydınlar bulunmaktaydı.

Taşkent'te bulunan Türkistan oteline yerleşmişlerdir. Ardından protokoller ve davetler peşi sıra gelmiştir. Ancak uzun bir aradan sonra memleketine dönem Hayit'i sıkı bir takibe almışlardır. Atacağı her adım öncesinden planlanmıştır. Hayit'in cumhurbaşkanı ile görüşene kadar hiçbir siyasi zümre ile buluşmaması gerektiği söylenmiştir.

Hayit'in en çok istediği şeylerden birisi ise memleketi Namangan'a gidip akrabalarıyla görüşmekti. Akrabaları onu coşkuyla karşılamıştır. Ailesinin evinde kalmasına izin vermemek için yetkililer ellerinden geleni yapmışlardır. Yarkorgan köyüne geldiğinde köylülere hitaben konuşma yapmış Türkistan'ı ve yaşadığı

olayları anlatmıştır. Buradaki faaliyetleri bile resmi makamları rahatsız etmekteydi. 6 gün Namangan'da kalmış burada eski arkadaşlarıyla ve akrabalarıyla hasret gidermiştir. Aslında tanıdığı sadece 3 akrabası hayatta idi. Ancak bütün herkes ona sıcaklıkla yaklaşmış ve o geçen zamanı bir nebze olsun unutturmuştur (Özcan, 1996, s. 47).

Hayit Özbekistan'a geleli ancak 10 gün olmuştu ki cumhurbaşkanı kendisi ile ilgili Namangan'dan çok kötü rapor geldiğini, bu sebeple kendisiyle görüşemeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca II. Dünya savaşına katılanların onun Özbekistan'da bulunmasından rahatsız olduğunu bildirilmişlerdir. Bu gerekçelerle Hayit'in 3 aylık vize ile geldiği, aslında birçok Türk ülkesini gezmek niyetinde olduğu bu gezisi kısa bir sürede bitirmek zorunda kalmıştır. Neredeyse öz vatanından kovulmuş olan Hayit için bu zorlu bir sınav olmuş ve buna dayanması güç olmuştur (Kavuncu, 2006, s. 57-58).

12-25 Temmuz 1991 tarihlerinde geçen bu seyahati sırasında öz vatani ile ilgili mühim bilgiler edinmiştir. Ancak kendisine karşı yapılan bu davranış onu üzmüş ve aslında Özbekistan cumhuriyetinin halen komünizmin etkilerinin devam eden bir ülke olduğunu da anlamıştır (Özcan, 1996, s. 49).

Özbekistan'dan döndükten sonra "Vatanımı ziyaret etmişim" isimli bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda Özbekistan ziyareti sırasında yaşadıklarını anlatmış ve nasıl 2 hafta içerisinde memleketinden çıkarıldığının anlatmıştır. Hayit, Yaptıklarına yorum olarak bir insana böyle davranmanın belki de komünist rejimin bir tezahürüdür şeklinde düşünmüştür. Emrin ise Moskova'dan gelmiyor oluşuna bir nebze seviniyor olsa da, yaşadığı hüznü kaleme aldığı mektupla anlatmıştır (Kavuncu, 1993, s. 9-10).

4.2.7. Baymirza Hayit'in Şahsiyeti

Hayit'in hayatına baktığımız zaman onun yazdıkları ve yaptıklarının nasıl bir şahsiyeti olduğu hakkında bilgi edinme olanağımız oluşmaktadır. İki savaş arasında gençliği geçmiş, Bolşevizm ve Türklük mücadelesi arasında yetişmiş bir münevverdir. Tüm bu sıkıntılı süreçleri atlatıp ömrünü geçirebilmiş olması onun ne denli dirayetli bir kişi olduğunu anlamamıza yol açar.

Her şeyden evvel Hayit çok zekidir. Böyle bir dönemde hayatta kalmayı başarabilmesi onun nerede ne yapması gerektiğini bilecek keskin bir zekâ ve bunu kullanabilecek etkileyici konuşma sanatından kaynaklanmaktadır. II. Dünya Savaşında esirken ve sonrasında lejyonlara katıldıktan sonra yaptıkları onun bu zekâsının örneklerini teşkil eder.

Ailesi onu tipik bir Türkistanlının yapacağı şekilde örf ve adetlere uygun şekilde büyütüştür. Bu temel eğitimi onun bütün hayatı boyunca yanında olan kılavuzu niteliğini almıştır. Ayrıca abisinin başına gelenler ve kurban bayramında onun başının hediye gibi gönderilmesi, büyürken gönderildiği okullar, okullar sayesinde edindiği çevresi neticesinde Türkistan milli gayeleri için çalışacak bir münevvere dönüşmesinde kilit noktaları oluşturmuştur.

Savaş sırasında dahi dostluklara önem veren bir yapısı vardır. Nitekim esirken kendisi daha rahat edebileceği bir yere vazifelendirilmesine rağmen Türkistanlı esir arkadaşlarını düşünmüş ve onlara yemek götürmüş, yine onlarla beraber başka kampa sevk edilirken kaçmaya çalışmıştır. Bu onun dostluklarının önemini göstermeye yeterlidir. Nitekim bu dostlukların faydasını da görülmüştür. Savaş sonrası Sovyetlere teslim edilmemesini de sağlayan savaş sırasında edindiği bir dostun şahitliği sayesinde olmuştur. Savaş sonrasında Almanya’da yaşarken zorlanmıştır ancak sevecenliği ve arkadaş canlısı yapısı sayesinde burada da güzel dostluklar edinmiş ve buradaki hayatını geçirmesine yardımcı olmuşlardır. Prof. Von Mende’nin eşi Karo Von Mende, Hayit için şunları söylemektedir:

“Ne zaman mirza Bey’i düşünsem onu gülerken görüyorum. Onu başka türlü düşünemiyorum ve kanaatimce onu hayatta tutan da bu gülümsemeydi... Mirza Bey’in gülüşündeki güzellik, onun içten olmasıydı. Öyle ki başkalarının ümitsizliğe düştüğü anlarda ona ve o gülüşü duyanlara destek veriyordu. 50 yıla yakın bir süre, en azından başlangıçta kendisine yabancı bir dünyada yaşadı. İlk etapta ondaki farklılığa alışkın olmayan insanlar arasında yaşadığı için aşılması gereken engeller ortaya çıkıyordu. Bu çoğu zaman güç gerektiriyordu. Aynı zamanda kendisine yabancı bir kültürle karşı karşıya kalmıştı. Yeni gelenek ve göreneklere alışmak zorundaydı. Bu zorluklarında gülerken üstesinden gelmişti. Onun için yeni olan dünyaya git gide uyum sağlayan, gülen Mirza Bey’in yanı sıra başka bir Mirza Bey daha vardı. Bu kişi aynı zamanda fikirleriyle Namangan ve Fergana’ da yaşıyor ve akşam ziyaretlerinde beraber oturduğumuz zaman bizi sık sık o diyarlara götürüyordu...(Mende, 1987’den aktaran Özcan, 1996, s. 101).”

Hayit'in gülümsemesi ve dostluklara verdiği önemi aile dostu Dr. Hekimcan Kaynar'ın kızı Prof. Dr. Ayfer Kaynar da anlatmıştır. Onun elinden düşmeyen çantası, papyonu ve sürekli kahkahalarıyla hafızasına kazındığını söylemiştir. Türkiye'ye yaz aylarında gelen Hayit, kış aylarında geldiğinde ise bilimsel toplantı ve görüşmeler içindi. Hekimcan Kaynar'ın muayenehanesi Türkistanlıların bir merkezi haline gelmiş ve yapılan sohbetler saatlerce sürmüştür. Oda yaşadığı sıkıntıları ancak gülerek atlabildiği kanaatindedir.

Baymirza Hayit her gün ise gider gibi takım elbisesini giyip, kravatını takıp ve bilgisayarının başına geçmiştir. Çok disiplinli bir çalışma temposu bulunmaktadır. Günün bütün saatleri belirlenmiştir. Yemek için ve diğer işleri için her şeyi planlı olarak yapmıştır. Kendisinin iyi bir aşçı olduğunu belirten Kaynar, aynı zamanda dostlarına olan düşkünlüğünden de bahsetmiştir. Masasında çok kalın bir ciltli bir telefon rehberi bulunmaktadır. Bu onun dostlarıyla bağının bir simgesi niteliğindedir. Dostlukları bir gül bahçesine benzetmiş ve bakım gerektirdiği, bakım olmazsa solacağını söylemiştir (Kaynar, 2017, s. 33-36).

Hayit son derece misafirperver biri olduğunu evine gitmiş bütün akademik şahsiyetler yazdıkları makalelerde söylemişlerdir. Evine gelen kişilere Türkistan pilavı ve Türk çayı ikram etmiştir. Onun güler yüzü ve tatlı muhabbeti herkesi mutlu etmiştir. Yabancı bir ülkede yaşıyor olmasına rağmen öz benliğini yitirmemek için kültürel adetlerini bırakmamıştır. Hatta bu kültürünü eşi dostuna da benimsetmiştir. Türk kültürüne aşına olmaları için çocuklarını Türk sevgisi ile büyütmüş, Türkiye'ye göndererek bunu pekiştirmek istemiştir.

1950 yılında doktora esnasında tanıştığı Esi Ruth ile evlenmiştir ve evlendikten sonra Ruth Hanım İslamiyet'i seçmiştir. Mutlu bir evlilik hayatları olmuştur ve eşi Hayit'in hayatında en büyük destekçisi haline gelmiştir. Onun ilmi araştırmalarında ve hayatının her yerinde maddi ve manevi olarak onu desteklemiştir (Özcan, 1996, s. 102-103).

Hayit çiçekleri çok sevmiştir. Gittiği herkese çiçek götürmüş ve en sevdiği çiçek ise gül olmuştur. Hacettepe üniversitesinde ders verdiği yıllarda Dekan Prof. Dr. Emel Doğramacı Hayit'in doğum gününde bir gül buketi göndermiştir. Çevre tarafından şaşkınlık, hayranlık ve tatlı bir kıskançlıkla karşılanmıştır. Hayit yine tek

talebi kabrine gül bırakılmasını istemiştir. Çiçek gibi narin, nazik ruhlu ancak çelik gibi iradesi ve idealleri olan bir şahsiyettir (Kaynar, 2017, s. 37).

4.2.8. Gelecek İçin Planları ve Vefatı

Baymirza Hayit uzun ve dolu bir hayat geçirmiştir. Savaşlar barışlar ve bol bol kitapları sığdırabildiği ömründe onunda yapmak istediği ancak ömrünün vefa etmediği konular olmuştur. Hayit eserlerini meydana getirirken ciddi anlamda maddi sıkıntılar içerisinde kalmış bunları atlatmasına eşi yardımcı olmuştur. İlim hayatının başlangıcında çeşitli enstitülerde bulunup yardımlar almış olsa da belli bir zamandan sonra bu mümkün olamamıştır.

Kendisi yazdığı onlarca kitap, makale ve risaleye rağmen hala yapması gerek görevler olduğuna inanmaktaydı. Bunun için verdiği röportaj ve konuşma aralarında en çok üzerinde durduğu konu “Türkistan Araştırmaları Enstitüsü” nün kurulmasıdır. Bu enstitünün ardından sahanın uzmanlarının bir araya gelerek, “Türkistan Ansiklopedisi” çıkarılmasını istemekteydi (Donuk, 2017, s. 18).

Aslında bu proje ana kaynağını Mustafa kemal Atatürk’ten almaktadır. Atatürk 1929’da verdiği bir talimatla Türk tarihinin Türkistan tarihinden başlanılarak yazılması gerektiğini söylemiştir. Atatürk’ün tavsiyesi ve Hayit’in düşüncesi aynı doğrultuda olmuştur ancak Hayit bu gelecek planını gerçekleştirememiştir.

Ayrıca birer doktora tezi niteliğinde konular hakkında da yazılar yazmak gelecek planlarında vardır. Onlar: Türkistan’ın Yeni Zaman Düşünce Hayatı Tarihi, Ceditçilik Cereyanı, Buhara ve Harezmi Devletleri’nin Türkistan Tarihindeki Yeri, Türkistan’da İslam’ın Tekâmülü, Türkistan Coğrafyası, Sovyetler birliğinde İslam’ın durumu, Sibiry’a da Türk Kültürü, Doğu Türkistan ile ilgili araştırmaların çoğaltılması, Türkistan düşünce Tarihi gibi konular üzerine yazılar yazmak istemiştir. Ancak bunları yazamamıştır. Ayrıca çok zengin olan kütüphanesinin vefatı durumunda Türkistan’da bir enstitü kurulması halinde Türkiye’ye getirilmesini istemiştir. Türkistan araştırmaları hariç kütüphanesinin kullanılmasına şiddetle karşıdır (Özcan, 1996, s. 52-53).

Son olarak bu konu için şunu belirtmekte fayda vardır. Hayit’in istediği şekilde bir enstitü henüz kurulamıştır. Ve yine onun dediği gibi bir Türkistan ansiklopedisi hala yazılmamıştır.

Hayit bilimsel çalışmaları ve yapacakları işler için meşgul şekilde hayatını geçirmiştir. Ancak yaşının ilerlemesi ile beraber vücudunda hastalıklar kendisini göstermeye başlamıştır. 1990 yılında ABD’de buluna Türkistanlılar tarafından konferans vermek üzere New York’a davet edilmiştir. Bu sıralar Hayit Basmacılar kitabı üzerinde çalışmalar yapmaktaydı. Bu vesileyle Washington DC’de Library of Congress de çalışma yapmak istedi. Bu sırada Ayfer Kaynar’da üniversiteden aldığı burs sebebiyle Columbia Üniversitesinde bulunmaktadır. Hayit, Kaynar’ın hocası Mendel ile tanışmış ve sonrasında kütüphanede çalışabilmesi için özel bir bölüm ayrılmıştır. Hayit çalışmalarına son hız devam etmektedir ancak bir gün Kaynar’ı arayıp kendini kötü hissettiğini söylemiştir. Bunun üzerine hastaneye gidilmiş ve doktorun kardiyak bir problemi olduğunu, acilen ameliyat olması gerektiğini söylemesi üzerine hemen Almanya’ya dönmüş ve ameliyat olmuştur. Hayit’in bundan sonra sağlık problemleri devam edecektir ancak henüz çok sıkıntılı değildir. Nitekim bu yıllarda yeni kitaplar yazmış, ülkeler gezip konferanslara bildiriler sunmuştur (Kaynar, 2017, s. 34-35).

2004 yılına gelindiğinde Hayit’in sağlık problemleri çoğalmıştır. Kendisine Gebze üniversitesi tarafından verilecek Fahri doktora payesi için İstanbul’a gelmesine eşi pek sıcak bakmamıştır. Ardından bunu bildirmek için Köln’de evine giden Prof. Dr. Salih Aynural’ın iknaları sonuç vermiş ve Hayit ödülünü almak için Türkiye’ye gelebilmiştir. Hayit için bu ödül gerçekten büyük mutluluk duymasına sebebiyet vermiştir. Ancak Aynural’ın aktardığına göre kongreden 7-8 ay sonra Hayit’in kangrenden dolayı dizinden altı kesilmek zorunda kalmıştır. Bu durum Hayit’i psikolojik olarak da çok etkilemiştir.

2006 yaz aylarında Hayit, Aynural’a telefon açmıştır ve moralinin bozuk olduğu anlaşılmıştır. Müsait olması durumunda yanına gelmesini isteyen Hayit’in isteğine Aynural hemen gidecek cevap vermiştir. Dertleşmek istedi bir dosta ihtiyacı olduğunu düşünen Aynural onun yanında bir süre kalmıştır. Bir gün yemek yerken Hayit’in burnundan kan gelmiştir ve hastaneye yatırılmıştır. Aynural’da bir süre yanında refakatçi olarak kalmıştır. Ancak Aynural bir süre sonra İstanbul’a geri dönmüştür (Aynural, 2017, s. 19-22).

31 Ekim 2006 sabah saat 06.00 da Baymirza Hayit hayata gözlerini yummuştur. Cenazesi 7 Kasım 2006 Salı günü Almanya’da Köln askeri mezarlığına defnedilmiştir. Cenaze namazını Türkiye’nin Köln’deki din hizmetleri ataşesi Hasan

Çınar kıldırılmıştır. Cenazesine ailesi ve yakın tanıdıklarının yanında BBP¹⁰ genel başkanı Muhsin Yazıcıoğlu 'da katılmıştır. Almanya'daki birçok Türk topluluğu yöneticileri de katılmıştır (Kavuncu, 2006, s. 58). Timur Kocaoğlu ise Hayit'in vefatı üzerine yazdığı dizlerle hüznünü anlatmıştır (Kocaoğlu, 2006, s. 61)¹¹.

4.3. Baymirza Hayit'in Fikri Hayatı ve Faaliyetleri

Hayit'in eserleri tetkik edildiğinde onun fikri hayatının ne şekilde olduğunun anlaşılması zor değildir. Onun derin tarih araştırmaları ve bilgileri gibi güçlü bir gözlem gücü ve idrak kabiliyeti de mevcuttu. Hayit'in eserlerinde, özellikle üzerinde durduğu konu Türkistan ve Sovyetler arasındaki ilişkilerdir. Eserlerinde genel olarak 18. ve 20. yüzyıl Türkistan meseleleri işgal etmiştir. Bu bağlamda, konu fikir hayatı Türkistan ve Sovyetler meseleleri hakkındaki düşünceleri olarak kısıtlandırılmıştır.

4.3.1. Türkistan ve Sovyetler Meseleleri Hakkındaki Düşünceleri

Hayit'in Türkistan ve Sovyetler ile ilgili fikirleri küçüklük yıllarından şekillenmeye başlamıştır. Yetiştığı çevre ve okuduğu kitaplar, tanıştığı münevverler ona ışık olmuş ve geleceği konusunda fikri olgunlaşmalara sebebiyet vermişlerdir. Nitekim onun bu düşünceler içerisinde olmasının sebebi Sovyetler Birliği içerisinde yaşadığı süre boyunca kendi ve ailesinin gördüğü zulme göz yummamak ve devamının gelmesini istemeyişinden kaynaklanmaktadır. Önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi daha çok küçüken sığınakta saklanmak zorunda kalmış, çok sevdiği abisi Narmiza'nın "Basmacı "harekâtı içerisinde öldürülmesine şahitlik etmiştir. Hayit böyle bir ortamda yetişmiş ve kişiliğini şekillendirmiştir.

Hayit'in doğduğu sene Bolşevik ihtilalinin yeni yapılmış olması ve bu münasebetle kısa süreli Türk Cumhuriyetleri'nin kurulduğu bir süreye rastlamıştır. Her ne kadar Hayit küçükken olsa da, büyüklerinden bu dönemde olan olayları dinlemiş ve fikir sahibi olmuştur. Hayit'in Türkistan meselesindeki görüşleri Mustafa Çokay'ın görüşleriyle uyumludur. Onun gibi Kazak, Kırgız ayrımcılık yapmaksızın Türkistan'ı tek olarak ele almıştır (a.g.g.).

¹⁰Büyük Birlik Partisi

¹¹Bkz: Şiir için Ekler 10

Mustafa Çokay 1917 yılında kurulan Hokand Türkistan cumhuriyetinde başbakanlık yapmıştır. Ancak Bolşeviklerin mevcut düzeni temin etmelerinden sonra, muhtar cumhuriyetleri ve onların yöneticilerini cezalandırmışlardır. Mustafa Çokay'da bölgeden kaçmış ve hayatını muhacerette devam ettirmek zorunda kalmıştır. Türkistan davasından hiç vazgeçmemiş ve yurt dışındayken çıkardığı “Yaş Türkistan” dergisiyle sesini çıkarmaya çalışmıştır. Onun inandığı akımlar öğrencilik yıllarından itibaren Türkçülük ve Ceditçilik olarak başlamıştır. Nitekim kurulan Türkistan muhtariyetinde de ordu, ekonomi ve eğitimde önemli atılımlar yapmak istemiştir. Yurdunun bağımsızlığa kavuşmasını ancak bunu bütün Türk milletleri birleşirse yapabileceğine inanmıştır (Andican, 2020, s. 32-38).

Hayit'in Milli Türkistan mecmuasında Mustafa Çokay için yazılan bir makalesi mevcuttur burada ise yine Mustafa Çokay hayatta olmasa dahi, onun yolu bizim ile beraber yaşamaktadır demiştir. Bu açıklamasıyla Hayit'in bu minvaldeki fikirlerinin netliği anlaşılmaktadır (Hayit, 2004, s. 591).

Hayit Türkistan için yapabileceklerini en temelden yapmak istemiştir. En önemlisi Türkistan için yazılan kaynakların yetersizliğinin farkına varmış ve bu konu üzerine birçok eser yazmıştır. Ayrıca kendisinin en sevmediği kelime “Orta Asya” kelimesi olmuştur. Orta Asya'dan kastedilen bölge Türkistan bölgesiydi. Yüzyıllar boyunca Türklerin yaşadığı yer olarak adlandırılan Türkistan coğrafyasına bu şekilde bir isim verilmesi, ancak milletler politikası ile Türklere kendi milli benliklerini unutturmaya çalışan, Rusların işine gelecekti. Hayit bu durumu birçok kez dergi ve makalelerinde neşretmiştir. Türkistan bölgesine sonradan yerleştirilen bu “Orta Asya” kavramının ne zamandan beri söylendiğini ve yine tarihi kaynaklara dayandırarak ilk Türkistan kelimesinin kullanıldığı dönemi dahi anlatmıştır. Milli Türkistan dergisine yazdığı makalede Sovyet terminolojisinin 1924 yılından beri Türkistan kelimesini dillerinden çıkarmak için uğraştığını da anlatmıştır (Hayit, 2004, s. 118).

Rusya'nın ve Çin'in Türkistan üzerindeki emellerinin bölgenin sahip olduğu jeopolitik önemden kaynaklandığını düşünmektedir. Coğrafi olarak bakıldığında Türkistan bölgesi Asya ve Avrupa'yı birbirine bağladığı için birçok tarihçi ve coğrafyacıya göre Asya'nın kalbidir. Bu yüzden Rusya ve Çin gibi güçlü devletlerin arasında kalan bölge yani Türkistan, ciddi önem taşımaktadır. Tarihte de, yıllar boyu bölge ipek yolu gibi önemli ticaret yollarının bulunduğu bir güzergâh olduğundan,

önem arz etmiştir. Hayit'e göre Çin ve Rusya'nın emperyalist duyguları Türkistan üzerinde birleşmiştir (Özcan, 1996, s. 64-65).

Hayit eserlerinde özellikle Sovyet Rusya'nın Türkistan milletine yaptıklarından başlayarak bütün Sovyetler birliği içerisinde yaşanan milletlere uyguladığı politikaları anlatmıştır. Eserlerinde devlet terörü, İslam ve kominizim arasındaki mücadele, öldürülen münevverler, Türklerin sovyetleştirilmesi için uygulanan politikalar anlatılmıştır. Eserlerinde bunları nasıl ve ne şekilde yaptıklarını işlerken, Sovyetler hakkındaki düşünceleri nettir. Aslında Türklerin bağımsız bir devlet oluşturmaları ve bu dil, din, kültürel bağlarını koparmayan millet olarak yaşamalarını ümit etmektedir. Sovyetler tarafından unutturulmaya çalışılan yüce Türk tarihinin ne olduğunu sürekli yenileyerek makalelerinde ve bildirilerinde dile getirmiştir. Bolşevikler ayrı bir dil, edebiyat tarihi yaratmışlardır. Bunu, Türklerin ayrışması ve birlikte hareket etmemeleri için yapılan programlı bir planın parçası olarak yapmışlardır. Hayit de bunu insanlara anlatmak için çabalamıştır. Hayit yazdığı eser ve kongrelerinde hep Türkistan davasını savunmuştur (a.g.g.).

Son olarak şunu belirtmek gerekir ki kendisi yapılan görüşmelerde ve bildirilerinde ulu Türkistan derdini yazanlar ve dünyaya anlatanlar benim yükümü hafifletmiş olur diyerek, aslında kendisinin tek ve en büyük derdinin Türkistan olduğunu anlatmıştır (Ekşi ve Cihangir, 1999, s. 171).

4.3.2. Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin Kuruluşu

Milli Türkistan birlik komitesi ile ilgili bilgi vermeden önce, birliğin oluşmasında ve sonrasında başkanlık görevini yapmış Veli Kayyum Han ile ilgili kısa bir bilgi verilmesi gerekmektedir.

Birinci dünya savaşı sonrasında SSCB ülkelerinde, Türk coğrafyalarında yaşayan Cedit aydınları ışığında öğrencilerin iyi bir eğitim alması için, yurt dışına gönderme uygulamaları başlatılmıştır. Bu uygulamada en çok öğrenci Türkiye'ye giderken, savaştan mağlup çıkmış Almanya'ya da gönderilmiştir. Bolşevik ihtilali sonrasında henüz gücünü toparlayamamış, birliğini tesis edememiş olan SSCB, bu dönemde faaliyetlere bir nebze müsamaha göstermiştir. Bolşevik ihtilalini izleyen bir kaç yıl içinde Türkistan, Kazakistan gibi bölgelerde muhtariyetler dahi, kurulmuştur. Cedit aydınları öğrencilerin iyi bir şekilde yetişmesi ve ilerde Türkistan için faydalı

olmaları için eğitimlerine önem vermişlerdir. Bu vesileyle yurt dışına birçok öğrenci gönderilmiştir. Veli Kayyum Han'da bu öğrencilerden biri olacaktır.

Kayyum han Taşkent'te eski usul mektebi bitirdikten sonra Abdullah Fıtrat ve Feyzullah Hoca'nın yönlendirmeleriyle 1922 yılında Almanya'ya gitmiştir. Aydın rehberler tarafından Almanya'ya gönderilen 60 öğrenciden biriside Kayyum Han'dır. Burada Ziraat Okulunu bitirmiş ardından Yüksek Siyaset Mektebi ve doktora ile devamını getirmiştir. Başarılı bir öğrenci olan Kayyum Han'ın doktora tezinin konusu "14. Asırdan Günümüze Türkistan Kültürü" olmuştur. Kendisi Von Mende'nin çok yardımcıları olduğundan bahsetmiştir. Daha sonra Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nün verdiği görevle Türkistan'da pamukçuluk konusunda bilimsel çalışma yapmış ve kitap olarak basılmıştır. Kayyum Han bu dönemlerde siyasi alanda kendisini pek göstermemiş, daha çok bilimsel çalışmalarına ağırlık vermiştir (Andican, 2020, s. 383).

Almanya'ya gönderilen öğrencilerden neredeyse hepsi geri ülkelerine dönmüş ya da Türkiye'ye dönüş yapmışlardır. Almanya'da kalan nadir Türkistanlılardan biriside Veli Kayyum Han'dır. Ayrıca önemli bir olayda Kayyum Han'ın Almanya'da okuyan neredeyse hiçbir Türkistanlı öğrenci veya bir oluşumla irtibat kurmamış olmasıdır. Ancak II. dünya savaşı başlangıcında, siyasi anlamda önemli bir faktör olarak ortaya çıkacaktır (Andican, 2020, s. 274).

II. Dünya Savaşında Sovyet Rusya'nın Barbarossa Harekâtı ve ilerleyen zamanlarda aldığı mağlubiyetler sonucu birçok askeri Almanlara esir olmuştur. Bu esirlerin yüksek miktarını Türk asıllı askerler oluşturmaktaydı. Bahsi geçen esirlerden birisi de Baymirza Hayit'tir. Esir kamplarında birçok sıkıntı çeken ve her gün ölümle yüzleşmek zorunda olan Türkler için bir çıkış yolu olmalıydı. Bu çıkış yolu Mustafa Çokay'ın başkanlığını yaptığı komitenin, esir kamplarına gelmesiyle mümkün olmuştur. Hayit ve Çokay bu vesile ile tanışmış ancak Çokay bu tanışmadan kısa bir süre sonra tifüs hastalığına yakanmış ve hayatını kaybetmiştir (Kaynar, 1994, s. 483). Böylece oluşturulan komisyonun başına Veli Kayyum Han geçmiştir. Mustafa Çokay'ın ölümü ile ilgili farklı düşünceler ve suçlamalar mevcuttur ancak bunun netliği konusunda herhangi bir kanıt bulunmamaktadır (Ekşi ve Cihangir, 1999, s. 162).

Mustafa Çokay açısından üzücü olan gelişme sonrasında Kayyum Han'ın hayat çizgisi değişmiştir. Suwalki, Ebenrode ve Schwerein toplama kamplarında, Türk esirlerin kötü durumlarını görmüş ve bunu protesto eden bir bilgiyi alman yetkililerine sunmuştur. Aynı zamanda Adlon Toplantısında gösterdiği başarılarından dolayı Almanya'da tamamen bir siyasi kimlik haline gelmiştir. Ona diplomat statüsü verilmiş ve özel bir ikametgâh adresi tesis edilmiştir (Andican, 2020, s. 387).

Bu dönemlerde kış şartları ve Sovyet direncinin kuvvetlenmesi sebebiyle, Almanların desteğe ihtiyacı olmuştur. Böylece Doğu Bakanı Rosenberg harp esirlerinden gönüllü birlikler oluşturulması teklifini gündeme getirmiştir. Bu esirler içinde bir kurtuluştur. Nitekim esir kampında yaşananlar, insanların ölmesiyle sonuç bulacak türden sıkıntılardır. Ukraynalılar, Baltık ülkeleri ve Sovyetlere karşı savaşmak isteyen Ruslardan oluşan birliklere Doğu Taburları, Türkistan ve Kafkasyalılardan oluşanlara da Asya Taburları ismi verilmiştir. Bir süre sonra Kafkasya ve Türkistan lejyonları ayrılmıştır. Milliyet esasına dayalı lejyonlar kurulmasının akabinde, bu lejyonlarla Almanlar arasındaki ilişkileri düzenleyecek milli kuruluşlar oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu sebeple her milliyet ve bölge için ayrı irtibat daireleri kurulmuştur. İlk kurulan birim ise Türkistan İrtibat Dairesi olmuştur. Bu durumda, Almanya'nın çıkarları ve Türkistanlı esirlerin çokluğu rol oynamıştır. Birde Veli Kayyum Han'ın bu dönemdeki etkin siyasi rolü de, katkı sağlamıştır. Başlangıçta sadece iletişim görevi gören bu daireler, 1943 yılına gelindiğinde önce sevk daireleri, sonra da Milli Temsilcilikler haline gelmiştir. Türkistan irtibat dairesinin başına da Veli Kayyum Han geçmiştir (Andican, 2017, s. 24-25).

Kurulan Türkistan Milli Komisyonu sonrasında kurulacak olan MTBK'nın ilk basamağı olmuştur. Türkistan Komisyonu, 15 Haziran 1942 tarihinden itibaren lejyondaki esirler için "Milli Türkistan" dergisi çıkarmaya başlamıştır. Derginin yayıncılığı ve başyazarı Veli Kayyum Han'dır. Türkistan'daki her Türk boyundan ikişer kişi alınarak bir yazar kurulu oluşturulmuştur. Derginin dili Çağatayca'dır. Böylece her boydan Türk'ün dergiyi okuyabilmesi amaçlanmıştır (Andican, 2020, s. 388).

Veli Kayyum Han komite kurulurken Almanlarla üç hususta anlaşmıştır. Türkistan'a yönelik tüm siyasi çalışmalar komitenin kontrolünde olacak, Türkistan lejyonu komitenin kontrolünde olacak ve lejyon askerleri Alman ordusu askerleriyle

eşit haklara sahip olacaktı. Mali açıdan komitenin ihtiyaçları Almanya tarafından karşılanacak, Türkistan'ın bağımsızlığı sonrasında bu borç geri ödenecekti.

Milli Türkistan dergisinin Kasım 1942'de yayınlanan sayısında, Milli Türkistan Birlik Komitenin resmen kurulduğu ilan edilmiştir. Koordinasyonu bu komite yürütecek, Türkistan lejyonu ise Türkistan milli mücadele birliği olarak tanımlanmıştır. MTBK'da 21 kişiden oluşacaktı. Bunun içerisinde başkan, genel sekreter, askerlik, eğitim, bilim, edebiyat, yayın, enformasyon, sağlık ve din alanlarında bölüm başkanı ve yardımcılarında oluşan kişiler vardır. Komitenin kuruluş ile birlikte yayınlanan bir bildiri ile MTBK'nın Türkistan Milli Hükümeti'nin temeli oluşturulmuştur. Bütün Türkistanlıların lideri Veli Kayyum Han'dır. Türkistan ile ilgili bütün işler savaş sonrasında da Veli Kayyum Han'ın elinde olacak ve o başkanlık edecektir. MTBK, Almanlardan maddi anlamda destek almadan devam edebilmek için, askerlerin maaşlarından belli miktarda kesintiler yaparak, yardım sandığına aktarma sistemini oluşturmuştur (Andican, 2020, s. 391-392).

MTBK'nın kurulmasıyla beraber Türkistan lejyonu komitenin askeri kanadı haline gelmiştir. Lejyona seçilen askerler de bu komisyon tarafından olmuştur. Eğitimini tamamlayan askerler kendi milli bayrakları altında ve Kur'an-ı Kerim karşısında, kılıçları çapraz tutuş ve ikişerli sıralar halinde yemin ederek, resmen asker olmuşlardır (Hayit, 2000, s. 202).

Baymirza Hayit komitede görev üstlenmiştir. Kayyum Han tarafından 1942'de Berlin'e gönderilmiş ve burada idari işlerle meşgul olmuştur. Ekim 1942'de Türkistanlı esirlere Türkistan Tarihi öğretmekle görevlendirilmiştir. Yine ilerleyen zamanlarda Nisan 1944'de MTBK'nın harp işleri şube müdürlüğü, Türkistan Milli Harp Birlikleri'nin Alman kara kuvvetleri nezdinde vekilliği takip etmiştir (Özcan, 1996, s. 16).

Savaş süresi boyunca Veli Kayyum Han ve MTBK tarafından "Milli Türkistan" dergisine ek olarak haftalık çıkan "Yeni Türkistan" başlıklı bir gazete, iki ayda bir yayınlanan "Milli Edebiyat" isminde bir dergi ve Türkistan lehçelerinde sürdürülen bir radyo yayını da bulunmaktadır. Ayrıca savaş süresi boyunca 28 adet kitap da basılmıştır (Andican, 2020, s. 403). Milli Türkistan dergisi savaş yıllarında yayın hayatına başlamış olsa da, 1975 yılına kadar aralıklar ile devam etmiştir. Savaş

döneminde ayda iki sayı çıkarmışlardır. İlk yıllarda 160.000'e ulaşan baskı sayısı son yıllarda 220.000'e kadar çıkmıştır. Savaş sırasında yalnız ortak dil ve Latin harfleriyle çıkan dergi, savaş sonrası yıllarda Arapça ve İngilizce olarak da yayınlanmıştır. 1975 yılına kadar toplan 134 sayı çıkmıştır (Koçar, 2011, s. 186).

Baymirza Hayit savaş yıllarında dergide yazarlık yapmış olmasına karşın, o zamanki dergiler elde edilemediğinden kaç yazısı olduğu bilinmemektedir. Ancak Milli Türkistan dergisi için kütüphanelerde toplam 89 adet makalesi mevcuttur. Bu makalelerde 2004 yılında "Milli Türkistan Hürriyet Davası" ismiyle kitap haline getirilmiştir (Hayit, 2004, s. 2).

1944 yılına gelindiğinde savaşı kazanacak taraf belli olmuştur. Normandiya çıkartmasının başarılı olmasının akabinde Ruslar 23 Haziran 1944'de Alman Doğu Cephesine genel bir taarruza geçmişlerdir. Müttefiklerden ciddi anlamda yardım gören Sovyet Rusya'nın baskısı artmış ve bütün balkanlarda neredeyse tek etkin güç konumuna gelecek durumda olacaktır (bkz. s.53-54). Savaşın seyri bu hale gelmişken MTBK için, önemli bir takım gelişmeler vuku bulmuştur. Savaşın kötü seyri Almanların, uzlaşmacı bir hale gelmesine vesile olmuştur. Bu dönemde millî komiteler daha rahat hareket eder hale gelmişlerdir. Bu ortam içerisinde MTBK siyasi zeminini güçlendirmek istemiştir. 8-10 Temmuz tarihleri arasında 3 gün sürecek bir kongre düzenlemeye karar verilmiştir.

Kongre yeri olarak Viyana seçilmiştir. Önceki bölümde bu kongreye giderken Hayit'in başına gelen sıkıntılı süreçlerden bahsetmiştik. Hayit'in Viyana'ya giderken trende yaşadığı sıkıntılar bu kongre için gerçekleşmiştir. Kongrede Türkistan lejyonundan ve MTBK'dan seçilmiş 537 delege katılmış ve toplan 36 bildiri sunulmuştur. Kayyum han bu kongrenin açılışında yaptığı konuşmada, kongreyi bir "Millet Meclisi" olarak tanımlamıştır. Kongrede tek ve hür bir Türkistan varlığı kabul edilmiştir. Türkistan'da kurulacak devletin serbest ekonomisi olacağı, laik sistem ve din hürriyeti gibi temeller üzerinde şekilleneceğine karar verilmiştir. Önemli kararlardan biriside komünist partisinin kurulmasına, izin verilmeyeceğidir.

Tek adaylı yapılan seçimler sonucunda, Veli Kayyum Han Başkan seçilmiştir. Başkan tarafından önerilen 13 kişi, komite üyesi seçilmiş ve bunlardan 7 kişi de, bölüm başkanlıklarına getirilmişlerdir. 70 kişilik bir millet meclisi oluşturulmuştur. Böylece hariçte bir Türkistan hükümeti ve Türkistan Meclisi

oluşmuştur. Bu kongreyi ve verilen kararları Adolf Hitler gönderdiği telgrafla kutlamış ve Veli Kayyum Han'a bir nişan vermiştir. Böylece Alman desteği alınmıştır (Andican, 2020, s. 412).

Almanya 24 Mart 1945 yılında Türkistan Milli ordusunu, Türkistan Milli Birlik Komitesini ve Türkistan Milli Hükümetini resmi bir vesika ile tanımıştır. Yaşanan gelişme neticesinde, Almanya ve ona dost olan devletler ile diplomatik münasebetlerde bulunma hakkı da verilmiştir. Bu vesikanın verilmesi biraz geç olsa da, tarihi bir hadise olarak önem arz etmektedir (Hayit, 2000, s. 190). İkinci dünya savaşı boyunca, Almanya ile beraber savaşan milletlerden, yalnızca Milli Türkistan Birlik Komitesi'ne milli hükümet statüsü verilmiştir. Bu durum fiilen bir sonuç vermemiştir. Nitekim Almanya savaştan mağlup çıkmış, ağır bir anlaşma ve toprak kaybı ile söz hakkı bulunmayan, bir devlet konumuna geçmiştir.

Savaşın son dönemlerinde milli komite liderleri başka ülkelere gitme çabası içerisine girmişlerdir. Ancak Veli Kayyum Han, komite üyesi arkadaşlarıyla aynı kaderi paylaşmak istediği için, Almanya'da kalmıştır. Veli Kayyum Han ve yardımcısı Baymirza Hayit, savaşın sonuna doğru Marienbad kasabasına gitmiştir. 22 Mayıs'ta Veli Kayyum Han Amerikan ordusu tarafından tutuklanmıştır. Ruslara teslim edilecekken, Çek direnişçilerinin saldırısıyla teslim edilmekten vazgeçilir ve Nürnberg mahkemesine götürülür. 2 yıl kadar burada kalmıştır (Andican, 2020, s. 415-416).

Veli Kayyum Han'ın 2 yıl süren mahkemesi ve hapis hayatı bittikten sonra serbest kalmıştır. Hemen MTBK'yı tekrar bir araya getirmek için çabalamaya başlamıştır. MTBK'nın seçimle, tekrar başkanı olmuştur. Bu dönemde Amerika, SSCB üzerine provokasyonlar üzerine çalışmaktaydı ve komitelerle temas kurmaya çalışmıştır. Antikomünist bir cephe oluşturmak istemeleri hasebiyle, Veli Kayyum Han ile de temasa geçmişlerdir. Anti-komünist yolda çalışan bütün teşkilatlara destek vereceklerini söylemişlerdir. Ancak Veli Kayyum Han görüşmelerde, Türkistan'ın tam bağımsızlığının ve MTBK'nın da Türkistan'ın tek temsilcisi kabul edilmesi şartıyla, birlikte çalışabileceklerini söylemiştir. Amerikalılar bu şartı kabul etmemişlerdir. Nitekim kendileri daha sonrasında, "Rusya Halklarını Kurtarma Komitesi" adında bir komite kurmuşlardır. Bu komite ancak göstermelik ve Türkler için fayda sağlamayacak bir komite olmuştur. Komite yayınladığı kararıyla Sovyetler birliğini oluşturan gayrı Rus milletlerin, birlikten ayrılma kararının bir felaket

olacağını açıklamıştır. MTBK ise bu komiteyi tanımadıklarını yayınlamışlardır ve ancak bağımsız bir Türkistan için çalışacaklarını bildirmişlerdir.

Amerika ile işler yolunda gitmemiş olsa da MTBK İngilizler ile temasa geçmiştir. İngilizler Amerikalılara göre bu konuda daha tecrübeliydiler. Ayrıca uzun yıllar Asya’da diplomat olarak görev yapan ve Türkistan meselelerine hâkim olan Sir Olaf Caroe, İngilizlerin çalışmalarını yönetmekteydi. Görüşmeler sonucunda İngiltere Türkistan’ın bütünlüğünü tanıyacak ve MTBK’ya destek verecektir. Aynı zamanda Türkistanlı gençlerin eğitimine de destek verecektir. Bunun karşılığında MTBK Doğu ülkelerinde yürütülecek, antikomünist hareketi destekleyecekti. Baymirza Hayit bu burs sayesinde eğitimini ve doktorasını tamamlamıştır.

Görüşmelerden sonra Kayyum Han başkanlığında, MTBK için Almanya’nın Westfalen eyaletinin Minden kasabasında, bir merkez oluşturulmuştur. Komite üyeleri bu merkezde Türkistan ile ilgili çalışmaları düzenlemiş ve ek olarak, Almanya’nın savaş öncesi ve savaş boyunca uyguladığı doğu politikalarının arşivlerinin, düzenlenmesiyle ilgilenmişlerdir. Rusça, Almanca ve Türkistan lehçelerini biliyor oldukları için bu iş daha kolay olmuştur.

İngiliz desteği ile 1949 yılında “Milli Türkistan” dergisi tekrardan çıkarılmaya başlamıştır. İlk zamanlar tek dilde basılan dergi, 1950 yılından sonra İngilizce ve Türkçe, 1951 yılında ise Arap ülkelerinde yaşayan Türkistanlılara da yönelik olarak, Arapça ve Arap harflerinde Türkçe olarak 3 şekilde yayınlanmıştır. Bu dönemde Hayit takma isimler kullanarak Milli Türkistan dergisinde makaleler yazmıştır.

Amerika’nın planına uygun olarak hareket etmeyip, kendi yolunda devam eden MTBK içerisinde bölünmeler başlamıştır. Yıllardır sürdürülen Türkistan davasında ilk kez ayrılma olmuş ve Eylül 1951 yılında “Türkeli Komitesi” kurulmuştur. Döneminde Veli Kayyum Han ve MTBK-Türkiyeli komitesi arasında, hararetli sürtüşmeler gerçekleşmiştir. Kayyum Han’ı tek kişilik ile suçlamışlardır. Karşı karşıya gelmeye 1953 yılına kadar devam edilmiştir ancak 1953 yılında Amerika bu konuda başarısızlığını kabul etmiştir. Türkeli komitesine ve diğer bütün komitelere verdiği desteği çekmiştir. Kendi mücadelesini kendisi yürütmek için de “Hürriyet Radyosu” gibi yayın merkezleri kurmuştur. Türkiyeli komitesinin

dağılmasının sonucunda, üyelerinden bazıları MTBK'ya geri dönmüştür (Andican, 2020, s. 460-471).

1953 yılında MTBK için dönüm noktalarından birisi olmuştur. Komiteye İngilizler tarafından verilen destek çekilmiştir. Bunun sonucunda Kayyum Han maddi destek alabilmek için bizzat sahaya inmiş ve doğu ülkelerinde gezi düzenlemiştir. Gezisinin sonucunda umduğunu bulamamıştır ve gerekli maddi yardım alınamamıştır. Ek olarak yardım alamadığı gibi Arap yetkililerince MTBK'nın Arabistan şubesi temsilcisi Zuhuriddin Türkistani ve on kadar kişi tutuklanmıştır. Tutuklanan kişileri kurtarma görevi Hayit'e düşmüştür. 1956 yılına gelindiğinde Amerikalılar MTBK ile tekrardan temas kurmuşlardır. Ancak prensipte anlaşmalarda sıkıntı çıkmış ve yine beraber iş yapılamamıştır. 1960 yılında MTBK uzun süredir üyesi olduğu Anti Bolşevik Milletler teşkilatından da ayrılmıştır. Bunun sonucunda uluslararası arenada yalnız kalmıştır. 1960'lı yılların ortalarından itibaren MTBK, üyelerinin neredeyse hepsini kaybetmiştir. Artık yalnızca bir tabela kurusu haline gelmiştir. Bütün bunlara rağmen Milli Türkistan Dergisi, Baymirza Hayit'in yoğun çabalarıyla, düzensiz bir şekilde çıkmaya devam etmiştir (Andican, 2017, s. 30-31).

1980'den itibaren Almanya'da yeni bir göçmen dalgası başlamıştır. Afganistan'dan gelen Türkistanlı göçmenler karşısında kayıtsız kalamayan Hayit, bunun için bir kuruluş kurmak istemiştir. Dostlarının yardımı ile "Türkistan Muhacirler Yardım Derneği" kurulmuştur. Köln idari mahkemesi ile 1982 itibariyle resmileşmiştir. Hayit bu haberi Veli Kayyum Han ile paylaştığında, Kayyum Han bu durumdan rahatsız olmuştur. Derneğin müstakil bir şekilde kurulması yerine, MTBK'nın sosyal ilişkiler bölümü içine alınması gerektiğini söylemiştir. Ancak Hayit, MTBK'nın resmi bir kuruluş olmaması sebebiyle, bunun mümkün olamayacağını söylemiştir. Veli Kayyum Han'ın sert tepkisi üzerine Hayit, MTBK içinde olan görevinden istifa etmiştir. Böylece Kayyum Han ile 40 yıl süren yol arkadaşlıkları da bitmiştir (Cihangir, 2000, s. 79).

Milli Türkistan dergisi 1942 ve 1975 yılları arasında yayın faaliyeti yapmıştır. Bu süre zarfında ekonomik yetersizlikler sebebiyle ara verilmek durumunda kalmıştır. Lakin dergi ilk günden son güne dek, hep Türkistan'ın bağımsızlığı için çalışmış, komünizme karşı durmuş, Rus baskısı ya da herhangi bir devletin baskısı altında çalışmalarını yürütmemiştir. İlk günkü ve son günkü şiarı hep aynı kalmıştır.

lke dışındaki ve içindeki bazı Türk aydınlar tarafından üretilen, Türkistan ortak dili olarak bilinen bir dil mevcuttur. Bu dilin amacı bütün Türklerin aynı dili kullanabilmesi içindir. Mustafa okay'ın Fransa'da bulunduğu süre boyunca çıkardığı yaş Türkistan dergisinde de bu dil kullanılmıştır. Milli Türkistan dergisinde de bu dil kullanılmış ve yayın hayatı boyunca bu şekilde yayınlanmıştır. (Hayit, 2004, s. 2)

4.3.3. Hayit'in Millî Türkistan Birlik Komitesi'ndeki Faaliyetleri

Milli Türkistan birlik komitesi 1950'li yıllara gelindiğinde tekrardan mevcudiyetini kazanmıştı ve aynı zamanda kendisine benzeyen başka bir komite ile de uğraşmak durumunda kalıyordu. Veli Kayyum Han ve MTBK genel olarak yeni oluşturulan Türkeli komitesinden rahatsız olmuşlardır. Bunun sebepleri açıktı. Türkistan davasında ayrışma olması ve Rusya, Amerika kontrolünde bir komisyonun varlığından rahatsızlık duymaktaydılar. Bu durumların üzerine dergide onların yanlış yolda olduklarını belirten yazılar yazmışsalar da bazı çevreler tarafından da desteklenmekteydiler (Türkistani, 2013, s. 7).

20. yüzyıl tüm dünyada ki insanlar için zorlu bir yüzyıl olmuştur. Ancak arlık Rusya sonrasında da Sovyet Rusya'nın içerisinde yaşayan Türklerin yaşadığı zorluk kendine has ve sıkıntılıdır. Bu zorlu yüzyılda dönem dönem, ülke içerisindeki Türkler ana yurtlarını terk etmek durumunda kalmışlardır. Ana yurtlarından ayrılan Türkler, dünyanın birçok ülkesinde yaşamaya devam etmiştir ve buldukları ülkelerde kendi milli benliklerini korumak için çaba sarf etmişlerdir. Türkistan'dan giden Türkler yine birçok Rus baskısından Türk gibi aynı sıkıntıyı yaşamışlardır. Bu sıkıntıları yaşarken memleket hasreti işle yanıp tutuşmuşlar, Türkistan'ın milli mücadelesi için ellerinden gelen her şeyi yapmaya çalışmışlardır. MTBK'da memleket dışında yaşayan birçok Trkistanlıdan haberdar olmuştur. Komite Almanya'da kurulmuş olmasına karşın tüm dünyadaki Türkistanlılar için mücadele etme hedeflerindedir. Bu durumda komisyonun daha güçlenmesi, Almanya dışında bulunan ülkelerde de orgtlenmenin sağlanmasını istemişlerdir. Aynı zamanda MTBK'nın yayınları 1951 yılına gelindiğinde Türkçe ve İngilizceye ek Arapça da çıkmaya başlamıştır. Bu Arap dilini kullanan tüm ülkelerde yaşayan Trkistanlılarında ulaşıp okuyabilmesi için bir fırsat olmuştur. "Bütün dünyadaki

Türkistanlı muhacirlerin tek bayrak altında toplanması” sloganı ile Türkiye, Arabistan, Pakistan başta olmak üzere birçok ülkede temsilcilikler oluşturulmuştur. Bu temsilciliklerin oluşturulması ile birebir ilgilenen kişi bölgeye gönderilen Baymirza Hayit olmuştur. Hayit 1953 yılında birçok ülkeyi ziyaret edip, komisyona bağlı temsilcilikler kurulmasını sağlamıştır. Ek olarak ülkelerde yetkili kişiler atanmış ve her ülkede MTBK’nın temsilcilikleri faaliyetleri yürütmüştür (Türkistani, 2013, s. 8).

Suudi Arabistan’da yüksek miktarda Türkistanlı kişi bulunmaktaydı. Burada yaşanan bir Türkistanlı olan Zuhuriddin Mirza Abid Türkistani kendisinin dergi ile tanışma hikâyesini kitabında anlatmıştır. 1950’li yılların başında tanıştığı dergi üzerine kendisi de faaliyetlerde bulunmak ve destek vermek istediğini Veli Kayyum Han’a gönderdiği bir mektupla belirtmiştir. İlerleyen dönemde Taif, Mekke, Medine ve Cidde’de harekete maddi destek sağlamak için toplantılar yaygınlaşmıştır. Sonrasında kendisi Suudi Arabistan resmi vekili olmuştur.

Neticede buradan görmekteyiz ki MTBK’nın farklı dillerde ve tüm dünyaya yönelik çalışmaları bu şekilde milli hasret ile yanıp tutuşan birçok Türkistanlıyı aynı safta toplamak için bir kıvılcım oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu hareket sonrasında da devam etmiştir. Türkistani, Hayit ve Kayyum Han ile aralıklı olarak mektuplaşmış ve bölgedeki durumdan haber vermiştir. Aynı zamanda derginin yayınlaması ve dağıtılabilmesi için maddi yardımlarını da esirgemeyen Suudi Arabistan’da yaşayan Türkistanlıların listeleri tutulmuştur. Mektuplarda genel olarak ekonomik sıkıntılar, darlıklar ve Türkistanlıların milli mücadeleleri hakkında bilgiler verilmiştir. (Türkistani, 2013, s. 21).

Milli Türkistan Birlik Komitesi 9 Nisan 1952’de olağanüstü bir kongre gerçekleştirmiştir. Komitedeki birçok kişinin bildiriler sunduğu bu toplantı sonucunda, komitenin siyasi yolu ve geleceğe yönelik bir yol haritası çıkarılmıştır. Komitenin bir parti değil istiklal mücadelesi için bir organ olduğu, Türkistanlı muhacirlerin bir bayrak altında toplanması gerekliliği bu toplantıda vurgulanmıştır. Bu kararlarla MTBK, Türkistanlıların etrafında toplanacağı tek merkez olduğunu, onun dışında kurulan ve kurulacak olan hiçbir oluşumu kabul etmediğini vurgulamıştır. Komitenin kararı ile Dr. Baymirza Hayit, doğu ülkelerinde teşkilatlanmanın gerçekleşmesi için görevlendirilmiştir. Teşkilat ve Haberleşme

Bölümü Başkanı Hayit böylelikle 5 ay süren bir seyahate çıkmıştır (Andican, 2020, s. 471-472).

4.3.3.1. Suriye Ziyareti

Baymirza Hayit, 28 Mayıs 1953'de Şam şehrinde Türkistanlıların yaptığı toplantıya katılmıştır. Bu toplantıya komitenin Amman'daki şube başkanı Murathan ve Amman şubesinin azası Nuriddin Canda katılmıştır. Meclis açıldığında Baymirza Hayit, komitenin bütün vatandaşlara selam yolladığını bildirerek söze başlamıştır. Türkistan'ın istiklal hareketine dair ve vatan için verilen milli hareketlerden bahsetmiştir. Milli Türkistan birlik komitesinin ikinci cihan harbi zamanında çıkan ve bu yolda rehberlik eden Veli Kayyum Han'ın hareketlerin malumatlar vermiştir.

Hayit'in söz almasından sonra Şam'daki Türkistan yardım cemiyetinin vekili Nuriddin Can söz aldı. Selamlar vererek sözüne başlamış ve MTBK'nın muvaffakiyetini tanrıdan dilemiştir. Meclis devamında Hacı Barat, Nacmiddin Efendi, Müdür bey ve başka yurttaşlar söz alarak konuşma yaptılar. Şam'daki milli işlerin güçlenmesi için Amman şubesinden yardım istemişlerdir. Mecliste toplamanlar Şam'da şube açılana kadar komitenin vekili Abdullah Efendi sayılmıştır (Azzam, 1953, s. 42).

Hayit Şam'a ikinci ziyaretini MTBK'nın Şam şubesinin açılışında yapmıştır. 23.07.1953 tarihinde olmuştur. Toplantıya Murathan, İbrahim Buhari ve Hacı Umar Aka katılmıştır. Sırayla söz aldılar ve hepsi milli Türkistan birlik komitesine sadakatlerini bildirmişleridir. Meclis sonunda ise çeşitli kararlar alınmıştır.

- 1- Şam'da milli Türkistan birlik komitesi şubesi açılsın
- 2- Şube başkanlığına Nuriddin Can, başkan vekilliğine İsa edendi, şube kâtipliğine ise Abdülaziz Efendi getirildi.
- 3- Tasdik için MTBK'ya sorulsun
- 4- Şam şubesinde işten çıkarılmalar Abdullah efendiye ve tasdikinde komiteye sorulsun
- 5- Bu şubenin ve MTBK'nın başkanı Veli Kayyum Han'dır.
- 6- Şube Suriye'deki siyasi bir yapılanma değildir. Yalnızca kendi milli işleriyle meşgul olacaktır.

7- Şube ve Suriye'deki Türkistanlılar MTBK'nın yolundan gidecek, Bolşevizm'e karşı Türkistan'ın milli istiklal yolundan mukaddes milli borcu ödeyecek.

8- Birliğimiz "milli Türkistan" dergisine maddi ve manevi yardımda bulunacaktır.

Kararları alınmıştır ve meclisteki kişiler imzalarını atmıştır. ("Şamda Milli Turkistan Birlik Qomitasının Şobası Açıldı", 1953, s. 50-51).

4.3.3.2. Türkiye Ziyareti

20 yüzyıl başlarında birinci dünya savaşı ve Rusya derimi hasebiyle Türkistan'dan Türkiye'ye dönem dönem göçler başlamıştır. Bu göçlerin ana merkezlerinden biri adana olmuştur. Adana'ya gelmiş olan Türkistanlılar ise burada dernekler oluşturmuştur. 1951 yılında Bayhan Alper'in evinde toplanan Türkistanlılar "Türkistanlılar yardımlaşma derneği" kurma kararı almış ve dernek 1952 yılında kurulmuştur. Nitekim Hayit'in bölgeye geldiği zaman Adana'da Türkistanlıların faaliyetleri aslında öncesinden başlamış bulunmaktadır (Koçar, 2020, s. 508).

Baymirza Hayit Şam'daki temaslarını bitirdikten sonra 31 Mayıs 1953 tarihinde Adana'ya gelmiştir. Hayit'i burada bulunan Türkistanlı vatandaşlar büyük kutlamalar ile karşılamışlardır. Hayit komite başkanının, vekillerinin ve Avrupa'daki vatandaşların selamlarını iletmiştir. Türkistan istiklal harekâtı hakkında bilgiler vermiştir. Hayit'i mersin, Tarsus, Ceyhan ve başka şehirlerden gelen Türkistanlılar karşılamışlardır.

1 Haziran 1953'de Adana Türkistanlılar yardımlaşma Derneği'nin Başkan'ı Dr. Rasih Özgen ile birlikte Hayit basın toplantısı düzenlemiştir. 17 basın mensubunun katıldığı toplantıda Hayit soruları cevaplamıştır. MTBK'nın faaliyetleri ve Türkistan ile ilgili bilgiler vermiştir. 2 Haziran 1953'de Dr. Rasih Özgen, Bayhan Alper, Ahmed Kuddusi Erdoğan, Bedri Hucent, Abdülhamit Koçar ve bölgede bulunan Türkistanlılarla çeşitli görüşmeler yapmıştır. ("Milli Turkistan Birlik qomitasının Taşkılat va Ahbarat Bolım Başluğunun Şarq Mamlakatlarığa Sayahatı ve Caylardağı Muhacırlarımıznın Yığılışları, Çıqarğan Qararları", 1953, s. 34)

Baymirza hayit türkistan lejyonu hakkında ve savaş sonrası türkistanlıların durumu hakkında dinleyicilere bilgi vermiştir. Görüşmeye katılanlar SovyetRusya'nın emperyalizmine karşı birlikte hareket edeceklerini bildirmişlerdir. MTBK'nin önderliğinde çalışmalarına devam edeceklerini komiteye maddi ve manevi desteklerde bulunacaklarını açıklamışlardır.

19 Haziran 1953'de geniş kapsamlı bir toplantı yapılmıştır ve bu toplantıya 500'den fazla türkistanlı katılmıştır. Hayit toplantıda konuşma yapmıştır ve konuşmasını türkistanın bağımsızlığı, birlikn beraberlik gibi konular ihtiva etmiştir. Yine maddi ve manevi destekle bunların mümkün olacağını da yinelemiştir. Hayit'ten sonra söz alan Bayhan Alper Türkistanın bağımsızlığı için bütün gücümüzden mücadele edeceğiz demiştir. Hayit kapanış konuşmasında ise bağımsız ve hür yaşamamız hiç uzakta değil diyerek umutlu bir konuşmayla konuşmayı kapatmıştır.

Meclis tekrar 21 Haziran 1953'de açılmıştır. Toplantıyı açan Abdulhay Maksım Türkistanlı vatanın bağımsızlığı yolunda şehit düşen aydınları hatırlatmıştır. Münervver Kari, Müftü Sadriddin Han, Enver Paşa, Mustafa Çokay, Çolpan gibi önemli milli liderler hatırlatılmıştır. Türkistan istiklali için ve bunun uğrunda mücadele eden liderler için kur'an-ı Kerim okutulmuştur ("Milli Turkistan Birlik qomitasının Taşkılat va Ahbarat Bolım Başluğunın Şarq Mamlakatlarığa Sayahatı ve Caylardağı Muhacırlarımıznın Yığılışları, Çıqarğan Qararları", 1953, s. 35)

Hayit, kapanış konuşmasında yaptıkları faaliyetlerin batılı devletler tarafından destek gördüğünü anlatmıştır. Hayit'in sözlerinden sonra görüşmeye katılan türkistanlılar mücadelelerinden vazgeçmeyeceklerini bildirmişler Veli Kayyum Han'a bağlılıklarını bildirmişlerdir.

Adanadaki Türkistanlılar kararlar almışlardır:

1- Adanadaki türkistanlılar olarak MTBK'in başkanı Veli Kayyum Han'ı önder olarak biliriz ve komitenin yanında olduğumuzu bildiririz.

2- Bağımsızlığımızın almak için bugüne kadar binlerce kurban verdik, fakat mücadeleyi bağımsızlık alınana kadar devam edecektir.

3- Türkistan halkı emperyalist bir devletin altında yaşamayı kabul etmemektedir. Rus kızıl ve beyaz birdir. Hiçbir emperyalist güç kabul edilemez.

4- Milli birliğimizi bozmak isteyenlere ve işbirliği yapanlara karşı durmaktayız.

5- MTBK'nın Adana'daki vekili olarak seçilen Bayhan Alper'i MTBK'nın tanıyışını talep ediyoruz.

6- Türkistan halkını ezen ve katleden Ruslara karşı MTBK'a bağlıyız.

7- Yurttaşlarımız arasında maddi ve manevi yardımlaşma ve kadro yetiştirmeye önem verilmelidir.

8- Senelerden beri zulüm ve esaret gözyaşlarımızı silen bizi öz evladı olarak gören Türkiye Cumhuriyeti hükümetine ve halkına sonsuz şükranlarımızı bildiririz.

9- Milli davamız Türkistan, bütün Türk ve İslam ülkelerinin hürriyetleri, refahı ve ilerlemesidir. Bugün yaşamakta olduğumuz Türkiye Cumhuriyetinin vereceği her türlü göreve hazırız.

Bu kararlar toplantıya katılan 500'den fazla kişi adına temsil edilen kişiler tarafından imzalanmıştır.

Hayit Adana'da yürüttüğü çalışmalardan memnuniyetle ayrılmış ve 23 Haziranda İstanbul'a geçmiştir. Burada Türkistanlılar görüşmüştür. İstanbul'da Türkistanlılarla yapılan toplantıda Türkistanlılar, Türkistan'ın bağımsızlığı için komiteyi desteklediklerini ve bir fikirde olduklarını beyan etmişlerdir. İstanbul'daki Türkistanlılar adına 34 Türkistanlının imzaladığı kararlar komiteye verilmesi için Hayit'e teslim edilmiştir. Hayit buradan da Ankara'ya geçmiştir. Burada İbrahim Yarkın, Sait Ali Ankara ve Mecit Okay ile görüşmüştür. MTBK'nın milli sahada yaptığı faaliyetler hakkında bilgiler vermiştir ve onların düşüncelerini almıştır ("Milli Turkistan Birlik qomitasının Taşkılat va Ahbarat Bolım Başluğının Şarq Mamlakatlarığa Sayahatı ve Caylardağı Muhacırlarımıznın Yıgılışları, Çıqarğan Qararları", 1953, s. 36-37)

4.3.3.3. Ürdün Ziyareti

Baymirza Hayit Türkiye'deki görüşmelerinin ardından 25.06.1953'de Ürdün'ün başkenti Amman'a geçmiştir. Amman'daki Türkistanlılar Hayit'i ilgi ile karşılamışlardır. Hayit, Türkistanlılara milli konular ile ilgili bilgiler vermiştir. Bununla beraber Ürdün'de tahta oturan Hüseyin Ali'yi MTBK adına ziyaret edip komite adına tebriklerini iletmiştir. Bu makamlarda Ürdün Türkistanlarına yaptıkları

yardımlardan dolayı komite başkanı Veli Kayyum han adına teşekkürlerini de iletmiştir. Amman şehrinde basın toplantısı düzenlenmiştir ve burada Hayit, Türkistan'ın milli sorunları, Türkistan Müslümanları ve İslam'ın müdafaası için verilen mücadelelerden bahsetmiştir. Basın toplantısında verilen bilgiler gazetelerde basılmış, yakın Şark radyosunda bire kaç defa duyurulmuştur.

26 Haziran 1953'de MTBK'nın Amman'daki şubesinin davetiyle Ürdün'de bir kurultay toplanmıştır. Toplantıda açılış konuşmasını Amman şube başkanı Murat Han yapmıştır. Meclis açılışından sonra da Hayit söz almış ve kendisinin seyahat nedenini açıklamıştır. Ardından komite başkanı Veli Kayyum han ve komite üyelerinin selamlarını iletmiştir. Konuşmasında Almanlara esir düşen yüz binlerce Türkistanlı esirin, nasıl MTBK bünyesi altında toplandıkları, Sovyetlere karşı savaşta sonuna kadar yaptıkları mücadeleleri anlatmıştır. Ardından MTBK'nın savaş sonrasında yaptığı faaliyetler hakkında bilgiler vermiştir. Ürdün'de MTBK şubesinin kurulması ve tanıtılması için verdikleri çabayı MTBK'nın asla unutmayacağından bahsetmiştir. Sözlerini Türkistan'ın milli istiklale kavuşması temennileriyle bitirmiştir ("Milli Turkistan Bırlık qomitasının Taşkılat va Ahbarat Bolım Başluğının Şarq Mamlakatlarığa Sayahatı ve Caylardağı Muhacırlarımıznın Yığılışları, Çıqarğan Qararları", 1953, s. 38).

Hayit'ten sonra söze Amman şube başkanı Murat Han başlamıştır. Konuşmasına Veli Kayyum Han'ın gönderdiği selamlara teşekkür ederek başlamıştır. Ardından Ürdün'de yürütülecek olan MTBK'nın faaliyetlerinde bağlılıklarını bildirmiştir. Ardından Ürdün'de yaşamakta olan Türkistanlılardan İbrahim Can, Hacı Kamaladdin Aka, Karı Zakir Aka ve Lütfücan söz almışlardır ve MTBK'nın faaliyetleri için şubede göreve talip olduklarını belirtmişlerdir. Bütün konuşmalar bittikten sonra meclis kararları oluşturulmuştur. Milli mücadele yolunda şehit düşmüş kişiler için kuran okunmuştur. Kurultayda oy çokluğu ile şu kararlar alınmıştır;

1- Şubemizin merkezi MTBK'dır. Komite bağımsızlık mücadelesinde yol göstericidir. Komitenin başkanı veli kayyum Han'dır. MTBK'ya geçmişten beri Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele ettiği ve Türkistanlıları bir bayrak altında toplamayı gaye edinmiştir. MTBK'a her türlü maddi maddi ve manevi destek yapılacaktır.

2- Güzel Türkistan'ımızı zorluk ve baskı ile işgal eden Ruslara karşı dini ve milli mücadelemiz ülkemiz bağımsızlığa kavuşana kadar devam edecektir.

3- Bu bağımsızlık yolumuza engel olmaya çalışan Ruslara ve Rusçulara cevabımız nettir. Onlara şiddetle karşı çıkacağız ve yolumuzdan asla sapmayacağız.

4- Milli Türkistan birlik komitesine gönülden bağlı olduğumuzu bildiririz ve ondan başka teşkilatı tanımıyoruz ("Milli Turkistan Bırlık qomitasının Taşkılat va Ahbarat Bolım Başluğının Şarq Mamlakatlarığa Sayahatı ve Caylardağı Muhacırlarımıznın Yığılışları, Çıqarğan Qararları", 1953, s. 39).

Bir bayrak, bir fikir, bir yoldan gidip din hürriyetimizi ve vatanımız Türkistan'ın istiklali için mücadele edeceğiz. Bu kutsal gayeye erişmek için tanrı yardımcımız olsun. Meclis kararları bu şekilde alınmıştır. Ürdün'deki Türkistanlılar adına karar imzalanmıştır ("Milli Turkistan Bırlık qomitasının Taşkılat va Ahbarat Bolım Başluğının Şarq Mamlakatlarığa Sayahatı ve Caylardağı Muhacırlarımıznın Yığılışları, Çıqarğan Qararları", 1953, s. 40).

4.3.3.4. Mısır Ziyareti

Baymirza Hayit 05.07.1953 tarihinde mısıra gelmiştir. Hayit mısırdaki cumhuriyetin ilan edilmesi hasebiyle, MTBK adına yeni yöneticileri tebrik etmiştir. Burada yine temaslarda bulunmuştur. Tarım ve gıda bakanı, Al-Ahzar şeyhi, Al-Ahzar üniversite rektörü, İslam Halklarını kurtarma Cemiyeti'nin reisi Mübaşir Al-Terazi, Al-Azhar Müdürü Dr. Behay gibi kişilerle görüşmeler yapmış ve Türkistan'ın kurtuluşu için yapılan faaliyetler hakkında bilgiler vermiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda Mısır'daki siyasi ve dini liderler MTBK'ya Türkistan'daki kardeşlerine bağımsızlık için başarılar dilemişlerdir.

07.07.1953'de yapılan İslam halklarını kurtarma cemiyetinin toplantısına Hayit davet edilmiştir. Bu mecliste Said Mübaşir Terazi hazretleri Hayit'in MTBK adına vekil olarak geldiğini bildirmiştir. Hayit'in yaptığı konuşma ile Türkistan hakkında bilgiler vermiştir. Konuşması ilgi ile takip edilmiş ve Hayit cemiyet başkanı tarafından tebrik edilmiştir. Hayit'in mısırdaki yaptığı konuşmalar basın tarafından yayınlanmıştır. 10.07.1953'de Kahire'de yaşayan Türkistanlılar ile kurultay çağırılmıştır. Kurultayı açan Said Mübaşir Han Mısır'daki Türkistanlıların milli alanda yaptıkları faaliyetler hakkında bilgiler vermiştir. Ardından Hayit söz

almıştır ve MTBK'nın çalışmaları ve yayınları konusunda bilgiler vermiştir. Kahire'de yamakta olan bazı Türkistanlılardan Muhammed Emin İslami, Mahmut ve Bekir bey söz almış ve MTBK'nın faaliyetlerinden emin olduklarını dile getirmişlerdir (“Milli Turkistan Bırlık qomitasının Taşkılat va Ahbarat Bolım Başluğının Şarq Mamlakatlarığa Sayahatı ve Caylardağı Muhacırlarımıznın Yığılışları, Çıqarğan Qararları”, 1953, s.40).

Türkistan Hayriya Cemiyet'inden Şeyh Yunus MTBK'ya her türlü maddi ve manevi yardımın verilmesini ve milli Türkistan dergisine abone olunmasını tavsiye etmiştir. Kurultay biterken oy çokluğu ile şu kararlar alınmıştır. Türkistanlı muhacirler aziz vatan Türkistan'ın tam bağımsızlığa kavuşması için çalışacak ve yalnızca MTBK'yı komite olarak tanıyacaktır. Ve yeni MTBK'nın hizmetinde olduklarını bildirmişlerdir (“Milli Turkistan Bırlık qomitasının Taşkılat va Ahbarat Bolım Başluğının Şarq Mamlakatlarığa Sayahatı ve Caylardağı Muhacırlarımıznın Yığılışları, Çıqarğan Qararları”, 1953, s. 41).

4.3.3.5. Suudi Arabistan Ziyareti

Önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi 1951 yılından sonra Milli Türkistan dergisi birkaç dilde çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde Suudi Arabistan'da yaşamakta olan Zuhuriddin Abid, dergi ile bu dönemde tanışmıştır. Kendisi de bir Türkistanlı olarak MTBK'nın amacı ve yapmaya çalıştığı faaliyetler onu etkilemiş ve bu faaliyetlere destek vermek istemiştir. Veli Kayyum Bey'e ulaşmaya çalışmıştır. Suudi Arabistan'da yaşayan Türkistanlılar ile beraber toplantılar tertip etmişler ve MTBK için yapılabilecekleri konuşmuşlardır. Kayyum han ve Baymirza Hayit ile mektuplaşmalar ile temaslarını sürdürmüştür (Türkistani, 2013, s. 21).

Suudi Arabistan'da birkaç genç aydın bir araya gelerek 12 Haziran 1951'de MTBK'nın bölgede şubelerini açmışlardır. Şube üstlendiği görevleri yerine getirmek için çalışmalarını sürdürmüştür. 1953 yılı mart ayında Mekke'de şube toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda birtakım kararlar alınmıştır (Türkistani, 2013, s. 59).

Baymirza Hayit yaptığı seyahatler neticesinde mısırdeki temaslarını bitirdikten sonra 15 Temmuz 1953'de Suudi Arabistan'a gitmiştir. Cidde havaalanında 200'den fazla Türkistanlı tarafından karşılanmıştır. Hayit, veli kayyum han ve komite adına selamları iletmiştir. Otele yerleştikten sonra kendisini karşılayan

Türkistanlılar ile MTBK'nın faaliyetleri hakkında sohbet etmiştir. Harekâtlarının amacının Türkistan'ı Rus emperyalizminden kurtulmak ve bağımsız bir Türk İslam devleti kurmak için mücadele etmek olduğunu anlatmıştır.

Hayit 22 Temmuzda Türkistanlı dini ve siyasi kişilerle beraber resmi daireleri ve yöneticileri ziyaret etmiştir. Burada MTBK adına krala, dışişleri bakanına, emir ve yöneticilere teşekkür etmiştir. Ziyaretler sırasında Türkistan hakkında bilgiler vermiştir. Arap gazeteleri bu ziyaretlerin haberini yayınlamışlardır. 25 Temmuz tarihinde birkaç Türkistanlı ile Taif'e geçmiştir. Taif'te bulunan Türkistanlıların isteği ile bir toplantı tertip edilmiştir. Bu toplantıya 700 kadar kişi katılmıştır. Hayit söz alarak öncelikle MTBK başkanı Veli Kayyum Han'ın ve komide vekillerinin selamlarını iletmiştir. Komiteye yardımlarından dolayı teşekkür etmiş ve komitenin kuruluşundan itibaren yaptığı faaliyetler ile ilgili bilgi vermiştir. Hayit'ten sonra Altınhan Töre söz almıştır ve MTBK'nın izlediği yolun doğruluğu ve komiteye bağlılıklarını dile getirmiştir (Koçar, 2018, s. 132-133).

28 Temmuzda Taif valisi Baymirza Hayit adına bir ziyafet vermiştir. Bu ziyafete kalabalık bir katılım olmuştur. Taif valisi Amir Bim Mamur MTBK'ya çalışmalarında başarılar dilemiştir. Aynı akşam Taif'te bulunan doğu Türkistanlı aksakallar tarafından toplantı düzenlenmiş ve Hayit de davet edilmiştir. Toplantıda 1500'den fazla kişi katılmıştır. Doğu Türkistanlı aydınlardan Sıdık Abdulkadir Hâkim söz alarak Hayit'in toplantıda bulunduğunu MTBK'nın faaliyetleri hakkında da bilgiler vermiştir. Konuşmasında MTBK'nın yanında durarak vatan millet bağımsızlığı için gayret edilmesi gerektiğini anlatmıştır. Konuşmasını yaşasın MTBK sözleriyle bitirmiştir. Ardından Hayit söz almış ve MTBK'nın esas maksadı hakkında bilgiler vermiştir. Yabancı devletlerin işgalinden kurtararak İslam esaslarına uygun bir Türk devleti kurmak olduğundan bahsetmiştir. MTBK'nın ana gayesinin bölünmez parçalanmaz bir büyük Türkistan kelimesine inandıklarını açıklamıştır. Konuşmasını Suudi Arabistan kralına ve yönetimine Türkistanlılara karşı gösterdikleri her türlü maddi ve manevi yardım için teşekkür etmiştir. Hayit'in konuşmasının ardından Altınhan Töre söz alarak Suudi Arabistan'da yaşayan Türkistanlıların komiteye sadık olduğunu ve aynı yoldan gideceklerini söylemiştir (Koçar, 2018, s. 133-135).

Hayit 21 Ağustos 1953'de hac ibadetini yerine getirmiştir. Hac ibadetini yerine getirirken burada bulunan başka ülkelerin temsilcileriyle irtibat kurar ve

toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda Hayit Türkistan'ın coğrafyası, tarihi ve gelenekleri hakkında bilgi vermiştir. Türkistan'ın Rus emperyalizminden çektiği sıkıntılardan bahsetmiş ve MTBK'nın yapmakta olduğu faaliyetleri anlatmıştır. Arafat dağında yapılan bu sohbette çeşitli ülkelerden gelen temsilcilerin ilgisini çekmiştir. Iraklı Amcad az-Zahavi söz alarak Türkistanlı hakkında kısa bir bilgi vermiş ve Müslümanların Türkistanlılar için mücadele etmesi gerektiğini söylemiştir. Türkistan halkının çektiği ıstırapı birleşmiş milletlere müracaat ederek bildirisip yardım istemeyi teklif etmiştir. Bunun üzerine birleşmiş milletlere telgraf çekilmiştir. Telgrafta Sovyet Rusya'nın Türkistanlılara yapmakta olduğunun insan hakların aykırı olduğu belirtilirken uluslararası toplumdan tecrit edilmeleri gerektiğini yazmışlardır. Bu telgraf mısır, Pakistan, Suriye, Türkiye, Afganistan, Umman, Filistin, Burma, Zambiya, Ürdün, Sudan, Seylan ve Hindistan vekilleri tarafından imzalanmıştır. Bu telgraf ayrıca Al-Ahram ve Al-Mısır gazetelerinde yayınlanmıştır. Yapılan toplantı büyük ilgi toplamıştır ve Müslümanlar bu sayede Türkistan'ın sorunları hakkında fikir sahibi olup yardıma hazır olduklarını bildirmişlerdir (Koçar, 2018, s. 136-137).

Hac ibadeti sebebiyle Arafat dağından bulunan birçok ülkeden gelmiş olan Türkistanlılar 19 Ağustos 1953'de büyük bir toplantı düzenlemiş bu toplantıya Baymirza Hayit'te katılmıştır. Toplantıda Türkistanlar birtakım kararlar almışlardır. MTBK ve başkanı Veli Kayyum Han'a Türkistan bağımsızlığı için yaptığı çalışmalarda takdir ediyor ve başarılar dilemişlerdir. Komiteyi kalpten desteklediklerini, MTBK'nın iç ve dış siyasetine samimi şekilde uyacakları ve bağımsızlık için yılmadan çalışacaklarını bildirmişlerdir. Suudi Arabistan'daki Türkistanlılar adına bu karar belirli kişiler tarafından imzalanmıştır (Koçar, 2018, s. 137-138).

4.3.3.6. Pakistan Ziyareti

Baymirza Hayit Suudi Arabistan'daki temasları tamamladıktan sonra 7 Eylül 1953'de Pakistan'a geçmiştir. Öncelikle Karaçi'ye ulaşmıştır. Burada Hayit'i hava alanında sevinçle karşılamışlardır. Kısa süreli muhabbette Hayit komitenin ve komite başkanı Veli Kayyum Han'ın selamını iletmiştir. Ardından MTBK'nın faaliyetleri hakkında bilgiler vermiştir. Türkistanlıların yaşadıkları ülkelerin iç ve dış siyasetlerine karışmaksızın Türkistan istiklali için mücadele ettiklerine vurgu

yapmıştır. Rusların ve Çin'in Türkistan üzerindeki emelleri hakkında kıs bir bilgi vermiş ve konuşmasını bu şekilde bitirmiştir.

Karaiçi'deki Türkistan muhacirler birliği 18 Eylül 1943'de bir toplantı düzenlenmiştir. Karaiçi'de bulunan Türkistanlılar toplantıya katılmıştır ve açılışını birlik başkanı yapmıştır. Pakistan'daki Türkistanlıların milli sahalarda yaptıkları çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında Hayit söz almış ve Türkistan'ın sorunları, tarihi ve medeniyeti ile ilgili bilgiler vermiştir. Toplantıya katılan Türkistanlılar MTBK'nın gittiği yolu ve faaliyetlerini kalpten desteklediklerini bildirmişlerdir (Koçar, 2018, s. 138).

Hayit Karaiçi'de bulunurken Zuhuriddin Abid'e gönderdiği bir mektubunda Pakistan'da yaşayanlar için milli komiteyi desteklediklerini, Türkistan konusu ile ilgili çok bilen ya da hiç bilemeyen insanların mevcut olduğundan bahsetmiştir (Türkistani, 2013, s. 73).

Karaiçi'deki Türkistanlı muhacirler 18 Eylül 1953 tarihinde yapılan toplantı sonucu bazı kararlar almışlardır. MTBK'nın yolundan gitmeyen gruplara karşı olduğu, komite üyelerine ve başkanına şükranlarını bildirdiklerini, MTBK'nın vereceği her göreve hazır oldukları, Rusya ile işbirliği yapanları vatan haini olarak gördüklerini ve büyük yurttaşların MTBK etrafında toplanması gerektiğini bildirmişlerdir. Bu kararları Karaiçi'de toplantıda toplanan belirli kişiler imzalamıştır. Hayit, Karaiçi'deki görevini bitirdikten sonra Peşavur ve Lahor şehirlerinde yaşamakta olan Türkistanlılarla görüşmüştür. Görüşmelerde MTBK'nın faaliyetleri hakkında bilgiler vermiştir. Burada bulunan Türkistanlılar da yine MTBK'a bağlılıklarını bildirmişleridir (Koçar, 2018, s. 139-140).

4.3.3.7. Hayit'in Ortadoğu Ziyaretinin Basındaki Yeri

Baymirza Hayit'in Ortadoğu ülkelerine yaptığı ziyaret basında geniş alanda yer almıştır. Edinilen bilgilere göre Türkiye'de yayımlana gazeteler geniş şekilde bilgi vermişlerdir (Koçar, 2018, s. 140).

30.06.1953 tarihinde Amman'da yayınlanan Al-Jazire gazetesinde Baymirza hayit'in gazete idaresini ziyaret etmesi, yine aynı ziyaret esnasında Türkistan konusunda ve MTBK ile ilgili bilgi verdiği yazılmıştır. 24.05.1953 tarihinde Al-Yavn gazetesinde yayımlana habere göre ise Lübnan ve orta şark vilayetlerini ziyaret

eden Hayit'in, Berlin'de Bolşevik hükümetine karşı Türkistan istiklali için mücadele etmekte olan, MTBK ve onun faaliyetlerini anlatmak için gelen Baymirza Hayit ile ilgili haber yapmıştır. 30.06.1953 tarihinde Al-Ürdün gazetesinin yazısında MTBK vekili adına, Orta Doğu memleketlerine ve Pakistan'a ziyaret eden Hayit ile ilgili bilgi verilmiştir. Türkiye, Lübnan, Suriye'ye yaptığı ziyaretlerden bahsedilmiştir ("Türkistan Millî Azadlık Harekatı İslam Matbuatlarında", 1953, s. 42-43).

Hayit'in Ortadoğu memleketlerine yaptığı ziyaret ve yaptığı temaslar yukarıda bahsi geçen gazeteler gibi birçoğunda haber olarak neşredilmiştir. Hayit yaptığı toplantılar ve görüşmeler sırasında basın mensuplarına röportajlar vermiş ve Türkistan davası ve MTBK ile ilgili bilgileri vermiştir.

Hayit'in 5 aylık süren bu seyahatinden sonra orta doğu ülkelerinde şubeler açılmıştır. Şube açılmayan yerlerde ise temsilcilikler oluşturulmuştur. Aynı zamanda MTBK ile muhacirlerin arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi için ülkelere temsilcileri seçilmiştir. Buna göre İtalya'da M. Said Kerimi, Türkiye'de Salih Erkinol, Ürdün'de Mehmet Murathan, Irak'ta Muhammed Ali, Pakistan'da Mahmut Aykarlı, Arabistan'da ise Zuhuriddin Türkistani ülke temsilcisi olarak görevlendirilmişlerdir (Andican, 2020, s. 472).

4.4. Baymirza Hayit'in Eserleri ve Kendisi İçin Yapılan Değerlendirmeler

4.4.1. Baymirza Hayit'in Kısa Bibliyografyası

Baymirza Hayit'in kitapları risaleleri ve yüzlerce makalesi bulunmaktadır. Bu eserlerinde ana konu hep Türkistan ve bunun çevresinde şekillenmiştir. İlk yazdığı kitap olan 20. Yüzyılda Türkistan eseri Avrupa'da büyük yankı uyandırmıştır. Türkistan ile ilgili çalışmaların az olması ve döneminde anlattıklarına benzer yazılan kitabın yalnız Sir Olaf Caroe tarafından yazılmıştır. Kaynak azlığı ve bu alanda çalışılmamış olması Hayit'in kitabını çok önemli bir ana kitap haline getirmiştir.

Hayit kitaplarında Rusların Türkistan'ı işgalinden, Türkistan'ın coğrafi bölgesinden ve ekonomik, siyasi özellikleri gibi birçok konu hakkında bilgiler vermiştir. Sovyetlerin İslam üzerinde uyguladığı politika, Türklerin milli

benliklerinin kaybettirilmesi için yaptıkları uygulamalar ve Türkistan'ın nasıl, neden işgal edildiği konuları işlenmiştir. Kitaplarının hepsinde verilen mesaj Türkistan'ın bağımsızlığa kazanması isteği ve arzusudur.

Hayit'in ilk eseri gibi basmacılar kitabı da çok yankı uyandıran kitaplarından birisidir. Türkiye'de dahi, Sovyetlerin görülmesini istediği şekilde anlaşılmış olan "basmacı harekâtı" hakkında detaylı bilgiler verdiği kitapta, harekâtın başlangıcı, ilerleyişi ve sonucu hakkında bilgiler vermiştir. En önemlisi ise basmacı harekâtının Türkistan'daki bir direniş olduğunu üstüne basa basa vurgulamaktadır.

Bu bölümde kısaca kitaplarının ve risalelerinin isimlerini vermekle yetineceğiz. Yalnızca bunları verilmesindeki sebep ise öncesinde yapılan eserlerde kapsamlı olarak Hayit'in bibliyografyasının verilmiş olmasıdır. Hayit, 12 kitap, 15 risale ve 296 adet makale yazmıştır (Cihangir,2000, s. 107-136). Bu makalelerden 89'u Milli Türkistan dergisi için yazdıklarıdır. Kaynak olarak ulaşılabilen makaleler bunlarla sınırlıdır ancak Hayit hayatı boyunca sempozyumdan bir başka sempozyuma koşmuştur. Buralarda verdiği bildirilerde de ana konu aynı olmuştur. Türkistan'ın milli mücadelesi ve bağımsızlığının ekseninde hareket emiştir.

Kitaplar (Cihangir, 2000, s. 107-108):

1. 20. Yüzyılda Türkistan, Darmstadt: Leske 1956, 406 S.
2. Türkistan Örneğindeki Sovyet-Rus Doğu politikası, Köln-Berlin Kiepenheuer- Witsch, 1962, 289 S.
3. Türkistan'ın Ekonomik Problemleri; Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1968, 244 S., 13 harita
4. Rusya ile Çin Arasındaki Türkistan, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Entitüsü, S. 37 1971,414 S., 15 harita, Rusya ile Çin Arasında Türkistan, İstanbul, 1975, Otağ Yay., s. 437, 5 Harita
5. Türk Dünyasında Rus Emperyalizminin İzleri, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul 1978, 388 S.
6. Avrasya'nın Kalbindeki Türkistan, Studienverlag Köln, 1980, 308 S.
7. Rus yönetimi Altındaki Türkistan ve İslam, İstanbul, ISIS Yayınevi, 1987, 549 S.

8. Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1987, 264 S.

9. "Basmacı" Türkistan'ın 1917 – 1934 Yılları Arasındaki Milli Mücadelesi, Köln, Dreisamverlag, 1992, 464 S.

10. Türkistan Araştırmaları ve Raporlar, Dreisamverlag, Köln 1997, 487 S. Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004, 447 S.

11. Milli Türkistan Hürriyet Davası "Milli Türkistan" Mecmuasında Bildirilgen Fikirler, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2004, 641 S.

Risaleler (Cihangir, 2000, s. 108-109).

1. Türkistan'ın Kısa Tarihi, Berlin, 1944, 112 S.

2. Hokand ve Alaş-Orda Milli Hükümetleri, Münster, Westf, 1950, 11 S.

3. Muhammed İkbâl ve İslam Dünyası, Köln, 1956, 22 S.

4. Taşkent'in ruhu Emperyalizmi, (Ekim 1958 Taşkent Asya ve Afrikalı Yazarlar Konferansının Seyir ve Sonuçları), (Fors chungsdienst Osteuropa) 52 S., 2. Auflage 1960; "Taşkent Ruhü", Düsseldorf: Milli Türkistan Neşriyatı 1959.

5. Türkistan ve Doğu, Bir Polemik, Düsseldorf, Forschungsdienst Osteuropa, 1960, 20 S.

6. Rus Emperyalizminin Doğu ve Gelişimi, Köln, Deutsches Industrieinstitut, 1960, 20 S.

7. Komünist Emperyalizmi Karşısında Türkistan, İstanbul, Toprak Dergisi, 1962, 36 S. Auch München, Dergi 1961, No: 25, S. 32-45.

8. İslam Ülkelerinde Sovyet Nüfusu (Arapça), Beyrut, 1965, 21 S. Auch Mekka, Al-Nadra, 1966.

9. Türkistan'daki Sovyet Koloniyalizmi ve Emperyalizmi, Oosterhout 1965, 117 S. Auch Esir Türkler, Ankara, 1966, İstanbul, Haber 7.12.1966-8.1.1977.

10. 1917'den Bu Yana Sovyetler Birliği'ndeki Türk Halkları, München, zeitschrift "Orientierung" 1966, 38 S.

11. Komünizm ve Türk Dünyası, Ankara, 1971, 67 S. Auch Ankara, Yeni Tanin, 15.08.1971-27.08.1971.

12. Türkistan Hakkında Gerçekler, New York Cologne, 1982, 22 S. Yeni Düşünce, 15.02.1983, 01.03.1983.

13. Türkistan'da öldürülen Türk Şairleri, Kardeş Matbaası, Ankara, 1971, 52 S. Dünya, Gazete, Ankara, 21.06-07.08.1971; Yeni Tanın, Ankara 4-8-14.08.1971, Türk Birliği, 1971, No. 66-67, S. 5-12.

14. Some Thoughts On The Problem of Turkestan, Cologne, 1988, 34 P.

15. Vatan Meniki Hemdir, Yayınlayan: İslam Osmanoğlu ve Muhammed Haydar, Taşkent, 1991, 44 S.

4.4.2. Baymirza Hayit'in Azası Olduğu Cemiyetler

Hayit ilmi çalışmalarına ilaveten dünyanın birçok seçkin ilim kuruluşuna, yıllar içerisinde katılmıştır. Bunlar;

1- Royal Society for Assian Affairs, London. Sir Olaf Caroe'in tavsiyeleriyle bu cemiyete katılmıştır.

2- Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Muhabir Üyesi, Ankara. Prof. Dr. Ahmet Temir ve Prof. Dr. İbrahim Yarkın'ın tavsiyeleriyle katılmıştır.

3- Permanent International Altaic Conference, A. B. D.

4- Society Ural-Altaica, Almanya – Göttingen.

5- Amerikan Council for Study of İslamic Societies, Villanova

6- İnstitute of Muslüm Minitory Affairs, Cidde.

7- Milletlerin Anti Bolşevik Birliği, Münih. Hayit bu teşkilatı teşkil eden kişilerdendir. 1945'den itibaren teşkilatın İlmi Araştırmalar ve Stratejik Problemleri Komisyonunun Başkanı olmuştur.

8- Member of Editorial Bord "Central Asian Survey" Journal, Londra.

9- Member of Editorialbord "Journal of the İnstitute of Muslim Minotary Affairs", Cidde.

10- Türkistan Araştırma Enstitüsü'nün Müdürü (Özel), Köln

11- Uluslararası Türkistan Cemiyetinin Fahri Başkanı, İstanbul- Köln. 1990 yılından sonra verilmiştir (Özcan, 1996, s. 38).

12- Özbekistan Yazarlar Birliği. 22 Ekim 1991'de Hayit Özbekistan yazarlar birliğinin 10. Kongresinde alınan ortak bir karar ile birliğe kabul edilmiştir. Hatta kendisine "Çolpan Armağanı" vermek üzere Özbekistan'a Davet edilmiştir. Uğraşlar sonucu memleketine giden Hayit'in siyasi alandaki yaşadığı problemler neticesinde

hem ülkesinden gönderilmiş hem de burada olan üyeliği iptal edilmiştir (Cihangir, 2000, s. 86-57).

4.4.3. Baymirza Hayit Hakkında Bildirilen Fikirler

Baymirza Hayit ilmi çevrede yazdığı kitapları, hayatı ve faaliyetleri dolayısıyla önemli bir kimlikle bilinmekteydi. Bunun sonucunda onun için şükran günü, hakkında kitap, makale ve tez yazıldığını anlatmıştık. Aynı zamanda Hayit için Türkiye'deki önemli tarih otoriteleri de yazılar kaleme almışlardır. Bunlardan bazılarını genel hatlarıyla aktarmaya çalışacağız.

Hayit üzerine yalnızca Türkiye'de değil yurt dışında ve Sovyetler Birliğinde de yazılar yazılmıştır. Sovyetlerde çalışmalarından dolayı karalama politikası geliştirilmiş ve hakkında birçok yayın oluşturulmuştur. Hakkında bildirilen fikirler şu şekildedir;

Dr. Abdurrahman Güzel Ankara ticaret odası dergisinde yazdığı yazıda Hayit'in kitap tahliline geçmeden onun ilim adamlığı ile ilgili görüşlerinden bahsetmiştir. Ona göre Hayit, Türk İslam ruhunun ünlü simalarından Abu İbn-i Sina, Farabi, Harezmi, Biruni gibi değerlerimizin ana vatanı olan Türkistan ile ilgili eser yazan kişilerle gurur duyulduğunu, Hayit'in Türkistan davasında hakiki simalarından olduğunu belirtmiştir. Baymirza Hayit kadar hiç kimsenin Türkistan ile ilgili eser neşretmediğini yazmış ve sonrasında Hayit'in eserinin tahliline başlamıştır (Kaynar, 1994, s. 79).

Umumi Türk tarihinin önemli simalarında olan Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu ise doğumunun 65. Yılında Baymirza Hayit'in Hayatı ve Eserleri isimli kitabın önsözünde Hayit için olan fikirlerini neşretmiştir. Kafesoğlu'na göre Hayit, askerlik ve ilim adamlığını nefsinde birleştirmeye muvaffak olmuş nadir insanlardan biridir. Eski bir deyimle "Sahib-i seyf ve kalem"¹² diyerek onun sağlam bünyeli ve iyimser tabiatlı olduğundan bahsetmiştir. Hayatının meşakkatli geçmesi ancak buna rağmen Türkistan'ın hürriyeti için olan gayretlerinden ötürü asil bir ruh adamı olarak nitelendirmiştir. Ömrünün ilk döneminde kılıç sallayarak vazifesini ifa etmişken, ömrünün ikinci döneminde de kalem tutup, yazdıklarıyla savaşmaya devam ettiğini anlatmıştır. Vatanının geleceği için parlak günler düşünen bu müstesna Türk'ün

¹²Kılıcı da kalemi de kullanmasını bilen kişi.

okuyucular tarafından daha çok tanınmasını temenni ederek yazısını bitirmiştir (Saray, 1983, s. 5).

Prof. Dr. Ayfer kaynar iki ciltlik bir eser yayınlamıştır. “Baymirza Hayit’in Eserleri ve Faaliyetleri Hakkında Bildirilen Fikirler” adını taşıyan eserinde Hayit ile ilgili yazılan haber, makale ve radyo yayınları dâhil elde edilebilen bütün kaynaklar derlenmiştir. Ayfer kaynat yine yayınladığı kitabın önsözünde Hayit ile ilgili fikirlerini paylaşmıştır. Ayfer Kaynar’a göre Hayit, Bir imparatorluğu ideolojik olarak tüm imkânları ile mücadele ettiği fakat yıkamadığı kuvvet Baymirza Hayit’in ilim gücü, vatan sevgisi ve haklı davasından kaynaklandığı anlatmıştır. Yine bunu tek başına yapmadığının eşinin desteklerinin her zaman belirtilmesi gerektiğinin de altını çizmiştir. Tüm yaşamını Türkistan’ın bağımsızlık mücadelesi için tüketmiş, güzide bir insan olan Baymirza Hayit’in Türkistan dünyası için büyük bir şans olduğunu söylemiştir. Sonunda şükranlarını ileterek kitabın önsözünde Hayit hakkındaki fikirlerini bildirmiştir (Kaynar, 1994, s. 2). Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit sempozyumunda “Baymirza Hayit’i Anlamak” başlığında bildiri sunan Ayfer kaynar burada da Hayit ile ilgili fikirlerini açıklamıştır. Onun yalnızca bir tarihçi, felsefeci değil eserleri tezlere konu olmuş, hakkında uluslararası makaleler yazılmış, iki büyük ciltte toplandığı bir mücahit olduğunu söyleyerek söze başlamıştır. Kendisinin tarih sahnesine çıkmasının ancak içerisinde yaşadığı talihsiz yüzyıl hasebiyle olduğundan bahsetmiştir. Ardından Hayit’in kişisel ve tarihi alandan önemli bilgilerini paylaşarak bildirisini devam ettirmiştir (Kaynar, 2017, s. 33).

Prof. Dr. Mehmet Saray, Hayit için 80. Yıl kitabının çıkarımından önce, kendisi ile ilgili fikirlerini paylaşmıştır. Hayit’in meslektaşlarının nazarında kıymetli bir ilim adamı ve bir Türkistan mütehassısı olmasına değinmiştir. Ancak Saray için yalnızca bir ilim adamı ve Türkistan mütehassısı değil aynı zamanda bir Türkistan sevdalısı ve eşine az rastlanır bir dost olduğunu söylemiştir. Türkistan için yabancı ordularda kılıç sallarken de ilmi araştırmalar yaparken de dünya çapında şöhrete erişmiş olduğu yazdığı eserlerin modern tarih araştırmaları kapsamında çok kıymetli ilim mahsulleri olduğunu belirtmiştir. Atatürk’ün ve Hayit’in de istediği bir ansiklopedi olan Türkistan ansiklopedisi ile ilgili Hayit’in fikirlerinden bahsetmiş, kendisinin de bu fikre katılmamasının mümkün olmadığını belirterek yazısını bitirmiştir (Kaynar, 1994, s. 541-543). Hayit için söylediği en önemli sözlerden birisi de onu övenlerin haklı tenkit edenlerin ise haksız olduğu konusundaki

görüşüdür. Saray'a göre Hayit'in Türkistan konusunda engin bir bilgisi vardır ve kendisi de bu bilgilerden istifade etmiştir (Ekşi ve Cihangir, 1999, s. 25-26).

Prof. Dr. Ahad Andican, 27.11.1993 tarihinde Hayit için gerçekleştirilecek olan şükran gününün haberini verirken aynı zamanda tercüman gazetesinde yazdığı yazıda kendisi ile ilgili fikirlerini de bildirmiştir. Andican'a göre Hayit Türkistan isminin çağrıştırdığı iki önemli isimden birisidir. Biri Başkurdistan ve Sovyetlerle ilgili birçok meselede herkes tarafından bilinen ve Türkiye'de uzun yıllar akademik alanda faaliyet yürüten Zeki Velidi Togan diğeri ise Baymirza Hayit olarak sıralamıştır. Yaptığı çalışmalar ve yazdığı eserler ile dünya gündemine Türkistan meselesini duyurabilmesine dikkat çekmiştir. Ayrıca Andican'a göre Hayit'in en önemli özelliği fikirlerini ifade ederken önyargılı ve altını dolduramayacağı türden yorumlar yapmıyor oluşudur. Onun yazdıkları geniş kaynak kullanımıyla ciddi bir bilimsel çalışma gerçekleştirdiğini ve sonunda bu bilimsel çalışmalarını batı dünyasına kabul ettirmesinden bahsetmiştir.(Kaynar, 1994, s. 593-954) Hayit gerçek anlamıyla Türkistan kavramını yaşatan bir adam olarak görülmüştür. Andican'a göre Sovyetlerin tarih sahnesinden silmeye çalıştığı Türkistan kavramını sahiplenen ve onun için bütün hayatını bu işe vakfetmiş bir ilim adamıdır (Andican, 2017, s. 23).

Prof. Dr. Abdulkadir Donuk'ta yine Ahad Andican'ın yazdıklarına paralel bir açıklamada bulunmuştur. Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit sempozyumunda bildiri sunmadan önce Hayit ve Zeki Velidi Togan'ın Türkistan tarihi denince akla gelen iki önemli büyük olduğunu, ömürlerini bu dava için harcamış oldukları ve yine bu alanda oluşmuş olan büyük bir ilmi boşluğu doldurduklarını belirtmiştir. Kendilerinin araştırmacılar için rehberlik vazifesinde olduklarında belirtmiştir. Ardından bildirisine Türkistan tarihi işle ilgili tarihi bilgiler vererek devam etmiştir (Donuk, 2017, s. 15).

Türkistanlılar kültür ve sosyal yardımlaşma derneği genel sekreteri Prof. Dr. Salih Aynural, Baymirza Hayit için gerçekleştirilen şükran gününde konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Hayit ile ilgili fikirlerini bildirmiştir. Hayit için 76 yıllık hayatının büyük bir kısmını Türkistan davası için harcadığı, Türkistan'ın istiklal ve hürriyeti için gerek silahla gerek kalemle mücadele ettiği, aynı zamanda yazdığı birçok kitap ve makaleleriyle Türkistan mesellerine ışık tuttuğundan bahsetmiştir. Onun için esir Türkistan halkının dış dünyadaki sesi ve kulağı olan büyük bir ilim

adamı, yüce bir insan olduğunu, şükran günden ona ne kadar teşekkür edilse az olduğunu söyleyerek konuşmasını tamamlamıştır (Kaynar, 1994, s.595).

Baymirza Hayit'in silah ve mefkûre arkadaşı Husan İkrâm yine şükran gününde yaptığı konuşma ile Hayit hakkındaki fikirlerini anlatmıştır. Hayit'in hayatının 50 yılını ilmi çalışmalara harcadığını, Türkistan'ı Rus sömürgeciliğinden kurtarmak için mücadele verdiğinden bahsetmiştir. Konuşmasının devamında Hayit'in asker olarak da korkmaz bir savaşçı olduğundan ve genel olarak hayatından kısa bilgiler vererek konuşmasını devam ettirmiştir. Konuşmasının sonunda Hayit için iyi dileklerini sunmuş ve bitirmiştir (Kaynar, 1994, s. 601).

Azerbaycan eski cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey'de Hayit için fikirlerini bildirmiştir. Öncelikle 20. Yüzyılın Hayit gibi birçok âlim ve mücahit yetiştirdiğinden bahsetmiştir. Ardından Hayit ve onun gibi önemli ilim insanlarının Çağdaş Türk tarihini yarattılar ve yazdılar diyerek yüksek bir konuma koymuştur. Hayit için kendisini Türkistan mücadelesine adanmış neheng bir dağdır diyerek anlatmıştır. Konuşmasına Hayit için Sovyetlerde yazılan bildirimlerin çokluğundan bahsederek devam etmiştir. Konuşmasının sonunda ise Hayit'in yalnızca bir tarihçi değil aynı zamanda sosyal ilimlerin bilicisi olduğu, kendisinin hoşsohbet bir mücahit olduğu şeklinde devam ettirmiştir. Türkün bağımsızlık ve demokrasi için yolunu ışıklandıran kişilerin aydınlar olduğunu ve Hayit'in de bu ışıklardan biri olduğunu söyleyerek yazısını bitirmiştir (Ekşi ve Cihangir, 1999, s. 11-13).

Turan Kültür Vakfı Başkanı Rasim Ekşi, yayınlanan Dr. Baymirza Hayit Armağanı kitabı için yazdığı yazısında Hayit'in hayatı ile ilgili bilgiler vermiş ardında Hayit için fikirlerini yazmıştır. Hayit'in 60 yıllık mücadele hayatının kısa bir şekilde anlatmanın mümkün olamayacağını, Türkiye'de Hayit ile ilgili basında yeteri şekilde yer almadığını söylemiştir. O ata topraklarımız Türkistan için kelle koltukta savaşmakla kalmamış aynı zamanda Türkiye'nin de aynı duruma düşmemesi için caba göstermiştir. Ancak Türkiye'nin buna gözünü kapatmış olmasında şikâyet etmektedir. Rasim Ekşi yazısının sonunda Baymirza Hayit'in son yarım asırlık dönemde Türklü kalemi için Rus ve Çin'e karşı mücadele bayrağı açan üç Türk büyüğünden birisi olduğunu söylemiştir. Bu kişiler Alparslan Türkeş, İsa Yusuf Alptekin ve Dr. Baymirza Hayit'tir demiş ve bu kişilere Türk insanının özgürlüğünü savunan herkesin müteşekkir olması gerekli diyerek yazısını bitirmiştir (Ekşi ve Cihangir, 1999, s. 15-17).

Prof. Dr. Orhan Kavuncu 2006 yılında Hayit'in vefatı sebebiyle "Türk yurdu" dergisine yazdığı yazı ile hayatı hakkında kısa bir bilgi vermiştir. Vefatıyla Sovyetler birliği ve Türkoloji alanında büyük ve yeri doldurulamaz bir boşluk açıldığını söylemiştir. Ayrıca kendisi Türkistan davasına adanmış bir kişi olduğundan da bahsetmiştir (Kavuncu, 2006, s. 57).

Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit sempozyum açılışını İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Fikret Turan açılış konuşması yapmıştır. Bu konuşmada Hayit ile ilgili fikirlerini bildirmiştir. Ömrünün büyük kısmını vatandan uzakta geçirmek zorunda kalmış, soruşturmalar uğramış, ancak her zaman vatanın bağımsızlığı için mücadele etmiş bir ilim insanı olan Hayit'i daha iyi anlamamızı sağlayacak olan bilimsel çalışmalar ve bilim adamlarına şükranlarını sunmuştur. Konuşmasını sempozyum için orada bulunan herkese teşekkür etmiş ve konuşmasını tamamlamıştır (Turan, 2017, s. 8-9).

Doğumun 100. Yılında Baymirza Hayit sempozyumunda Doç. Dr. Sevinç Qasımova ise Baymirza Hayit ile ilgili bildirisinde öncelikle Hayit'in doğup büyüdüğü ortam hakkında bilgi vermiştir. Ardından Hayit'in fikir dünyası ve yaptıklarını anlatmıştır. Hayit'in anlatmaya çalıştığı basmacı harekâtına karşı Sovyetlerin verdiği tepkilerin üzerinde durmuş ve bu olayları gören büyük Türkolog ve oryantalist olarak bahsettiği Baymirza Hayit'in Türkistan'ı dünyaya tanıtan, türkün ve Türkistan'ın tarihinin yeniden yazılmasını hayal eden bir insan olarak anlatmıştır. Bu fikre sahip kişilerin arasında Hayit, önemli bir yer taşımaktadır. Fakat Hayit ile ilgili çok sayılı eser ve yazısı olmasına rağmen hayatı ve mücadelesinin tahlili ve tetkikinin günümüzde az eserde yazıldığından bahsetmiştir. Hayit'in vatan sevgisinin ne denli büyük olduğu ve böylesine çok memleketini seven bir kişinin mülteci hayatı yaşamasının onun için ne türlü zor olabileceğini de eklemiştir. Bildirisine Hayit'in hayatını anlatarak devam etmiştir (Qasımova, 2017, s. 58-59).

Dadakhon Khasanov, Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit sempozyumunda bildiri sunan akademisyenlerden birisidir. Kendisi Sovyetlerde yaşayan bir kişi olarak Hayit'in bölgedeki Türklere yaptığı çalışmaların nasıl bir tesiri olduğunun kesin bir kanıtı niteliğindedir. Bildirisinden Hayit için Türkistan halkları, özellikle Özbek Türklerinin bağımsızlığı mücadelesinde rolünün büyük olduğunu söylemiştir. Bunu şahsi hayatında yaşadığına vurgu yapmıştır. Onun eserlerinde bulunan eserleri okuduğunda Türkistan'ın gerçek tarihini, son asırdaki acı

hakikatini idrak edebilmiştir. Dost ve düşmanı ayırmaya ve milli şuurunun gelişmesinde Hayit'in çok büyük bir katkısı olduğunu belirtmiştir. Hayit'in etkisi sonucunda Khasanov, Türkistan halklarının bağımsızlığı için çareler aramaya başlamıştır. 1970'lerden itibaren başlatılan milli bağımsızlık mücadelesinde Baymirza Hayit'in her zaman manevi bir rehber ve ilham kaynağı olduğunu söylemiştir. Khasanov'un yaptığı Birlik Halk hareketi, Türkistan İslam Demokratik Partisi" vatan İstiklal Cephesi" gibi çalışmalarında her zaman Hayit'in fikirlerinin ışığında yapmışlardır. Aynı zamanda Khasanov Hayit'e olan hayranlığını ve saygısını yazdığı şiir ve bestelerle de icra etmiştir. Onun için "Üstadım", İstirap", Baymirza Hayit'in Hasreti", gibi besteler yapmıştır. Ve son olarak son 25 yıllık eserlerinin toplandığı kitabını da Baymirza Hayit'e armağan etmiştir. Khasanov'a göre Hayit'in Türkistan'ın bağımsızlığı mücadelesindeki rolü unutulmamalı ve herkes tarafından bilinmelidir (Khasanov, 2017, s. 413-419).

Baymirza Hayit'in doğumunun 100.yılında sempozyumunun sonunda Türk ocağı İstanbul şubesi Başkanı Dr. Cezmi Bayram kapanış konuşmasında Hayit ile ilgili fikirlerini bildirmiştir. Bayram, Hayit'in tek yönlü bir şahsiyet olmadığını ve bunu birçok bilim insanında söylediğini anlatmıştır. Eserler vermiş kitaplar yazmış bir ilim adamı olduğunu ve Türkistan tarihi üzerine yazdıkları ile bu alanda ciddi bir otorite olduğundan bahsetmiştir. Hayit'in bir mücadele ve mefkûre adamı olduğunu, ilgilendiği tarihin alanı olmayan kişiler tarafından da ilgi çektiğini söylemiştir. Kendisinin namüsaıt şartlarda ömrünü geçirmiş olduğunu da belirtmiştir. Mücadele için uykusuzluğu, sıkıntıyı, üzülmeyi göze almış ve bu şekilde 90 sene yaşadığını söylemiştir. Başladığını bırakmayan yorulsa bile mücadele adamı olarak bitirene kadar devam eden birisi olduğunu ve Bayram'ında artık bu zamanda, bu şekilde insanların kalmadığını bildirmiştir. Konuşmasını Baymirza Hayit'in sadece Özbekistan'ın değil sadece Türkistan'ın değil sadece Türk dünyasının değil bütün insanların örnek alacağı bir şahsiyet olduğunu söyleyerek sözlerini bitirmiştir. Ardından sempozyumun kapanış konuşmasını yapmıştır (Bayram, 2017, s. 451-452).

Baymirza Hayit ile ilgili birçok bilim adamı gerek şahsiyeti gerekse yazdığı eserlerin ihtivası konusunda birçok fikir belirtmişlerdir. Bütün fikirler birkaç ana prensipte birleşmektedir. Onun ülkü adamı olması dayanıklı bir dirayeti ve mücadelecisi olası ve bütün ömrünü Türkistan tarihi adına yaşamış olmasıdır. Hayit gerçekten de çok çileli bir ömür geçirmiş ve bütün bu sıkıntılardan sonra dinlenmek

istememiş, sürekli yazmaya Türkistan ile ilgili her şeyi tüm dünyaya duyurmak için elinden gelenin fazlasını yapmıştır. Kendisi ile ilgili bildirilen fikirlerde dikkat çeken bir unsurda onun tarih araştırmacı yönüdür. Kendisi yanlı bir tarih anlatmaktansa tarihi dayanakları olacak şekilde anlatmış, yazmış ve araştırmalar yapmıştır. Bu özelliği onun yazdığı kitaplarda kolaylıkla fark edilmektedir. Kendisi kuru bir haklılık savunucu yerine tarihi dayanaklar ile Türkistan davasını yıllarca gündeme taşımış ve birçok ülkede bunun duyulmasının sağlamış bir fikir ve eylem adamı olmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmanın başından sonuna kadar problemler çözülmeye çalışılmış ve araştırmalar bu şekilde tamamlanmıştır. İlk bölümde Baymirza Hayit'in doğduğu ve büyüdüğü toplum, dönemin öncesinden başlamış olan siyasi koşulları değerlendirilmiştir. Çarlık Rusya'dan başlayarak, Sovyetlere kadar uzanan Türkistan coğrafyasının, Rus hâkimiyetine girişi ve Türklerin yaşadıkları sıkıntılı süreç anlatılmıştır. Bölgedeki Türklerin yaşadığı sıkıntıların ve yetişme şekillerinin neler olduğu göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümün ana hatları Hayit'in biyografisi şeklinde olmuştur. Onun doğdu topraklar ve dönemin şartlarının anlaşılması için Özbekistan coğrafyası hakkında bilgi verilmiştir. Türkistan'da olan akımlar ve Çarlık Rusya'da olan Bolşevik ihtilalinin Türklere olan yansımaları gösterilmiştir. Türklerin kurduğu devletler hakkında kısa bilgiler verilmiş ve ardından Sovyetlerin kuruluşu fikirleri ve uyguladıkları politikalar hakkında bilgiler verilmiştir. Hayit doğduğunda Türkistan'daki cedit aydınları, kurtuluş mücadelesi içinde olan basmacılar hakkında da kısa bilgiler verilmiştir. Hayit'in eğitim hayatı ve ailesindekilere yer verilmiş ve onun ilmi hayata girişi anlatılmıştır. Hayit eğitimi tamamlamadan öğretmenliğe başlamış ve yine baskılar neticesinde askere alınmıştır. Onun askeri yönü ve savaşta esir düşmesi, Almanlardan gördüğü sıkıntılı hayatına yer verilmiştir. Türkistan lejyonlarının kuruluşu ve Hayit'in burada bulunması, yazıları ve savaş sırasındaki faaliyetlerine yer verilmiştir. Yine dönemin güzel şekilde anlaşılması açısından II. dünya savaşının sebep ve sonuçları hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölüm Hayit'in hayatının tamamını kapsamaktadır. Onun vefatına kadar giden süreçteki yaşadıkları bu bölümde yer almıştır.

Üçüncü bölümde Hayit'in fikri hayatı ve MTBK içerisinde yaptığı faaliyetlere yer verilmiştir. Onun komite içerisinde yaptığı Doğu ülkelerine olan ziyaretleri ayrıntılı olarak incelenmiş ve oralarda kurduğu temaslar, hariçte bir

Türkistan davası yürütmesi konusunda gösterdiği çabalara değinilmiştir. Bu kısımda MTBK'nın kuruluşu ve amaçları hakkında da bilgiler verilmiştir.

Dördüncü bölümde Hayit'in kısa bibliyografyası verilmiştir. Ardından Hayit ile ilgili ilmi çevrelerde yapılan görüşlere yer verilmiştir. Hayit'in çalışmalarının insanlar üzerindeki geri dönüşünün ne olduğu böylece gözler önüne serilmiştir.

Baymirza Hayit 20. Yüzyılın sıkıntılı süreçlerinde hayatını yaşamış bir ilim ve faaliyet adamıdır. Onun bu döneme rast gelmesi ve bu çizgide ilerleyen bir şahsiyete dönüşmesi şüphesiz doğduğu ve büyüdüğü bölgenin sosyo- kültürel, siyasi ve iktisadi olarak yüzyılın getirdiği sıkıntıların sonucunda oluşmuştur. Hayit ile ilgili çalışma boyunca verilen bilgiler kimi zaman şahsiyeti kimi zaman yaşadığı dönemin incelemesi niteliğinde olmuş ve onun bu konjonktürde yaptığı faaliyetler incelenmiştir.

Hayit yorucu bir yüzyılın başında doğmuş olup, hayatı boyunca çok önemli sıkıntılara göğüs germiştir. Onun askeri hayatı, esareti, ilmi hayatı hiçbir zaman kolay olmamıştır. Nitekim döneminde yaşayan Türkistanlı ilim adamlarının hiç biri kolay bir hayat geçirmemiştir. Hayit ile ilgili verilen bilgiler ışığında onun Türkistan için yaptığı çalışmalar, yazdığı kitaplar, makaleler ve risaleler hepsi birer kaynak teşkil etmektedir. Kendisi Türkiye'de Türkistan araştırmaları ile ilgili, önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bunun için otorite tarihçiler dahi, aynı yorumda bulunmuş ve onun mücadelesine destek vermişlerdir.

Almanya'da esir düştüğü günden itibaren yazmaya başlayan Hayit bunu hastalanıp yazamaz hale gelene kadar devam ettirmiştir. Onun yazıları birçok kişiye ışık olmuş ve tüm dünyaya Türkistan ve Rusya arasında yaşanan sıkıntıların duyulmasına olanak sağlamıştır. Bütün ömrü boyunca durmadan ilmi araştırmalarına devam etmiştir. Kendisi vefat etmeden önce yapmak istediği fakat yapamadığı çalışmalar olmuştur. Ömrüne bunca güzel çalışmayı sığdırabilen bu kişi, kaç yaşında olursa olsun üretme ve paylaşmaktan başka bir şey istememiştir.

KAYNAKÇA

- Andican, A. (2017). Dr. Baymirza Hayit'in Milli Türkistan Birlik Komitesi içerisindeki faaliyetleri. *Doğumunun 100. yılında Baymirza Hayit ve günümüzde Türkistan tarihi araştırmaları uluslararası sempozyum bildirileri*, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, ss. 23-31.
- Andican, A. (2020). *Cedididzmden bağımsızlığa hariçte Türkistan meselesi*. (2. Baskı) İstanbul: Ötüken Yayınları
- Armaoğlu, F. (2019). *20. yüzyıl siyasi tarihi (1914-1995)*.(26. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap.
- Aydın, M. K. (2019). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, faaliyetleri ve Türkiyenin yaklaşımları. *Tarih Okulu Dergisi*, 41, 621-663.
- Aynural, S. (2004). Dr. Baymirza Hayit. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, (212), 29-34.
- Aynural, S. (2017). Son dönemlerinde Dr. Baymirza Hayit ile bazı anılar. *Doğumunun 100. yılında Baymirza Hayit ve günümüzde Türkistan tarihi araştırmaları uluslararası sempozyum bildirileri*, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, ss. 19-22.
- Azzam, M. (1953). Suriyedağı Türkistanlılar Yığılışı. *Milli Türkistan*, (84A), 42.
- Cihangir, E. (2000). *Yeni çağ Türkistan tarihi kaynakları ve Dr. Baymirza Hayit*. İstanbul: Turan Kültür Vakfı.
- Çakmak, H. (1999). *Dünden bugüne Özbekistan*.(1. Baskı). Trabzon: Derya Kitabevi.
- Çelik, L. (2015). *II. Dünya Savaşında Alman saflarında savaşan "Türkistan Lejyon Ordusu"*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, L. (2018). II. Dünya Savaşı döneminde Nazi Almanyası tarafından kurulan Türkistan Lejyon Ordusu'nun savaşa etkileri. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 118(232), 53-80.
- Devlet, N. (2020). *Rusya Türklerinin milli mücadele tarihi*.(3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Doğan, E. ve Erdoğan, A. (2017). *Batı Türkistan hanlıkları (Kuruluştan Yıkılışa)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Donuk, A. (2017). Türkistan tarihi ve Baymirza Hayit. *Doğumunun 100. yılında Baymirza Hayit ve günümüzde Türkistan tarihi araştırmaları uluslararası sempozyum bildirileri*, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, ss. 15-18
- Ekşi, R. ve Cihangir, E. (1999). *Dr. Baymirza Hayit armağanı*. İstanbul: Turan Kültür Vakfı.

- Ertürk, C. (2005). *Kızılordu'dan Kafkas Milli Lejyonuna bir Türk'ün II. Dünya Harbi hatıraları*. İstanbul: Turan Kültür Vakfı.
- Hart, B. (2016). *İkinci Dünya Savaşı tarihi* (Çev: K. Bağrıaçık). (2. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hayit, B. (1971). *Komünizm ve Türk dünyası*. Ankara: Altınok Matbaası.
- Hayit, B. (1978). *Türk dünyasında Rus emperyalizminin izleri*. İstanbul: Sabah Yayınları.
- Hayit, B. (1997). *Basmacılar Türkistan milli mücadele tarihi (1917-1934)*. (1. Baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Hayit, B. (2000). *Sovyetlerde Türklüğün ve İslamın bazı meseleleri*. (2. Baskı). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Hayit, B. (2004). *Milli Türkistan hürriyet davası*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Karatay, S. (Yönetmen). (2006, 23 Ocak). *Gamalı Haç ve Kızıl Yıldız arasında* [Televizyon Yayını]. İstanbul: TRT 2.
- Kavuncu, O. (1993). Ayın yorumu/ Baymirza Hayit'ten mektup var. *Türk Yurdu*, 13(65), 9-10.
- Kavuncu, O. (2006). Dr. Baymirza Hayit. *Türk Yurdu*, 26(232), 57-58.
- Kaynar, A. (1994). *Baymirza Hayit'in eserleri ve faaliyetleri hakkında bildirilen fikirler(Eski Sovyetler Birliği)*(Cilt II). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayıncılığı.
- Kaynar, A. (1994). *Dr. Baymirza Hayit'in eserleri ve faaliyetleri hakkında bildirilen fikirler (Batı Avrupa, A.B.D. Ve Şark)* (Cilt I). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayıncılığı.
- Kaynar, A. (2017). Baymirza Hayit'i anlamak. *Doğumunun 100. yılında Baymirza Hayit ve günümüzde Türkistan tarihi araştırmaları uluslararası sempozyum bildirileri*, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, ss. 33-37.
- Khasanov, D. (2017). Türkistan bağımsızlığı mücadelesinde ilham kaynağımız Baymirza Hayit ve değerlendirmelerim. *Doğumunun 100. yılında Baymirza Hayit ve günümüzde Türkistan tarihi araştırmaları uluslararası sempozyum bildirileri*, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, ss. 413-419.
- Kocaoğlu, T. (2006). Baymirza Hayit: Türkistan bağımsızlık mücadelesi ve tarih araştırmalarının acılarla yoğurulmuş hikayesi. *Türk Yurdu*, 26(232), 59-62.
- Koçar, Ç. (2011). Milli Türkistan. *Türk Yurdu*, 31(285), 188-194.
- Koçar, Ç. (2018). Dr. Baymirza Hayit'in Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin teşkilat ve haberleşme bölüm başkanı olarak ortadoğu ülkelerindeki faaliyetleri. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 118(233), 123-146.
- Koçar, Y. (2020). 20. yüzyılda Türkistan'dan Çukurova'ya göç hareketleri ve Adana'daki Türkistanlıların faaliyetleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 35(2), 501-520.
- Köseoğlu, T. (2020). *Sovyetleri'in Türkistan'ı dönüştürme politikasına muhalefet Yaş Türkistan Dergisi (1929-1939)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Kurat, A. (2020). *Rusya tarihi başlangıçtan 1917'ye kadar*. (7. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
-(1953). Milli Türkistan Birlik Qomitasının taşkılât va ahbarat bolım başluğunun şarq mamlakatlarığa sayahatıva çaylardağı muhacırlarımıznın yığılışları, cıqarılğan qararları. *Milli Türkistan*, (85-86a), 34-41.
- Özal, İ. (2019). *Kısa II. Dünya Savaşı tarihi*.(2. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özcan, K. (1996). *Dr. Baymirza Hayit'in Türkistan araştırmaları ve milli mücadelesindeki rolü*. İstanbul: Turan Kültür Vakfı.
- Qasımova, S. (2017). Hayatı, eserleri ve fikirleri ile Rus sömürgeciliğine, bolşevik ihtilaline karşı ilim, fikir ve mücadele adamı: Baymirza Hayit. *Doğumunun 100. yılında Baymirza Hayit ve günümüzde Türkistan tarihi araştırmaları uluslararası sempozyum bildirileri*, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, ss. 57-66.
- Saray, M. (1983). *Doğumunun 65. yılında Dr. Baymirza Hayit hayatı ve eserleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Stone, N. (2019). *İkinci Dünya Savaşı* (Çev: İ. Kapaklıkaya). İstanbul: Ketebe Yayınları.
-(1953). Şamda Milli Türkistan Birlik Qomitasının şubesi açıldı. *Milli Türkistan*, (85-86A), 50-51.
- Şimsir, S. (2018). *Türk dünyası tarihi*. (2. Baskı) İstanbul: Post Yayınları.
- Şimşir, S. (2019). *Mehmet Emin Resulzade*. (3. Baskı) İstanbul: Post Yayıncılık
-(1953). Türkistan millî azadlıq harakatı İslam matbuatlarında. *Milli Türkistan*, (85-86A), 42-43.
- Türkistani, Z. (2013). *Türkistan istiklal yolunda hicret yılları*.(1. Baskı). İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık.
- Türkoğlu, İ. (2022). Baymirza Hayit. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 10 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hayit-baymirza>
- Zengin, E. (2019). Soğuk Savaş döneminde Türkiye dışında yaşayan Türklere bakış 'Esir Milletler/ Türkler Haftası' etkinlikleri (1959-1980). *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 121(238), 137-162.

EKLER

Ek 1: Türkistan Lejyonu ve Milli Marşı

Ek 2: Baymirza Hayit ve Türkistan Lejyonları Askerleri

Ek 3: Türkistan Lejyonları İçin Oluşturulan Arma

Ek 4: Milli Türkistan Dergisine Ait Bir Sayı

85—88 A Türkistança
85—86 B İngilizca

85—86 C Arabça
85—86 D Türkistança
(Arab harfinda)

MİLLÎ TÜRKİSTAN

Millî Türkistan Birlik Qomitasinin
Türkistan millî istiqlali için küraşuçi jornali
Çıqaruçi va baş muharriri: V. KAJUM-HAN

6 (11) yıl

Iyun — Sentabir

San 85-86 A

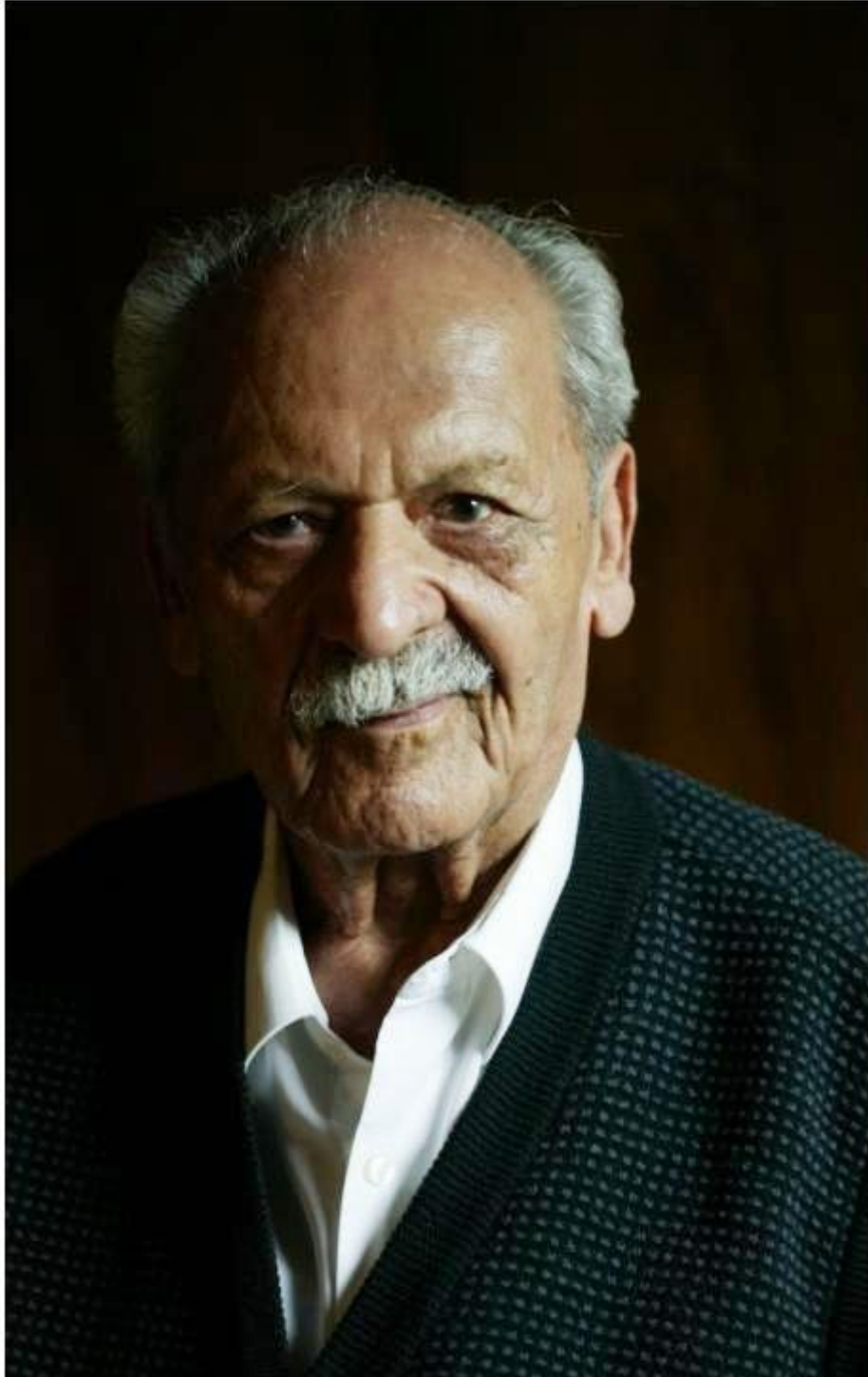
Bu sanda:

1. Uzuliksiz halq kötarılışlari	V. Kajum Han
2. Islamga qarşi kommunistik hucumi davam
etmakda	D. Turğun
Bulaq Başı
3. Hanuz taslim bolmağan mamlakat (X)	Dr. M. H. Ertürk
4. Sovetlarniñ kolhozlarni yiriklaştırış siyaseti	
5. "ABN-Korrespondenz" bilan Prezident V. Ka-
jum Hanniñ Intervyüsi	H. Ikram
M. Vadi
6. "Allah biz bilan" (III)	Cemal Murat
K. Egamqul
7. Hoca Ahmad Yassavi	Bulaq Başı
8. Türkistanlılar sovet vatanparvarimidirlar?	
9. Moskvaga pahta kerak	
10. Türkistan adatlaridan	
11. Millî Türkistan Birlik Qomitasinin vakili şarq
mamlakatlarında	V. G. Glaskov
12. Özbekistan fanlar akademiyasi Moskvaniñ
işançini aqlay almadı	
13. Türkistan millî azadlıq harakati Islam mat-
buatlarında	
14. Islam va Avrupa mamlakatlari matbuatında
"Millî Türkistan"	
15. Sovet matbuati sahifalarından	
16. Türli habarlar	
17. Türkistanda bolşevik qatilligini korsatuçi
huccatlardan	

Ek 5: Baymirza Hayit

Ek 6: Baymirza Hayit

Ek 7: Baymirza Hayit, 1992 Yılında Vatanı Özbekistan'da Akrabalarıyla

Ek 8: Baymirza MTBK Doğu Ülkeleri Gezisi Kapsamında Adana'da -
Haziran 1953

Ek 9: Baymirza Hayit Suudi Arabistan'da

Ek 10: Hayit'in Vefatı Üzerine Timur Kocaoğlu'nun Yazdığı Kısa Şiir.

HAYITSIZ QALGEN VATAN

Âlimning közi açıq:

vatansız, gurbetde,

Halqım cimcit, bağrı hûn,

aziz vatan zulmetde.

Bu matem küni, lek

men yığlamaymen Hayit-ge!

Yığlaymen

Hayitsiz qalgen

mazlum Türkistan-ge!

Türkiye Türkcesiyle çevirisi:

HAYITSIZ KALAN VATAN

Alimin gözü açık:

vatansız, gurbette,

Halkım sessiz, bağrı kan,

aziz vatan zulmette.

Bu matem günü, ancak

ben ağlamıyorum Hayit'e⁹

Ağlıyorum

Hayitsiz¹⁰ kalmış

mazlum Türkistan'a.

